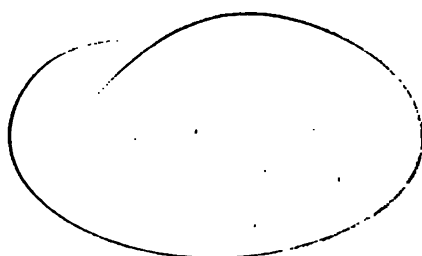

NIEUWE VERHANDELINGEN

VAN HET

PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN

EN

WETENSCHAPPEN.

TIENDE DEEL.

Te UTRECHT,
Bij J. ALTHEER,
Drukker van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap.
MDCCCXXXVI.

INHOUD

DER STUKKEN VAN DIT TIENDE DEEL.

VERHANDELING

OVER

DE DUITSCHE WIJSBEGEERTE,

SEDERT

DE LAATSTE VIJFTIG JAREN.

VERHANDELING

OVER

DE DUITSCHE WIJSBEGEERTE

SEDERT

DE LAATSTE VIJFTIG JAREN,

DOOR

J. A. BAKKER,

LID VAN HET PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

UITGEGEVEN DOOR HET

PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

TE UTRECHT,

BIJ JOH. ALTHEER,

Drukker van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap.

MDCCCXXXV.

» La vraie philosophie est modeste.”

ANCILLON.

VERHANDELING,

TER BEANTWOORDING DER

VRAAG:

» Daar er tusschen de verschijning van KANT's eerste hoofd-
» werk, (*Critik der reinen Vernunft*, het eerst uitgegeven
» ten jare 1781), en den dood van HEGEL, ruim eene
» halve eeuw verloopen is; zoo wenscht men van hen, die,
» zonder zich aan eene school te verbinden, de gangen van
» den menschelijken geest onpartijdig zoeken na te sporen,
» te ontvangen:

» EENE BEKNOPTE EN OORDEELKUNDIGE OPGAVE VAN
» DEN GANG, WELKEN DE BESPIEGELENDE WIJSBE-
» GEERTE, GEDURENDE DEZE HALVE EEUW, IN
» *Duitschland* GEHOUDEN HEEFT, EN VAN DEN IN-
» VLOED, DIEN ALDAAR, IN DIT TIJDVAK, DE VOÒR-
» NAAMSTE WIJSGEERIGE STELSELS OP ELKANDER
» GEHAD HEBBEN. VOORTS, ZOO MEN OORDEELT,
» DAT DE BESPIEGELENDE WIJSBEGEERTE IN DIEN
» TIJD, OF IN ZEKERHEID, OF IN OMVANG VAN
» KENNIS, OF WEL IN VEELZIJDIGHEID VAN BE-
» SCHOUWING, AANMERKELIJKE VORDERINGEN GE-
» MAAKT HEEFT, ZOO WORDEN IN BIJZONDERHEDEN

» AANGEWEZEN, WELKE DEZE VORDERINGEN ZIJN;
» OF WEL, MEENT MEN, DAT DIE VORDERINGEN
» NIET BEANTWOORD HEBBEN AAN HETGENE MEN
» VAN DE INSPANNING EN TALENTEN DER WIJS-
» GEEREN VAN DIT TIJDVAK VERWACHTEN MOGT;
» ZOO WORDE NAAUWKEURIG ONTWIKKELD, AAN
» WELKE OORZAKEN DEZE MINDER GUNSTIGE UIT-
» SLAG ZIJ TOE TE SCHRIJVEN." —

AAN WELKE

DOOR HET PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP,

Op den 27 Junij, 1834,

DE GOUDEN EEREPRIJS

IS TOEGEWEZEN.

INHOUD.

TWEEDE AFDEELING.

BEOORDEELING DER HOOFDSTELSELS DER DUITSCHE WIJSBEGEERTE, SEDERT DE LAATSTE VIJFTIG JAREN, EN ONDERZOEK NAAR DE VORDERINGEN, DIE ZIJ IN DE BESPIEGELENDE WIJSBEGEERTE IN HET ALGEMEEN HEBBEN TE WEEG GEBRAGT.

INLEIDING.

Het is eene oude tegenwerping, die men gedurig aan de Wijsbegeerte gemaakt heeft, dat zij eene onzekere wetenschap is; blijkbaar, door het groot getal elkander tegensprekende stelsels, die de Wijsgeeren achtereenvolgend hebben voorgestaan, en die elkander wederkeerig schijnen te vernietigen. CICERO zeide reeds, dat er niets zoo ongerijmd was dat niet door den eenen of anderen wijsgeer is voorgedragen. Deze tegenstrijdigheid en zelfs ongerijmdheid in de gevoelens der wijsgeeren, kan niet dan door eene naauwkeurige studie en ontwikkeling van de Geschiedenis der Wijsbegeerte, tot eer dezer wetenschap wederlegd worden. Door deze ontwikkeling van den gang der menschelijke kennis in het veld der bespiegeling, kan men alleen tot het hooge standpunt geraken, dat men al deze schijnbaar tegenstrijdige stelsels kan overzien, dat men den oorsprong van sommige ongerijmde gevoelens kan aanwijzen, en tevens aantoonen, dat, niettegenstaande dit alles, de meeste stelsels tot sommige algemeene waarheden kunnen worden teruggebragt, en dat de meeste ongerijmdheden slechts juiste gevolgtrekkin-

gen waren van het éénzijdige standpunt, dat zich sommige wijsgeeren in hunne bespiegeling gekozen hadden.

Het kan niet anders of, van het oogenblik af aan, dat de Wijsbegeerte eenen wetenschappelijken vorm verkreeg, zij in de gedaante van verschillende stelsels verschijnen moest. Een stelsel (*systema*) is immers een geheel, eene éénheid, zamengesteld uit al de gevolgtrekkingen, die uit één grondbeginsel (*principe*) of aangenomen stelling (*hypothese*) voortvloeijen, en die onderling in een harmonisch verband, als de deelen van een bewerktuigd ligchaam, moeten zamenhangen, zoodat zij die éénheid helpen vormen, die het eerste vereischte is van eenen wetenschappelijken vorm. Zonder stelsel draagt men wel eenige losse, onzamenhangende gevoelens of waarheden voor, maar men ontwikkelt geene wetenschap. Ieder die dus de Wijsbegeerte als wetenschap beoefent, moet haar in zijnen geest tot een stelsel, dat is: tot een geheel vormen, en als zoodanig voordragen, wil hij nut stichten en in den geheelen omvang zijner onderzoekingen en gevolgtrekkingen begrepen worden. Maar dit is geheel iets anders dan stelselzucht of stelselmatigheid, die aan de wijsgeeren zoo dikwijls verweten worden, door hen, die aan dit onderscheid nimmer gedacht hebben. Stelselzucht en stelselmatigheid zijn eene bevooroordeelde vooringenomenheid met een zeker bijzonder wijsgeerig stelsel, naar welks grondbegrippen men alles tracht te wringen, zonder te letten, op den logischen en organischen zamenhang der

denkbeelden en gevolgtrekkingen, die daardoor geheel vernietigd of eenzijdig voorgesteld worden, of eene overhelling om de zaken en denkbeelden in eenen aangenomen kunstvorm voor te stellen, waardoor de natuurlijke eenvoudigheid, de klaarheid en duidelijkheid der voordragt verdwijnen, en in eenen duisteren en pedanten nevel van gezochte kunstwoorden en termen omhuld worden, hetgeen voor geleerdheid en diepzinnigheid moet doorgaan. Ieder oorspronkelijk zelfdenker in het gebied der Wijsbegeerte moet zich noodzakelijk een afzonderlijk stelsel vormen, als uitmakende, het geheel zijner nasporingen; het is immers niet te denken noch te vergen, dat hij in alles met zijne voorgangers zal overeenstemmen, dan was hij geen zelfstandig denkend wezen. Zijn aanleg, zijne ontwikkeling en zijn standpunt zijn anders gewijzigd en gekozen; van daar, dat hij anders ziet en oordeelt. Het subjective van den wijsgeer moet met het objective van zijn stelsel in verband gebragt worden, wil men in den geest van het laatste doordringen en er geen verkeerd vonnis over vellen. Zoo men dit onderzoek bij de voornaamste wijsgeerige stelsels in het werk stelt, zal men anders over de zoo uitgekretene tegenstrijdigheid en het niet bij te leggen verschil der stelsels gaan oordeelen, en eindelijk tot de overtuiging komen, dat zij allen gedeelten zijn van die algemeene waarheid, die objectief één is, waarnaar de menschheid streeft; maar dat het aan den bijzonderen mensch niet gegeven is, om die waarheid, in al haren omvang onder den vorm van

een subjectief stelsel, in zijnen geest te brengen, en onder dien vorm, aan zijne natuurgenooten voor te dragen. Het individu kan slechts bouwstoffen leveren voor de kennis van het geslacht, wiens dagen met derzelver eeuwen, wiens jaren met derzelver duizende menschenlevens gelijk staan.

Men kan alle wijsgeerige stelsels van twee verschillende zijden, van den kant hunner stof of inhoud, en van dien van hunnen vorm (*methode*), manier van voordragt of wijze van onderzoek, beschouwen. Wat de stof of inhoud betreft, daarin moeten de begrippen in een organisch of bewerktuigd verband staan, waarvan wij reeds gesproken hebben; terwijl de vorm of de methode dit verband in eenen logischen zamenhang moet inkleeden. Volgens den aard van den menschelijken geest is de opvatting van de wijsgeerige stof omtrent de zinnenwereld, het gebied der zedelijkheid en de onzinnelijke wereld, die hiermede in verband staat, of geheel verstandelijk, dat is: volgens de denkbeelden uit onze zintuiglijke gewaarwording voortspruitende; of redelijk, dat is: in verband gebragt met een hooger zedelijk beginsel; of mystisch, dat is: op eene vermeende onmiddelijke aanschouwing van de onzinnelijke wereld rustende. Het kon ook niet wel anders of de wijsgeerige stelsels moesten, wat hunnen inhoud aangaat, wel die verschillende karakters aannemen; immers het zinnelijk verstandige, het redelijke en zedelijke, en eene neiging om zich tot het oneindige en het onzinnelijke te verheffen, liggen ontwijfelbaar in 's menschen geest. Volgens

de heerschende aanleg van den wijsgeer, volgens het standpunt waar hij zich plaatst, moet zijn stelsel meer of min een der drie verschillende karaktertrekken verkrijgen, die des te scherper moeten uitkomen, naarmate hij meer uitsluitend met de eene of andere ingenomen is, en de éénheid der wetenschap in het verstand, in de rede of zedelijkheid, of in de onmiddelijke aanschouwing zoekt.

Ten opzigte van den vorm of methode is een stelsel dogmatisch, of op eene stellige wijze deszelfs begrippen voortdragende, of sceptisch, dat is: door een twijfelend onderzoek, tusschen het voor en tegen blijvende zweven. De eerste vorm is, wat deszelfs logischen aard aangaat, meest *synthetisch* en gaat door zamenvatting der begrippen te werk; de tweede is *analytisch*, als rustende op eene scherpe ontleding der begrippen. Een derde vorm is, ruim eene halve eeuw geleden, door een groot wijsgeerig denker aan het licht gebragt en op het gansche gebied der Wijsbegeerte toegepast, de kritische methode namelijk, die rust op de kennis van den aard en de grenzen van het menschelijk kenvermogen, dat het uitgangs- en middelpunt is van alle menschelijke, en dus ook van de wijsgeerige kennis. Hier is de logische zamenhang ook voornamelijk analytisch: echter behoudt hier de synthesis meer hare regten dan in den sceptischen vorm.

De zinnelijk verstandige stelsels (het *materialismus*) zijn deels dogmatisch, doch hebben de meeste overhelling om eenen sceptischen vorm te verkrijgen. De redelijke en zedelijke (het *spiritualismus*)

zijn doorgaans dogmatisch, zonder echter eenen al te beslissenden toon aan te nemen. De kritische vorm is hier voornamelijk van de heilzaamste toepassing; terwijl de mystische stelsels (het *theosophismus*) gemeenlijk den hoogsten dogmatischen toon aanslaan, en in den vorm van orakelspreuken ingekleed zijn. Wij moeten hier nog van het *eclecticismus* gewagen, dat van alle deze verschillende stelsels iets overneemt en tot één geheel tracht te brengen; omdat men het niet met eene onwetenschappelijk en niet zamenhangende bijeenhooping (*syncretismus*) verwarre, die den zelfdenker volstrekt niet vergenoegen kan; schoon men hetzelve geenzins als eenen oorspronkelijken vorm der Wijsbegeerte kan aanzien.

De Geschiedenis der Wijsbegeerte doet ons zien, dat de spoedig elkander opvolgende stelsels in stof en vorm verschilden, naarmate het onderscheid van den aanleg en de omstandigheden, waarin de onderscheidene denkers zich bevonden. Van THALES tot op ARISTOTELES liep de Wijsbegeerte alle de hierboven aangeduide kringen, en de beide eerste vormen door, en van iedere hoedanigheid en vorm kan men rekenschap geven, dat zij zich zoodanig, en niet anders moesten voordoen. Bij de Jonische school, met THALES aan het hoofd, is de stof of inhoud hunner bespiegelingen zinnelijk. Zij werden zoo zeer in hunne schoone landstreek, door het schouwspel van de hun omringende schitterende natuur aangedaan, dat zij dezelve tot het bijna uitsluitend voorwerp hunner onderzoekingen moesten

nemen. Zij zochten echter meer naar den oorsprong der dingen, dan dat zij als enkel natuurkundigen de verschijnselen trachtten te verklaren. Hunne stelsels waren eene leer der wereldschepping (*cosmogonie*), die zij tot een algemeen beginsel wilden terugbrengen. Het ligt immers in den aard van het menschelijk kenvermogen, dat zij het eerst hare voorwerpen van onderzoek uit het rijk der zinnen kiest, en dat zij door het groote der Schepping aangedaan, die geheel tracht te bevatten, en door één beginsel tracht te verklaren. De vorm moest hier dogmatisch en synthetisch, even als de inhoud materialistisch zijn; doch niet dat grove materialismus, dat alles door eene noodzakelijke bewerktuiging der natuur en de haar toekomende krachten poogt uit te leggen, maar een zoodanig, dat op eene redenering *à priori* rust; omdat de Jonische wijsgeeren met hunne vooraf aangenomene eerste beginselen van het *water* of het *vloeibare*, het *oneindige*, het *vochtige*, het *verstandelijke beginsel* (*nous*) van ANAXAGORAS, enz., hieruit door eene synthetische redenering, alles trachtten te ontwikkelen. Hierdoor had hunne Wijsbegeerte eene eenigzins geheimzinnige of mystische overhelling. Zij poogden, hoezeer in den vorm der zinnelijkheid, het groote geheel te aanschouwen. Deze rigting werd door PYTHAGORAS meer ontwikkeld. Hij was bezield door het gevoel van orde en evenmaat, aan den Dorisch-Griekschen stam eigen, hetgeen nog meer door zijn verblijf in Egypte versterkt werd. Hij poogde dus, het door hem in zijnen geest gevormde geheel (*cosmos*) door

de evenredigheid der harmonie, door de onderlinge betrekkingen der getallen, van de eenheid (*monas*) en de veelheid (*duas*), uit een te zetten. Zijn stelsel moest dus ook, wat den vorm aangaat, nog wel synthetisch en dogmatisch blijven. Even als met de Italische school, was zulks het geval met de Eleaten. Zij trokken zich meer dan PYTHAGORAS in het veld der zuivere bespiegeling terug, en wilden de schijnbare tegenstrijdigheid van de Pythagorische *monas* en *duas* doen ophouden. De éénheid werd dus uitsluitend hun beginsel, omdat zij de indrukken der zintuigen voor schijn en bedrog aanzagen. XENOPHANES was de grondlegger van dat Idealismus, dat door PARMENIDES en den ouderen ZENO in al deszelfs gevolgtrekkingen ontwikkeld werd. Even als de Eleaten de Idealistische grondstof van het stelsel van PYTHAGORAS verder uitbreidden, zoo ontwikkelden de Megarische Wijsgeeren deszelfs mathemathische, wis- en rekenkundige grondstoffen, en pasten op hunne leerbegrippen den wiskundigen betoogtrant toe. Deze beide scholen waren ook dogmatisch in hunne methode. XENOPHANES had even als vele der oude wijsgeeren eene dichterlijke voordragt. Het stelsel van den Sicilischen EMPEDOCLES had zelfs eene geheel dichterlijke kleur. Het dogmatische van den vorm moest blijven voortduren, door het groot gezag dier verschillende wijsgeeren, die eenen zoo grooten invloed op hunne leerlingen uitoefenden, dat zij niet van de uitspraken hunner meesters durfden af te gaan; maar slechts hunne leerstellingen verder poogden

te ontwikkelen en uit te breiden. Doch eindelijk moest het dogmatismus voor eenen vrijeren vorm van onderzoek wijken, en het synthetismus voor eene naauwkeurige analyse plaats maken.

Met SOCRATES begint een nieuw tijdvak in de Geschiedenis der Wijsbegeerte. Hij ondernam het haar eene geheel andere stof ter bewerking, en eene andere methode in leerwijze en voordragt te geven. Weinige waarde hechtende aan de bovennatuurkundige bespiegelingen, bragt hij den mensch tot de beschouwing van zich zelven, zijne betrekkingen en zijne bestemming. De inhoud zijner Wijsbegeerte was geheel zedelijk, haar vorm populair en voornamelijk op de analyse steunende. Zijne leerwijze was eene hem eigendommelijke manier, om door vragen, gevolgtrekkingen en fijne scherts, de kennis der waarheid in de ziel van anderen als van zelf te doen ontkiemen. Deze zedelijke stof werd door zijne leerlingen op eene tegenovergestelde wijze beschouwd. Door ANTISTHENES op eene strenge onvoorwaardelijke; door ARISTIPPUS van eene zijde, die gemakkelijk met de zucht naar geluk, genot en vermaken was over een te brengen. Uit de school van SOCRATES traden eindelijk de twee grootste wijsgeeren der oudheid te voorschijn, die tot heden toe het gebied der bespiegeling nog onder hen verdeeld hebben, namelijk PLATO en ARISTOTELES.

PLATO omvat den ganschen schat der wijsgeerige stof, die in zijnen tijd ter ontwikkeling gekomen was. De Jonische Cosmogoniën, de Pythagorische harmonie, de Eleatische éénheid, de Megarische

wiskunde, de Socratische zedeleer. Hij vereenigt in zich ook alle vormen. Het dichterlijke dogmatismus der oude wijsgeeren, hunne mystische wijze van voorstelling, hunne eenzijdige redeneerkunde (*dialectica*) en den Socratischen spreektrant, waardoor zijne werken allen in den vorm van gesprekken gegoten zijn, die alle voortreffelijkheden van vernuft, smaak en stijl in zich vereenigen.

Echter was het synthetische bij PLATO, het kenmerkende zijner methode. Bij ARISTOTELES was het daarentegen de analyse. Zijne kennis was nog omvattender dan die van zijnen leermeester. Hij onderzocht en ontleedde alles, volgens de wetten des verstands en der redekunde (*logica*), waaraan hij het eerst eenen wetenschappelijken vorm gaf. Hij maakte de bespiegeling aan de kennis van het bestaande ondergeschikt. In plaats van, zoo als PLATO, alle wezenlijke kennis uit de aanschouwing der Ideën af te leiden, poogde hij door de naauwkeurige opmerking der zaken tot de kennis der beginselen op te klimmen. Zijne methode is empyrisch; doch het is een redelijk empyrismus, waartoe zij ons voert, dat aan de vorderingen van een geoefend verstand voldoet. In het zedelijke heerscht bij hem denzelfden geest; geluk en deugdsbetrachting zijn hier vereenigd. Hij poogde de uitersten van ANTISTHENES en ARISTIPPUS te vermijden.

Het onvoorwaardelijke dogmatismus der oude wijsgeeren, bestaat bij hem niet meer. Hij trachtte alles op verstandelijke en redelijke grondbeginselen te doen rusten. In de natuurkundige wetenschap-

pen vooral in ARISTOTELES groot. Hij was de eerste, die hierin de ware methode aanwees, namelijk: naauwkeurige waarnemingen en proeven, door het verstand op eene organische en logische wijze geordend.

Men kan SOCRATES als de gemeenschappelijke bron aanmerken der twee zedekundige, wijsgeerige stelsels, die de oudheid verdeeld hebben, die van ZENO en EPICURUS; het waren slechts ontwikkelingen van de gevoelens zijner twee leerlingen ANTISTHENES en ARISTIPPUS. Deze stelsels hebben eenen grooten praktischen invloed gehad; hoezeer hunne wetenschappelijke waarde niet zeer groot was. De geest van bespiegeling en scherpzinnig onderzoek scheen hare grenzen met PLATO en ARISTOTELES bereikt te hebben. De stof was in al hare deelen bearbeid. Eene nieuwe methode alleen kon nog plaats vinden, geheel tegenovergesteld aan het afgesleten dogmatismus der Stoicynen en Epicuristen.

Daar het gewoonlijk het geval is, dat men, om een uiterste te vermijden, in een tegenovergesteld uiterste vervalt, zoo kwamen PYRRHO en later SEXTUS EMPIRICUS tot het scepticismus of eene volkomen twijfelarij in het gebied der Wijsbegeerte. Hunne methode was scherpzinnig; maar haar ontbrak eigenlijk eene stof en zij kon dus ook geene wetenschap daarstellen. Zelfs de Academisten, die zich volgelingen van PLATO noemden: vervielen eindelijk tot de leer der waarschijnlijkheid. Tijdens het zedebederf, dat in de Romeinsche wereld heerschte, was men algemeen tot deze twijfelarij en een zin-

nelijk Epicurismus vervallen, en zeer krachtige zielen slechts hielden het met de strenge zedeleer van ZENO, in hun oog het eenige redmiddel van den adel des menschelijken geslachts.

Het Heidendom verviel in puin, en er verhief zich alom eene zuiverder Godsdienst door het Christendom: doch niet dan nadat het bijgeloof met de oude Wijsbegeerte vereenigd, eene laatste poging tegen hetzelve gedaan had, die ook nadeelig op deszelfs eenvoudige, zedelijke strekking werkte. De Wijsbegeerte keerde, als het ware, tot den vorm terug, waarin zij zich het eerst voordeed, het mystike dogmatismus, bij de Neoplatonisten AMMONIUS, PLOTINUS, PORPHRYRIUS en anderen van dien tijd; door hunne vermenging van de Platonische denkbeelden met de Gnostische leerstellingen van het Oosten. Hunne school was de laatste der oudheid. Door het Christendom overwonnen, zagen zij echter sommige hunner leerstellingen door de kerkvaders overgenomen, en telde zelfs eenige van deze onder hunne aanhangers. Zij poogden ook vergeefs de gevoelens van PLATO EN ARISTOTELES met elkander over een te brengen. Eindelijk werden, door JUSTINIANUS in de 6e eeuw de scholen der wijsgeeren te Athene, en tevens de loopkring der oude Wijsbegeerte gesloten.

In de middeleeuwen hebben de Scholastieke wijsgeeren op eene niet onverdienstelijke wijze het veld der bespiegelende wetenschappen bearbeid. Hoezeer zij beperkt waren om door hunne onderzoekingen de leerstellingen der kerk te verklaren, en alhoe-

wel zij zich somtijds in onnutte spitsvindige redeneringen verdiepten, waren ABEILARD, ALBERT *de Groote*, ROGER BACON, DANS SCOTUS en TH. AQUINUS uitstekende mannen in hunnen tijd. De Scholastieken mogen eenen te uitsluitenden eerbied voor ARISTOTELES gehad hebben, zijne schriften dikwijls verkeerd hebben verstaan en zijne leerstellingen soms te onbepaald op alles hebben toegepast; dit is ook grootendeels aan hunne gebrekkige kennis van het overige gedeelte der oude wijsgeerige letterkunde te wijten. De strijd tusschen de *Realisten* en *Nominalisten* over de algemeene denkbeelden, was van een groot gewigt voor de wetenschap, en eene vernieuwing van het oude verschil tusschen de synthesis en analyse, waarin voorzeker de *Nominalisten* het ver gebragt hebben. De stof der Scholastieke Wijsbegeerte was in den oorsprong het kerkelijk leerstelsel en den vorm het dogmatismus, eindelijk werd de stof meer redelijk en van een' zedelijker inhoud, terwijl de op nieuw opgewekte geest des onderzoeks eene vrijere methode, met de analyse gepaard, aannam.

Na de herstelling der letteren werden de meeste stelsels der oude wijsgeeren bekend en beoefend. Het uitsluitend gezag van ARISTOTELES werd door dat van PLATO, van ZENO en EPICURUS, ja zelfs door dat van XENOPHANES bestreden en verviel meer en meer.

DESCARTES was eigenlijk de eerste oorspronkelijke denker en stichter der Wijsbegeerte van den nieuwen tijd. Zijne methode is voortreffelijk, hoezeer

hij zelf die niet in alles opgevolgd heeft, zij is geheel analytisch en op een verstandig scepticismus gevestigd; doch hij bragt het in zijn stelsel niet verder dan het spiritualismus in eenen dogmatischen vorm gegoten. BACO DE VERULAM was een der grootste ervaringswijsgeeren, die immer geleefd hebben; doch zijn materialismus is op juiste waarnemingen en proeven en zijne methode op eene juiste aanwending der eischen van het gezond verstand gegrond. DESCARTES en BACO verdeelden even als in de oudheid PLATO en ARISTOTELES het gebied der wijsgeerige wetenschappen onder zich, SPINOZA, LEIBNITZ en WOLFF rangschikken zich, hoezeer zij onderling in leerstellingen en gevoelens mogen verschillen, onder de voorstanders van het spiritualismus en het dogmatische in de methode. SPINOZA trachtte door het synthetische zijner beschouwing, de éénheid van het grondbeginsel te bereiken, van daar zijn Pantheïsmus.

BACO nam de ervaring boven de bespiegeling als grondslag van de menschelijke kennis aan; zijne denkbeelden werden door LOCKE tot eenen meer volkomen stelselmatigen vorm gebragt. Deze Wijsbegeerte verkreeg bij de vorderingen der natuurkundige wetenschappen vele aanhangers, ook in Frankrijk, doch ontaarde daar, na CONDILLAC, in een grof materialismus, dat alles door de zintuigelijke indrukken zoekt te verklaren, dat alle Godsdienst en zedelijkheid door drogredenen poogde weg te redeneren; in één woord, het gaf daar het aanwezen aan de zoogenoemde Wijsbegeerte der 18e eeuw, aan het

Système de la nature van eenen DE HOLBACH en aan *l'Homme machine* van eenen DE LA METTRIE. De nieuwere Wijsbegeerte was even als de oude met het dogmatismus begonnen, en had even als deze, eene uitsluitend bespiegelende strekking; doch weldra werd de stof meer redelijk; en het zedelijk beginsel bij LEIBNITZ en WOLFF het heerschende. Van den anderen kant werd de ervaring aan de bespiegeling voorgetrokken, maar dit beginsel, daar te veel uit het oog verloren, hier te veel en te uitsluitend in het gebied van het zedelijke en onzinnelijke toegepast, moest eindelijk tot het materialismus leiden en ook aan het scepticismus voedsel geven. In de zich beroemende wijsgeerige 18e eeuw, stond het op het punt, dat alle wijsgeerige wetenschappen op het voorbeeld van Frankrijk zouden te gronde gaan, en alles in eene oppervlakkige napraterij uitloopen, zoo niet twee uitstekende geesten zulks hadden belet en aan den menschelijken geest eenen krachtigen stoot gegeven, die hem andere wegen ter bereiking van het doel zijns onderzoeks hadden aangewezen.

Al de verschillende wijsgeerige stelsels, die zich in den loop van meer dan twee duizend jaren opgevolgd hadden, laten zich gemakkelijk tot drie hoofdsoorten terug brengen. 1°. De mystieke of het theosophismus, waarvan, zoo als wij gezien hebben, de Jonische en vooral de Pythagorische school het kenmerk droeg. Dit bestond voornamelijk daarin, dat deze eerste wijsgeeren meenden, zich door de bespiegeling tot de aanschouwing der

eerste oorzaak, of van het geheel (*cosmos*), te kunnen verheffen. De eerste schreden der wijsgeeren stonden in een naauw verband met de cosmogoniën der Oostersche en Grieksche priesterschappen, en waren meest in den stelligen toon der openbaringen ingekleed. Het oude theosophismus heeft zich van tijd tot tijd in de Geschiedenis der Wijsbegeerte vertoont, zoo als: bij den Joodschen Wijsgeer PHILO; bij de uit het Christendom voortgesprotene secten der Gnostieken; bij de Alexandrijnsche Neoplatonisten en bij de nieuweren in BÖHME en CUTWORTH. Bij het theosophismus is de wetenschappelijke vorm zeer gebrekkig of bestaat in het geheel niet; het is slechts eene willekeurige synthesis. De hoofdleer van het theosophismus is die der uitvloeijing uit de Godheid, of de *emanatie*, waardoor alles *uit* en tevens *in* God bestaat.

2o. De redelijke en zedelijke stelsels of het spiritualismus, waarin zich de bespiegeling voornamelijk op de kennis der onzinnelijke en zedelijke zaken toelegt, en hierin zich tot een eerst beginsel door de redenering zoekt te verheffen, of uitgaande van 's menschen zedelijke natuur, hierdoor het bestaan van God, den mensch en de natuur zoekt te verklaren. Onder de eerste soort, waarin het synthetische uitsluitend heerscht, behoorden XENOPHANES en de Eleaten, en wat hunne wereldleer betreft, de Stoïcynen, alsmede BRUNO en SPINOZA, en verder allen die door het Pantheïsmus, of de stelling *dat God en de natuur of de natuur en God één is*, het hoofdvraagstuk der Wijsbegeerte

poogden op te lossen. Onder de tweede, waarin de analyse met de synthese in een meer of min juist verband staat, kunnen al de groote wijsgeeren, die de zedelijke natuur van den mensch tot het voornaamste onderwerp hunner bespiegelingen kozen, geteld worden. Dit voetspoor door SOCRATES het eerst ingeslagen, werd door PLATO en, hoewel op eene andere wijze, ook door ARISTOTELES gevolgd, en wat hunne deugdleer aangaat, ook door de Stoïcynen. Onder de nieuweren kan men hier ook DESCARTES, PASCAL, LEIBNITZ en WOLFF opnoemen. Deze soort van wijsgeeren waren diegenen, welke het stellige dogmatismus der Theosophen en Pantheïsten in een redelijker vorm van redenering en onderzoek deden overgaan, en hunne volgelingen op het spoor bragten, om het, door eigene pogingen, op den hun aangewezen weg verder te brengen.

3e. De ervaringsstelsels of het sensualismus, die zich ook in twee soorten verdeelen. Hoewel zij beiden van de grondstelling uitgaan, dat alle kennis haren oorsprong uit de zintuiglijke indrukken ontleent; zoo geeft de eerste meer vermogen aan het verstand of de reflexie, en beschouwt dit als een werkend en regelend vermogen; terwijl de andere het geheel tot een lijdelijk werktuig verlaagt, en in het heelal slechts eene noodzakelijke, zinnelijke bewerktuiging (*organismus*) ziet. Tot de verstandelijke sensualisten behooren ARISTOTELES, BACO en LOCKE. Tot de tweede soort of de grovere materialisten, EPICURUS, CONDILLAC en de zooge-

noemde wijsgeeren der 18e eeuw. De eerste ontkennen het bestaan van een onzinnelijk beginsel geenszins, en dus kan de zedelijkheid ook in hun stelsel hare plaats vinden; terwijl zulks bij de anderen niet bestaan kan, omdat zij alle begrippen van goed en kwaad, van de opvoeding, het luchtgestel, de gewoonten en de vooroordeelen afleiden.

Is eenmaal de Wijsbegeerte tot op deze laagte gezonken, dan ontstaat de tegenwerking van de meer scherpzinnige denkers of het scepticismus van PYRRHO, ten tijde van EPICURUS; over wien, niettegenstaande de verschoonende uitleggingen, waarmede men zijne leerstellingen heeft getracht aannemelijk te maken, wij geen ander oordeel kunnen vellen, dan dat hij een, hoewel verfijnd, echter volstrekt materialismus zonder zedelijkheid voorstond. Of wel de overdrevene zedeleer van ZENO, en eindelijk bij de meer bespiegelende en dweepachtige geesten, het Neoplatonismus van PLOTINUS. De Wijsbegeerte der 18e eeuw moest ook het scepticismus van HUME ten gevolge hebben. Zij gaf voedsel aan het mysticismus van LAVATER en STILLING. Maar uit dit alles ontstond ook eene andere vorm of methode in de wijsgeerige wetenschappen, die eene geheele omwenteling in dezelve deed geboren worden, waarvan wij in het volgende hoofdstuk zullen spreken.

Wat de stof aangaat, konden wij de Scholastieke wijsgeeren onder geene der drie hoofdafdeelingen rangschikken, omdat zij den inhoud hunner be-

spiegelingen eerst uit het kerkelijke leerstelsel en naderhand uit ARISTOTELES ontleenden; doch hunne methode, als zijnde eene min of meer juiste verbinding van de analyse met de synthesis, zou hun gevoegelijk bij de 2e. afdeeling hunne plaats aanwijzen. Aan de afwijkingen van het grove materialismus maakten zij zich niet schuldig, soms echter waren zij in het scepticismus verward, zoo als RAIMOND DE SEBONDE bij MONTAIGNE.

Zoo men den menschelijken geest in zijne verschillende vermogens en hoedanigheden naspoort, zal men er de grondstoffen van de drie verschillende hoofdstelsels in gelegen vinden. Men vindt er immers een gevoel van het oneindige en eene overhelling tot het geheimzinnige in, waardoor hij, op vleugelen der verbeeldingskracht voortzwevende, met dit oneindige of met God in eene onmiddelijke betrekking vermeent te komen, die hem in staat stelt om God, of het *absolute*, te aanschouwen, of zich hiermede te vereénzelvigen. De verbeeldingskracht (*phantasie*) en een overdreven Godsdienstig gevoel, dat de rede en het verstand geheel overheerscht, hebben hierin dezelfde uitwerking. Het Godsdienstig Pantheïsmus der Indianen en de dweepende verbeeldingskracht der Neoplatonisten, brengen den menschelijken geest tot dezelfde resultaten.

Niemand zal ontkennen, dan de grove materialisten, dat de mensch rede bezit, dat is hier, een vermogen van eene afgetrokkene beschouwing en een zedelijk gevoel, of eenen oorspronkelijken aanleg,

om het goede te achten, en een afschuw van het kwade te hebben. Door de rede te uitsluitend in hare afgetrokkene beschouwing te volgen, vervalt hij van zelve tot de éénheid der Eleaten en het rationele Pantheïsmus van BRUNO en SPINOZA of wel tot het Idealismus van BERKELEY. — Tracht hij daarentegen de bespiegelingen der rede met de inspraken der zedelijkheid en de indrukken der zintuigen, door het gezond verstand geordend, in een juist verband te brengen, dan brengt hij een stelsel voort, dat aan al de eischen der menschelijke natuur voldoet, waarvan deze het middelpunt uitmaakt. SOCRATES, PLATO en ARISTOTELES hebben elk op hunne wijze deze harmonie zoeken daar te stellen, en zijn hierin de voorgangers der grootste nieuwere wijsgeeren geweest, die zich voor alle uitersten in de bespiegeling gewacht hebben.

De mensch heeft eindelijk een overhellenden trek tot de zinnelijkheid, dat is hier een aanleg om door de zintuiglijke indrukken medegesleept te worden, en hij wordt door derzelver levendigheid ligtelijk overreed, om die indrukken als de uitsluitende bronnen van zijne kennis aan te zien, voornamelijk, wanneer men geen ontwikkeld gevoel voor het onzinnelijke en zedelijke bezit. Men maakt zich dan diets, dat er niets onzinnelijks en eigenlijk geene zedelijkheid bestaat, dat alles een zinnelijk meer of min fijn en zamengesteld organismus is, dat door noodzakelijke en blinde krachten wordt bewogen, en men eindigt met het grove materi-

alismus. Maar zoo men de inspraken van het ontwikkeld verstand volgt, zal men voor dit uiterste bewaard blijven, en de zintuiglijke gewaarwordingen aan naauwkeurige waarnemingen en proeven onderwerpen, waaruit een rationeel empyrismus voortspruit, dat op eene gevoeglijke wijze zijne plaats in een redelijk en zedelijk stelsel van Wijsbegeerte kan vinden. Als rationele empyristen verdienen Baco en Locke groote achting.

Al de tegenstrijdigheden in de wijsgeerige stelsels spruiten dus alleen daaruit voort, dat men uitsluitend één van die verschillende bestanddeelen, die op de onderscheidene vermogens en hoedanigheden van den menschelijken geest rusten, tot grondbeginsel genomen heeft, en hierop tot deszelfs uiterste gevolgtrekkingen heeft voortgeredeneerd. Het beginsel der onmiddellijke aanschouwing van het Goddelijke, dat uit de verbeeldingskracht zijnen oorsprong neemt, moet natuurlijk in vurige, ligt ontvlambare en godsdienstige gemoederen de oorzaak van het mysticismus zijn; evencens is het gelegen met de éénheid van beginsel, met het grove materialismus en met het scepticismus; omdat, wanneer men uitsluitend volgens hetzelve in het bovenzinnelijke, of liever afgetrokkene redeneert, men hiertoe geraakt, om het besluit te vormen, dat alles tot eene één- of alheid kan teruggevoerd worden, terwijl zoo men alles uit de zintuiglijke indrukken afleidt, men als van zelf op een noodzakelijk zienlijk organismus gebragt wordt. Noch het een, noch het ander komt iedereen als

onomstootelijke waarheid voor; alle overdrevene stelsels slepen weg of veroorzaken dadelijk tegenspraak; omdat voor den onbevooroordeelden het eenzijdige spoedig in het oog valt, en dit geeft de gereedste aanleiding tot de wijsgeerige twijfelarij of het scepticismus. Het groote gebrek der uitsluitende stelsels is voornamelijk daarin gelegen, dat zij slechts op één vermogen of hoedanigheid van den menschelijken geest gegrond zijn, dat zij de overige of geheel veronachtzamen of te veel op den achtergrond plaatsen, waardoor de overeenstemming die tusschen de Wijsbegeerte en dien geest bestaan moet, wordt verbroken. Zoo een stelsel daarentegen eene afspiegeling van 's menschen geest is, waarin zedelijk gevoel, rede, verstand, zinnelijkheid, verbeeldingskracht, allen hunne plaats vinden, volgens den rang, waarop zij kunnen aanspraak maken, dan zal men aan hetzelve geene groote voortreffelijkheid kunnen ontzeggen; het zal aan de eischen der afgetrokkene bespiegeling, der zedelijkheid en van het verstand tevens, voldoen. Volgens ons inzien is deze harmonie der verschillende vermogens en hoedanigheden van den menschelijken geest met een wijsgeerig stelsel, de eenige toetssteen van de betrekkelijke waarheid en den heilzamen invloed van dit laatste. Wij hebben deze algemeene aanmerkingen doen voorafgaan, omdat zij ons noodzakelijk voorkwamen bij een oordeelkundig onderzoek der hoofdstelsels, die zich sedert eene halve eeuw, elkander in Duitschland opgevolgd hebben, ten einde ons hierin tot rigtsnoer te verstrekken.

De Duitsche Wijsbegeerte heeft in dit tijdperk eenen grooten invloed in het Noordelijke gedeelte van Europa op de beoefening van de overige wetenschappen gehad, voornamelijk op de Godsdienst-, staats- en regtsleer, op de geschied- en natuurbeschouwing, alsmede op de theorie der schoone kunsten. KANT, FICHTE, SCHELLING en HEGEL hebben achtereenvolgend den scepter in het rijk der bespiegeling gezwaaid, en eene groote menigte aanhangers en ook bestrijders gehad. Eene geheel andere methode is door KANT ontwikkeld en algemeen gemaakt, de oude pogingen om tot de eenheid in het wijsgeerige te geraken, zijn op verschillende wegen, door FICHTE, SCHELLING en HEGEL vernieuwd, en hebben grooten opgang gemaakt, doch zijn tevens met minder of meerder grond wederlegd geworden. Het doel der nieuwste Duitsche wijsgeeren was alles omvattend. Zij zochten het gansche gebied der menschelijke kennis volgens de grondbeginselen van hunne stelsels, eene andere rigting te geven. Een onderzoek van den volgenden aard, door het Utrechtsch genootschap van Kunsten en Wetenschappen opgegeven, kan niet dan hoogstbelangrijk zijn door deszelfs inhoud en strekking. Het genootschap verlangt: » Daar er tusschen de » verschijning van KANT's *Critik der reinen Ver-* » *nunft* in 1781 en den dood van HEGEL in 1832, » ruim eene halve eeuw verloopen is, — van hen, » die zonder zich aan ééne school te verbinden, » de gangen van den menschelijken geest onpartijdig » zoeken na te sporen, te ontvangen: eene beknopte

» en oordeelkundige opgave van den gang, welken » de bespiegelende Wijsbegeerte gedurende deze » halve eeuw, in Duitschland gehouden heeft, en » van den invloed, dien aldaar, in dit tijdvak, de » voornaamste wijsgeerige stelsels op elkander ge» had hebben. Voorts, zoo men oordeelt, dat de » bespiegelende Wijsbegeerte in dien tijd, of in » zekerheid, of in omvang van kennis, of wel in » veelzijdigheid van beschouwing, aanmerkelijke » vorderingen gemaakt heeft; zoo worde in bijzon» derheden aangewezen, welke deze verbeteringen » zijn; of wel, meent men, dat die vorderingen » niet beantwoord hebben, aan hetgene men, van » de inspanning en talenten der wijsgeeren van dit » tijdvak verwachten mogt; zoo worde naauwkeu» rig ontwikkeld aan welke oorzaken deze minder » gunstige uitslag zij toe te schrijven."

Dit gewigtig onderzoek splitst zich van zelf in twee hoofdafdeelingen:

1e. In eene beknopte en oordeelkundige opgave van den gang die de bespiegelende Wijsbegeerte in de laatste vijftig jaren in Duitschland gehouden heeft en van den invloed, die aldaar de voornaamste wijsgeerige stelsels op elkander gehad hebben. Deze afdeeling sluit dus in zich eene geschied- en oordeelkundige opgaaf:

a. van de Wijsbegeerte van KANT,

b. van die van FICHTE,

c. van die van SCHELLING en

d. van die van HEGEL.

waaronder van zelf van hunne voornaamste aanhangers en bestrijders gewag gemaakt moet worden, alsmede van den invloed die deze vier hoofdstelsels op elkander gehad hebben.

2°. In een nader beoordeelend onderzoek in hoever deze hoofdstelsels, de bespiegelende Wijsbegeerte in dien tijd, of in zekerheid, of in omvang van kennis, of wel in veelzijdigheid van beschouwing, aanmerkelijke vorderingen hebben doen maken, hetgeen in bijzonderheden aangewezen moet worden, welke deze vorderingen zijn; of zoo men meent dat die vorderingen niet beantwoord hebben, aan hetgene men van de inspanning en talenten der wijsgeeren van dit tijdvak verwachten mogt; eene naauwkeurige ontwikkeling aan welke oorzaken deze mindere gunstige uitslag zij toe te schrijven. Dit onderzoek is dus weder bijzonderlijk toepasselijk op

a. de Wijsbegeerte van Kant,
b. die van Fichte,
c. die van Schelling,
d. die van Hegel en eindelijk
e. op die van de Duitsche Wijsbegeerte in het algemeen, welk hoofdstuk de slotsommen van het geheele onderzoek zal moeten bevatten.

Wij zullen pogen volgens deze leiddraad, door eene onpartijdige voorstelling en beoordeeling der

hoofdstelsels der Duitsche Wijsbegeerte, hare wezenlijke vorderingen, en hare hoogklinkende beloften, waaraan zij, niettegenstaande hare groote inspanningen, niet heeft kunnen voldoen. te doen kennen, ten einde zij in hare wezenlijke waarde, zonder overdrevene schatting of vooringenomene miskenningen meer moge uitkomen, en op de wetenschappen dien invloed uitoefene, die haar volgens deze waarde moge toekomen.

EERSTE AFDEELING.

OVERZIGT DER HOOFDSTELSELS VAN DE DUITSCHE WIJSBEGEERTE SEDERT DE LAATSTE VIJFTIG JAREN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Toestand der Duitsche Wijsbegeerte tijdens de verschijning van KANT'S *eerste hoofdwerk:* Critik der reinen Vernunft.

In de laatste helft der 18e eeuw was de toestand der Wijsbegeerte in Europa in het algemeen, en in Duitschland in het bijzonder, verre van voor de wetenschap voordeelig te zijn. Zoo als wij gezien hebben, was het verstandelijk empyrismus van LOCKE na CONDILLAC in een oppervlakkig materialismus ontaard, en had door de verspreiding van de geschriften der zoogenaamde wijsgeeren van de 18e eeuw overal eenen gereeden ingang gevonden, even zoo ook het spotachtig scepticismus van VOLTAIRE en zijne aanhangers. ROUSSEAU's leerstellingen, hoewel van een edeler aard, waren te weinig zamenhangend en gedeeltelijk te paradox, om voor de gevaarlijke gevoelens van zijne tegenpartij

als een tegengift te kunnen dienen. De goede toon en de navolgingszucht der Fransche zeden bragt het mede, om over de meer strenge grondstellingen der spiritualistische wijgeeren der vorige eeuw, zoo als: DESCARTES, PASCAL, BOSSUET en FENELON als ijdele droombeelden en bijgeloovige hersenschimmen medelijdend te glimlagchen. Deze wijze van zien won meer en meer veld in Duitschland te gelijk met den invloed der Fransche Letterkunde, en FREDERIK II was door zijn voorbeeld, handelingen en schriften, een der grootste ijveraars om beide te bevorderen. De meer ernstige en denkende geest der Duitsche geleerden liet er zich echter niet geheel en al door medeslepen. LEIBNITZ en WOLFF behielden onder hen altijd hunne volgelingen; doch eindelijk begon ook hun gezag te verminderen en men verkreeg behoefte om volgens de ontwikkeling van den geest des tijds, eene andere rigting in het veld der bespiegeling te volgen. Mannen als GELLERT, MENDELSSOHN en LESSING waren te veel oorspronkelijke denkers, om een, sedert vijftig jaren plat getreden spoor blindelings te volgen en zich door den Franschen modegeest te laten verleiden; maar hunne gevoelens, hoe voortreffelijk ook in het zedekundige en wetenschappelijke, hadden te weinig stelselmatige éénheid, en waren te veel door den meer en meer veld winnenden geest om *populair* te willen schrijven van geene oppervlakkigheid vrij te pleiten, terwijl die van LESSING eene overhelling tot een sceptisch Pantheïsmus hadden. Zij konden dus de we-

tenschap geen vast steunpunt tegen den doordringenden invloed der Fransche Wijsbegeerte geven, en haar voor het aannaderend verval behoeden. Een hevige en bijna onwederstaanbare aanval moest eerst nog tegen de Wijsbegeerte gedaan worden, eer haar redder en bevestiger op nieuwe grondslagen kon opstaan. Deze hevige aanvaller was de Engelschman DAVID HUME.

LOCKE had reeds getracht de leer der aangeborene denkbeelden (*ideæ innatæ*) in hare nietigheid voor te stellen, daar hij de zintuiglijke indrukken en de overweging des verstands (*reflexie*), als de eenige bronnen van kennis aanzag. Doch hij kon op het spiritualismus, dat de boven de ervaring verhevene redebegrippen aannam, geene volkomene overwinning behalen. Door de verbinding der zintuiglijke indrukken met de reflexie ontstaan, volgens LOCKE, de voorstellingen der dingen in 's menschen geest, welke voorstellingen aan deze dingen volkomen gelijkend (*adequaat*) zijn. HUME bestreed deze meening op de volgende wijze: hij stelde namelijk, dat de voorstellingen geene voorstellingen der dingen zelve, maar slechts voorstellingen van de indrukken der zinnelijkheid waren. Alle stof en inhoud van de menschelijke kennis ging, volgens hem, van de zinnelijkheid uit; het denkvermogen bezit niets oorspronkelijks, en er is geen begrip, hoe afgetrokken ook, dat niet tot eenen eenmaal ontvangen zinnelijken indruk kan teruggebragt worden. Het gansche vermogen en werkdadigheid der rede en van het verstand bestaat alleen

daarin, om de van de zinnelijkheid ontleende stof te vormen en te verarbeiden, daar wij slechts de indrukken der dingen gevoelen, doch de zaken zelve, zoo als zij wezenlijk zijn, ons onbekend blijven, en dus ook geenen grond kunnen hebben, om aan te nemen, dat onze begrippen met de natuur der zaken overeenstemmen. Het is ligt in te zien, waarhenen deze sceptische wijze van beschouwen in de Wijsbegeerte leiden moest. De bovenzinnelijke begrippen van *oorzaak* en *werking*, van welker waarheid men tot hiertoe geloofde zich *a priori* te kunnen overtuigen, werden ook door HUME aangegrepen; hij trachtte dezelve ook van hunne eereplaats af te werpen, en stelde dat zij alleen op den zwakken en bedriegelijken grondslag der ervaring en der zinnelijkheid rustten. Als alle begrippen des geestes van de prikkelbaarheid der zinnelijkheid uitgaan, dan hebben wij geene kennis van de dingen zelve; en wie ziet dan niet dat, volgens HUME's meening, men geheel en al de kennis opgeven moet, van die zaken, welke bovenzinnelijk zijn, en waarvan wij niet eenmaal den geringsten indruk ondervonden hebben; zoo als van de kennis aan God, aan de onsterflijkheid der ziel, de goddelijke Voorzienigheid, enz (*).

Sedert vele jaren leefde er te Koningsbergen een diepzinnig wijsgeer, KANT, namelijk, die, hoewel

(*) Men zie hierover D. HUME Treatise on human nature, Essais and Treatise on several subjects, en zijne Dialogues concerning natural religion.

weinig bekend, reeds proeven van zijne scherpzinnigheid en groote kennis in de natuur-, wis- en sterrekundige vakken gegeven had, waaronder zijne *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels nach Newtonischen Grundsätzen* bijzonder merkwaardig is, door des wijsgeers onderstelling aangaande het bestaan van meerdere planeten aan gene zijde van Saturnus, die, door de ontdekking van Uranus door HERSCHELL, 26 jaren later bevestigd is. Even zeer waren zijne verhandelingen over den *Einzig möglicher Beweissgrund zu einer Demonstration des Daseyns Gottes*, en die *Ueber die Evidenz in Metaphysischen Wissenschaften* zeer belangrijk. De laatste behaalde den tweeden prijs bij de Academie te Berlijn, terwijl MENDELSSOHN voor de zijne met den eersten bekroond werd. Deze verhandeling bevatte reeds de kiemen van de nieuwe methode, die KANT op de Wijsbegeerte zoude toepassen, en die nog meer in zijne dissertatie *de Mundi sensilibis atque intelligibilis forma et principiis* tot ontwikkeling kwamen. De schriften van HUME schijnen hem, gedurende een tiental jaren, dat hij niets uitgaf, uitsluitend bezig gehouden te hebben, aan zijne onvermoeide pogingen om het fijn gesponnen Scepticismus, dat zij bevatten, te wederleggen, zijn wij zijn hoofdwerk de *Critik der reinen Vernunft* verschuldigd. KANT zag wel in dat door het dogmatismus niet veel tegen de twijfelingen en stellingen van HUME zoude in te brengen zijn; hij koos dus dien weg, waarvan hij te voren reeds een helder, hoewel minder ontwikkeld

inzien had: namelijk om de wijsgeerige wetenschappen, volgens eene andere methode te behandelen, en daardoor een einde aan vele twisten en twijfelingen in het bovennatuurkundige en zedelijke te maken. Met zulk eene nieuwe alleen grondige wederlegging trad KANT in 1781 te voorschijn, en verrijkte de wereld met zijne onsterfelijke kritiek van het menschelijk kenvermogen, die eene even zoo groote omwenteling in het wijsgeerige moest veroorzaken, als de gebeurtenissen in Amerika en in Frankrijk in het staatkundige moesten te weeg brengen. Vele schrijvers hadden getracht HUME te wederleggen, maar niemand had het tot nog toe mogen gebeuren, den waren zinj diens diepdenkenden twijfelaars te treffen. KANT was de eerste die denzelven vatte. Hij leerde ons, wat eigenlijk *weten* zij. Hij wees de grenslijn aan van alle mogelijke wetenschap, en wierp het dogmatismus der rede, zoowel het ontkennende als het stellige, omver.

HUME wees hem den eenigen weg aan om zijne eigene tegenwerpingen te ontzenuwen; daar deze alles uit de zinnelijkheid afleidde en het bestaan *a priori* van het begrip der oorzakelijkheid en verder alle onzinnelijke begrippen loochende, zoude het weinig gebaat hebben, om het oude dogmatismus aan dit scepticismus over te stellen. Een derde vorm of methode kon hier alleen van goed gevolg zijn. De menschelijke geest en deszelfs vermogen moesten in hunnen aard ontleed en onderzocht worden; ten einde hieruit het al of niet bestaan der onzinnelijke of rede-begrippen te betoogen, en daar-

door te kunnen aantoonen, welk een deel de zinnelijkheid aan den oorsprong van 's menschen kennis heeft. Deze methode, op eene oordeelkundige beschouwing en ontleding van 's menschen hoedanigheden en vermogens rustende, werd door KANT zelf de kritische genoemd. Men kan, even als in de sterrekunde KEPLER de voorlooper van NEWTON was, HUME als dien van KANT aanzien. Deze wijsgeer zegt zelf (*): » Ik beken gaarne dat het de » herinnering aan DAVID HUME was, die mij voor » vele jaren uit den dogmatischen sluimer deed ont- » waken, en mijne onderzoekingen in het veld der » bespiegelende Wijsbegeerte eene geheele andere rig- » ting gaf." —

KANT werd hierdoor een hervormer van alle de wijsgeerige wetenschappen, hij vervaardigde geen nieuw stelsel, dat men niet genoeg in het oog kan houden, en te veel uit het oog verloren is, maar hij wees eenen nieuwen weg aan, die tot geheel andere slotsommen moest leiden, dan die, welke men door de gewone onderzoekingen in het veld der bespiegeling verkregen had, terwijl deze kritische weg ons ook niet geheel en al bij de resultaten van KANT zelven moet doen blijven stilstaan; maar voortgaande langs het spoor, dat hij ons heeft aangewezen, ons nog wel tot andere en heerlijker uitkomsten kan geleiden. KANT heeft aan de stelselzucht en stelselmatigheid in het wijsgeerige, een

(*) In zijne *Prolegomenen zu einer jedem künftigen Metaphysik.* S. 13.

einde gemaakt, en echter is na hem de wetenschap weder in het dogmatische vervallen; een bewijs dat men over het algemeen nog niet van zijnen geest doordrongen is. Sommige gevoelens van KANT mogen naderhand als gebrekkig aangevuld en te regt gewezen zijn, zijn kritische geest is alleen de ware gids in het onbekende veld der bespiegeling, en die gids is onsterfelijk en bijna onfeilbaar in betrekking tot de grenzen van ons kenvermogen, die hij ons zoo duidelijk heeft aangewezen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de Wijsbegeerte van KANT. *Theoretisch gedeelte* (Critik der reinen Vernunft).

KANT koos zich een geheel ander standpunt dan de wijsgeeren die hem voorafgegaan waren. Zij wierpen den blik van hunnen geest buiten zich, om tot de kennis van God en de natuur te geraken, en hoewel zij ook de kennis van den mensch zelven niet verzuimden, sloegen zij hiertoe geenen zuiver wetenschappelijken weg in en bouwden zij veeltijds hunne gevolgtrekkingen of afgetrokkene redebegrippen of willekeurige hijpothesen. Tot nog toe hadden de dogmatische wijsgeeren er niet aan getwijfeld of men kon tot de kennis der dingen zoo als zij wezenlijk zijn, geraken; dat is: men hield eene voorwerpelijke (*objective*) kennis voor mogelijk, niet alleen in het zinnelijke, maar ook

het gebied van het onzinnelijke, waartoe men door middel der afgetrokkene (*abstracte*) begrippen meende te geraken. Met KANT was het juist het omgekeerde. Hij stelde zich voornamelijk deze vraag ter beantwoording voor: *Wat is er voor den mensch of niet mogelijk te kennen?* waardoor hij op het spoor geraakte, om tot eene andere kennis, namelijk eene onderwerpelijke (*subjective*), te komen, die hij als eene door den onveranderlijken aard van ons kenvermogen gewijzigde, deed voorkomen, en die hij aantoonde, de voor ons eenig mogelijke te zijn. Het onderzoek van dit groote vraagstuk heeft die beroemde man zoo begonnen en uitgevoerd, dat hij daardoor zijnen naam aan de onsterfelijkheid gewijd heeft. Hetgeen tot nog toe door geen der vroegere wijsgeeren verklaard was, en dat hun nimmer helder voor den geest schijnt gezweefd te hebben, of wij iets weten kunnen of niet, is door hem ontwikkeld uit de natuur van den menschelijken geest zelven, en van de vermogens, waarmede hij begaafd is; zoo dat, al moge hier en daar aan deze ontwikkeling iets ontbreken, hij voor deze oplossing de onwrikbaarste grondslagen gelegd heeft.

Het doel dat zich KANT voorstelde was grootsch, en de uitkomsten zijnen verhevenen geest waardig. Hij leerde voornamelijk in zijn hoofdwerk de *Kritik der reinen Vernunft*, dat 's menschen kenvermogen alleen zich tot de zinnelijke wereld bepaalt, en door den aard van den geest en de vormen waaraan deze onderworpen is, gewijzigd wordt, zoo dat er eigenlijk geene kennis der onzinnelijke

dingen mogelijk is, maar ook dat zelfs, wat de zinnelijke dingen aangaat, deze niet kunnen gekend worden, wat zij voor zich zelve zijn, maar slechts hoe zij voor ons verschijnen; want onze zinnelijkheid is aan twee noodzakelijke voorwaarden der aanschouwing onderworpen, namelijk: *ruimte* en *tijd*, die niet uit de ervaring ontleend zijn, maar onvermijdelijke hoofdvormen onzes verstands, die hetzelve vóór alle zinnelijke kennis zijn ingeplant en waardoor het voor ons onmogelijk is; om de dingen anders dan naast elkander in de ruimte, en op elkander volgend in den tijd, voor te stellen.

Al onze voorstellingen, zoowel de uitwendige, die wij door onze zintuigen gewaar worden, als de inwendige, die het herinneringsvermogen of de verbeeldingskracht ons voorspiegelen, brengen of plaatsen wij in de ruimte of in den tijd, of wel in beiden te gelijk. Dat zijn de twee groote schermen, op welke onze voorstellingen der dingen zich teekenen. Deze voorstellingen kunnen zich afwisselen, wat de grootte, gedaante, kleur, enz. betreft, onze eigene aandoeningen kunnen veranderen, en op eene oneindig verschillende wijze zich voordoen; maar de ruimte en tijd, die onze voorstellingen omvatten, zijn onveranderlijk.

Wat de ruimte aangaat, onze uitwendige zinnen kunnen ons de voorwerpen niet anders doen gewaar worden *dan buiten ons en het eene buiten het andere*. Dit is de noodzakelijke voorwaarde, zonder welke alle uitwendige indrukken en alle ervaring der voorwerpen, voor ons ten eenen male on-

mogelijk zoude zijn. Van deze voorwaarde, welke eigenlijk tot *ons* behoort, en in ons bewustzijn huisvest, als een noodzakelijke vorm onzer zinnelijke voorstellingen, maken wij eene wezenlijke zaak buiten ons en zeggen: » de uitwendige voorwer» pen (*de ligchamen*) verschijnen ons in de ruim» te: de ligchamen beslaan eene zekere plaats, dat » is te zeggen: zij zijn uitgebreid." —

De ruimte is voor ons eene voorstelling die oneindig en zonder grenzen is. Deze voorstelling van het oneindige, hoe zouden wij die door middel der ervaring kunnen verkrijgen? Alle voorstellingen uit het gemeene leven, alle beginselen der natuurkundige wetenschappen en der meetkunde, gronden zich op de ruimte en ontleenen daaruit de voorwerpen. Hoe zoude men kunnen beweren, dat het geen de grond van alle ervaring uitmaakt, en de mogelijkheid van dezelve daarstelt, zelve uit de ervaring zou genomen zijn? De ruimte moet integendeel *a priori* voor alle waarneming, in den mensch, dat is, in het waarnemende onderwerp bestaan.

Gelijk de ruimte zoo is de tijd geen begrip der ervaring, of, zoo als KANT het uitdrukt, niet *empyrisch*. Zelfs zouden wij het gelijktijdig zijn en het opvolgen der dingen na elkander, niet kunnen waarnemen, indien niet reeds de voorstelling van tijd *a priori* in onzen geest ten grondslage lag. De tijd is voor ons eene during waaraan wij geene grenzen, dat is geen begin of einde kunnen denken, en waarin zich van zelf alle veranderingen en opvolgin-

voorstellingen door de ruimte en tijd, de vormen onzer zinnelijkheid, gewijzigd worden. De zinnelijke wereld of die der verschijnselen, die onze eigene bevattingen en gedachten behelst, is dus de kring der ervaring, binnen welke onze kennis noodzakelijk beperkt is. Van de dingen op zich zelve, hoe zij wezenlijk (*objectif*) zijn, kunnen wij volstrekt niets weten; omdat de zinnelijke indrukken, die wij van dezelve ontvangen, eerst door de vormen der zinnelijkheid tot voorstellingen moeten verheven worden, en vervolgens door de cathegoriën des verstands in hunne betrekking tot ons en onderling, kunnen begrepen worden. Onze kennis der voorwerpen is dus geheel onderwerpelijk (*subjectif.*) Het geheele begrip der dingen op zich zelf (*noumena*) als tegen dat der verschijnselen (*phenomena*) overgesteld, is slechts een grensbegrip, door hetwelk ons verstand aan de zinnelijkheid perken stelt, om ons niet te verliezen in een onbekend land. Het is, zegt KANT, een *problematisch* begrip: dat is; hetwelk geene ongerijmdheid en tegenzeggelijkheid in zich bevat, en dat met andere deelen onzer kennis zamenhangt, ofschoon men deszelfs voorwerpelijke (*objective*) wezenlijkheid niet bewijzen kan. Onze kennis bepaalt zich dus tot de subjective wereld der ervaring, zoo als zij ons voorkomt; van het wezen der zinnelijke dingen weten wij niets; nog veel minder kunnen wij van de onzinnelijke zaken iets kennen, omdat wij ons hiervan volstrekt geene voorstellingen kunnen vormen, maar onze rede slechts hiervan

zich begrippen denken kan, die zij tot geene wezenlijkheid (*realiteit*) kan verheffen, maar die altijd slechts afgetrokkene (*abstracte*) begrippen blijven.

De voornaamste bron van alle menschelijke dwalingen in het bovennatuurkundige, is het miskennen van den aard der zuivere rede- en der verstands-begrippen (*cathegoriën*); want daar zij zich niet gronden op onze zinnelijkheid, gelijk de vormen der aanschouwing ruimte en tijd, schijnen dezelve, bij den eersten opslag, eene verdere toepassing te dulden, die zich boven alle voorwerpen der zinnelijke gewaarwording uitstrekt. Van hier, dat de mensch in die bovenzinnelijke wereld (*mundus intelligibilis*) wil doordringen, en zoo al niet de ruimte en tijd, echter de cathegoriën van zelfstandigheid, oorzaak, enz. toepast op hetgeen hij wel denken, maar niet aanschouwen kan; terwijl hij dus een bloot verstandsbegrip, als een wezen of ding op zich zelve, buiten onze zinnelijkheid, aanziet en hetzelve als een bepaald begrip van een wezen, met zijn verstand bewerken en de natuur van hetzelve doorgronden wil. De bron dezer dwaling is door de kritiek van Kant gedempt geworden, dewijl daarin aangetoond is, dat de zuivere verstandsbegrippen, van alle zinnelijkheid afgezonderd, van geen gebruik zijn om daardoor tot de kennis van eenig voorwerp te geraken; dus dat de cathegoriën slechts op de voorstellingen en geenszins op de verstands- of redebegrippen toepasselijk zijn. Zoo verre derhalve de wezenkunde (*ontologie*) zich aanmatigt, om van de dingen zelve of het wezen

der zaken, zoo wel zinnelijke als onzinnelijke, eene synthetische kennis *a priori* in eene leerstellige orde te geven, is dezelve eene ijdele wetenschap, die door louteren schijn misleidt; de dwaling in het gebied der Wijsbegeerte vereeuwigt, zij is daarom door KANT zelven slechts als eene ontleedkunde des zuiveren verstands aangezien.

Er bestaan dus twee soorten van begrippen, die der ervaring, uit de toepassing der cathegoriën op onze voorstellingen geboren; en de zuivere verstandsbegrippen, die uit den eigen aard en natuur van het verstand voortkomen, en onafhankelijk van de ervaring, dezelve eerst mogelijk maken, b. v. de wet der oorzakelijkheid »*al wat gebeurt of is moet* »*eene oorzaak hebben*," voor zoo ver dit verstandsbegrip op iets zinnelijks wordt toegepast, heeft het alle kracht en wezenlijkheid, op zich zelve is het slechts een ledige vorm, waarin wij genoodzaakt zijn, de stof, die wij door onze zinnelijkheid ontvangen, te gieten.

Van de zinnen neemt dus al onze kennis haren oorsprong; gaat van daar voort tot het verstand en eindigt bij de rede. Wanneer men het verstand in eenen engeren zin opvat en de rede daarvan onderscheidt, dan is deze het vermogen om uit het algemeene door middel van begrippen bij gevolgtrekking tot het bijzondere te besluiten, b. v.: »alle ligchamen hebben eene zekere zwaarte, de »lucht is een ligchaam, dus heeft de lucht ook »zekere zwaarte." De twee eerste stellingen worden door de ervaring onmiddellijk gegeven, de

maakte middellijk door verbinding der twee eersten. — Gelijk dus het verstand aan de verschijnselen, waarmede het, als voorwerpen, alleen te doen heeft, door middel zijner cathegoriën en hieruit rustende begrippen eenheid geeft, zoo geeft ook de rede aan de begrippen des verstands eenheid, door middel harer beginselen; weshalve haar vorm (of haar wezen) in niets anders, dan in de algemeenheid, die onze kennis als uit een middelpunt doet uitvloeijen, kan gelegen zijn.

De rede houdt zich met de begrippen en oordeelen des verstands bezig, of alleen met zich zelve. In het eerste geval kan men haar *empyrisch* (tot de ervaring betrekkelijk,) noemen; dewijl de oordeelen des verstands of uit de zinnelijkheid genomen zijn, of althans grondstellingen en vormen der ervaring bevatten. In het andere geval, noemt men de rede zuiver; naardien zij dan geheel onafhankelijk van zinnelijkheid en verstand, dat is a *priori*, zekere begrippen en synthetische oordeelen voortbrengt. Deze synthetische oordeelen a *priori*, wier bestaan *buiten* en *voor* de ervaring, KANT tegen HUME en de materialisten der 18e eeuw, als uit den aard des verstands en der rede voldingend bewijst, en waarop de zekerheid der wis- en natuurkunde rusten, maken den kern der Wijsbegeerte van KANT uit, en stooten alle twijfelingen van het materialistische Scepticismus omver; omdat zij van de ervaring onafhankelijk zijn, niet alleen, maar deze ervaring reeds van te voren bepalen, zoo als, b. v., dat alle dingen zich naast

elkander in de ruimte, en alle gebeurtenissen zich achtereen volgend in den tijd moeten vertoonen. De synthetische oordeelen *a priori*, die uit redebegrippen bestaan, zoo als: de mensch is een zedelijk wezen, noemt KANT, in navolging van PLATO, *ideën*, en wil, dat men, ter voorkoming van alle verwarring, dit woord onderscheide van de oordeelen *a priori* des verstands, die van eenen gansch anderen aard en van een ander gebruik zijn.

Gelijk het verstand zijne *cathegoriën* heeft, zoo bezit de rede hare *ideën*, welke niet op bijzondere voorwerpen, maar op het verstands-gebruik in het algemeen, hare betrekking hebben; om aan hetzelve eene rigting tot eenheid te geven en de verstandsbegrippen, ten opzigte van ieder voorwerp in een geheel zamen te vatten. Het verstand is vormende (*formeel*) ten aanzien der voorstellingen; de rede daarentegen, regelende (*regulatief*) ten opzigte der verstandsbegrippen. Tot dit einde streeft de rede steeds naar den hoogsten grond van alles wat de zinnelijkheid aanschouwt en het verstand denkt, en stelt zich iets als het grootste (*maximum*) voor, hetwelk boven alle ervaring is, en waaruit, wegens deszelfs volstrekte algemeenheid, alles kan en moet worden afgeleid. Volgens de verschillende vormen der redebesluiten, bepaalt KANT de soorten van zuivere redebegrippen, gelijk hij de zuivere verstandsbegrippen uit de logische vormen der oordeelen had opgemaakt. Op deze wijze toont hij aan, hoe dat de ideën van onze ziel, van de wereld, of het heelal, en van God, als

de subjective zamenvattingen van ons denkend wezen, van de natuur en van de redebegrippen, oneindigheid, almagt en heiligheid, in ons ontstaan, met andere woordeu, hoe dat psychologische, cosmologische en theologische ideën in ons geboren worden.

Even als KANT het bestaan der synthetische oordeelen *a priori* verdedigde, zoo bestreed hij de gevoelens der dogmatische Spiritualisten, die aan de *ideën* der rede in plaats van eenen regulativen en onderwerpelijken (*subjectiven*) zin te hechten, door middel van deze ideën, tot de kennis der bovenzinnelijke voorwerpen gelooven door te dringen; door aan deze redebegrippen een wezenlijk (*reëel*) bestaan toe te schrijven, en hierdoor den kring der verschijnselen of der ervaring, waartoe 's menschen weten en kennis zich bepaalt, vermeenen te kunnen verlaten.

Hij toonde verder aan, dat in het bovenzinnelijke voldingende redeneringen ophouden en men hier met even veel grond, zoo wel het voor, als het tegen kan staande houden. Hij trachte zulks door zijne tegenstelling der vier volgende *Antinomiën* te betogen:

THESIS,	ANTITHESIS.
1.	
Het heelal heeft een oorsprong gehad, en zal een einde in den tijd hebben, zoo als het grenzen heeft, wat de ruimte betreft; het is geschapen en eindig.	Het heelal heeft geen' oorsprong gehad, en zal geen einde in den tijd hebben, zoo als het ook geene grenzen in de ruimte heeft, het is eeuwig en oneindig.

2.

Al de zelfstandigheden van het heelal zijn uit eenvoudige bestanddeelen zamengesteld, en er bestaat niets in hetzelve, dan deze eerste bestanddeelen en hare verschillende zamenstellingen.

Geene zelfstandigheid des heelals is uit eenvoudige bestanddeelen zamengesteld, en er bestaat niets in hetzelve, dat men een eenvoudig bestanddeel zoude kunnen noemen.

3.

Alles wat gebeurt is niet noodzakelijk bepaald door de algemeene wetten der natuur; er bestaat eene vrijheid, en de handelingen, door haar voortgebragt, zijn vrije handelingen.

Er bestaat geene vrijheid en alles wat geschiedt, is noodzakelijk bepaald door de algemeene wetten der natuur.

4.

Er bestaat een volstrekt (*absoluut*) noodzakelijk wezen, dat de eerste oorzaak van alles is.

Er bestaat geen volstrekt noodzakelijk wezen, geene eerste oorzaak van alles.

Deze stellingen vallen, volgens KANT geheel buiten het bereik vau ons kenvermogen, en kunnen niet ontegenzeggelijk bewezen worden volgens de theoretische of bespiegelende rede; juist omdat hunne tegenstellingen ook uit gronden, uit den aard der rede ontleend, kunnen verdedigd worden. Hierdoor is aan het bovennatuurkundig dogmatismus geheel den bodem ingeslagen.

Hierdoor was tevens het ontoereikende van de verschillende bewijzen voor het bestaan van God aangetoond, die tot hiertoe als beslissend waren aangezien, zoo als het *logisch* bewijs, uit den aard van het begrip van het noodzakelijk bestaan van een Opperwezen ontleend, het *ontologisch* door de toepassing van de cathegoriën der oorzakelijkheid en zelfstandigheid

op het begrip van een noodzakelijk eerst wezen, dat het bestaan in zich zelven heeft en de oorzaak van alles is, geboren, en eindelijk het *physico-teleologisch* bewijs, dat uit de wijze en doelmatige inrigting van het heelal, tot eene alwijze, algoede en alvermogende oorzaak van dit heelal besluit.

KANT poogde ook een einde te maken aan het onophoudelijk twisten van de ervarings-wijsgeeren en de Spiritualisten over den aard en de eigenschappen van *stof* en *geest*, volgens hem waren deze beide begrippen algemeene verstands-denkbeelden, die wij aan de verschijnselen der zinnelijkheid en aan de begrippen der onzinnelijke wereld ten grondslag leggen. Hierdoor werd door hem ook aangetoond, dat wij de onsterfelijkheid der ziel niet uit haren aard zelve, als zijnde zij een geest of onstoffelijk wezen, kunnen bewijzen, omdat wij ons volstrekt geene voorstelling van zulk een wezen kunnen vormen. Even zoo ook is het met de vrijheid van den wil gelegen; deze is niet theoretisch te betoogen, omdat deze vrijheid eigenlijk tot eenen onzinnelijken kring behoort, waarvan wij door de bespiegeling volstrekt niets weten kunnen.

Als wij het theoretisch gedeelte der leer van KANT in korte woorden zamenvatten, zoo zien wij, dat hierin de mensch, als denkend wezen, geheel afzonderlijk van de zijde zijner beschouwende (*theoretische*) rede, of zijn verstandelijk en redelijk kenvermogen, wordt beschouwd, en dat zijne zedelijke natuur (*practische* rede), gevoelige aanleg

en zijne oordeelskracht, voor een nader onderzoek afgescheiden blijven. Alles is hier gegrond op een analytisch onderzoek van den aard en de grenzen van dit kenvermogen, en van de wetten waaraan het onderworpen is. Door dit onderzoek wordt het menschelijk kenvermogen tot de zinnelijkheid bepaald, die alleen, door de indrukken, die zij door de zintuigen verkrijgt, het verstand de stof tot de voorstellingen kan aangeven; onder de vormen van ruimte en tijd geplaatst en achtereenvolgend gerangschikt, en die dan vervolgens door het verstand onder hare verschillende cathegoriën gebragt worden. Hierom kunnen wij de voorwerpen niet in zich zelven kennen; maar alleen weten, hoe zij zich, in hunne betrekkingen tot ons, als verschijnselen voordoen. Alle redebegrippen die naar eenheid, volmaaktheid en oneindigheid streven, zijn voor ons kenvermogen slechts regelende beginselen, doch zij kunnen ons niets van het bestaan eener onzinnelijke wereld doen kennen. God, vrijheid en onsterfelijkheid behooren tot eenen anderen aanleg van den mensch dan de beschouwende te huis, namelijk tot zijne zedelijke natuur, omdat wij ons deze begrippen wel als bestaande kunnen denken, maar er ons geene voorstellingen en aanschouwingen van kunnen vormen, daar zij buiten den kring der zinnelijkheid en het verstand liggen, terwijl de eerste alleen de voorstellingen aangeeft, welke het laatste volgens deszelfs cathegoriën bewerkt en rangschikt en beoordeelt. Dit is in het kort de beantwoording die Kant geeft

op de vraag, die hij zich zelven voorstelde: » Wat » kunnen wij weten?" (*)

DERDE HOOFDSTUK.

Over de Wijsbegeerte van KANT, *practisch gedeelte* (Critik der practischen Vernunft.)

Buiten den mensch bestaan er voor hem, niets anders dan verschijnselen. De voorwerpen kunnen zich niet aan zijnen geest voordoen, dan volgens de wetten van het kenvermogen. Het is hierdoor, dat de voorstellingen, die hij er zich van vormt, niet bewezen kunnen worden, er volkomen overeenstemmend (*adequaat*) mede te zijn; zoodat zijne kennis van dezelve niet voorwerpelijk (*objectif*), maar slechts onderwerpelijk (*subjectif*) is. Maar in

(*) Men vergelijke hiermede, behalve KANT's *Critik der reinen Vernunft*, zijne *Prolegomenen zu einer jeden künftigen Methaphysik*, *betrachtungen über das Fundament der Kräfte und die Methode, welche die Vernunft anwenden kann darüber zu urtheilen. Ueber eine Entdeckung nach der alle neue Critik der reinen Vernunft durch einen Aeltere entbehrlich gemacht werden soll;* — REINHOLD, *Briefe über die Kantische Philosophie.* CH. VILLERS, *Philosophie de* KANT 1801. L. F. SCHÖN, *Philosophie transcendentale ou systême* D'EMANUEL KANT, 1831. J.J. LE ROY, *Het menschelijk kenvermogen. De regte gezonde zin der hoofdgrondstellingen van de Critische Wijsbegeerte. Bescheidene bedenkingen aan den Hoogleeraar Mr.* J. KINKER, *over eene voorgeslagene nadere wijziging der Critische Wijsbegeerte Beschouwingen van den mensch.* Eu verder vele verhandelingen uit het *Critisch Magazijn van* P. VAN HEMERT.

het binnenste van den mensch is eene andere bron van kennis en licht, eene kennis die niet gelijkt aan die, welke men door redenering en de wetenschap verkrijgt; maar die uit eene innige overtuiging, uit het zijn van ons wezen zelf, voortspruit.

De mensch is: hij bestaat op eene volstrekte (*absolute*) wijze, onafhankelijk van den vorm waaronder hij gewaar wordt, en waaronder anderen hem zien en gewaar worden. Hij is een wezen op zich zelf (*noumenon*). Het is aan hem gegeven om zich onmiddellijk op zich zelven, in zijn inwendig bewustzijn, te beschouwen. Hiertoe heeft hij geene zintuigen, geene voorstelling, geene verstands-cathegoriën noodig. Hij is in het middelpunt van zijn aanwezen; tegelijk voor- en onderwerp (*object* en *subject*) en zijn zelfbewustzijn doet zich aan zijn bewustzijn voor, zonder dat het door de vormen van het kenvermogen behoeft gegoten te worden. Het inwendig zelfbewustzijn, het zuivere IK, dat de grondslag en het verzamelingspunt van alle voorstellingen, gewaarwordingen, denkbeelden en begrippen is, is het eenige wezen op zich zelf (of *noumenon*) dat de mensch zonder wijziging en onmiddellijk kan aanschouwen.

Er zijn dus twee verschillende wijzen, waarop de mensch zich zelven kan beschouwen; middellijk door zijn kenvermogen, hij wordt dan voor zich zelven een voorwerp buiten zich, dus een verschijnsel, en de kennis, die hij dan verkrijgt is geheel *subjectif*; zoo als al hetgeen hij van de zamenstel-

ling zijns ligchaams en de vermogens van zijne ziel weet, niets anders dan op onderwerpelijke (*subjective*) gronden rust. — Onmiddellijk, als het eigenlijk *ik* van den mensch zich zelf in zijn zuiver zelfbewustzijn beschouwt. Hetgeen zich dan in hem openbaart is verheven boven de vormen van ruimte en tijd, boven de cathegoriën des verstands en boven de noodzakelijke wetten, die hij aan de natuur toekent.

Dat *ik* gevoelt zich ondeelbaar, en dat het als zoodanig van de toevallige veelheid der zinnelijke verschijnselen volstrekt (*absoluut*) afgescheiden en boven dezelve verheven is. Het beseft dat de bestemming, waartoe het zich geroepen gevoelt, zich niet tot het weten en de kennis bepaalt, maar dat het willen en handelen moet. De mensch is geen louter bespiegelend wezen, hij is uit zijne natuur geneigd om op al hetgeen hem omringt invloed uit te oefenen, te werken en terug te werken. De mensch is dus een willend en werkend wezen, en dat niet in eenen kring van verschijnselen, maar van wezenlijkheden (*realiteiten*); omdat de handelingen hunnen oorsprong en hunne beginselen uit het *ik* zelf ontleenen; het geheel zijner handelingen en wilsbepalingen, die daaraan hunne rigting geven, vormen een stelsel, dat door hem zelven ontstaat en bepaald wordt. 's Menschen handelingen worden door zijnen wil bepaald, en deze wil is de onmiddellijke werking van het zelfbewustzijn, waarin het *ik* zich zuiver van de hem omringende voorwerpen onderscheidt. Dit gevoel

van vrijheid, in tegenoverstelling van de noodzakelijke wetten, waaraan de zinnelijkheid is onderworpen, is de waarborg van het wezenlijk bestaan van zijn aanwezen. Deze vrijheid van wil kan niet op gronden, uit de beschouwende rede ontleend, betoogd worden. Zij dringt zich onmiddellijk en onwederstaanbaar aan den mensch op, en is boven alle bewijs en twijfeling verheven. Hij handelt en hij wil: dit is voor hem meer wezenlijk (*reëel*), dan alles wat hij buiten zich kan kennen en bewijzen. Het vermogen van te willen of zich zelven in zijne handelingen te bepalen, verheft den mensch tot den rang van levend wezen niet alleen, maar tot een wezen, dat voor zijne daden verantwoordelijk is, en dat voor zich zelven de bron wordt van de onveranderlijkste en heiligste verpligtingen.

Zoo de mensch vrij is in de bepaling van zijnen wil, is hij ook verantwoordelijk voor zijne beginselen en handelingen; hij is dus aan de achting of verachting, aan den lof of aan den blaam onderworpen. Hij beschouwt zich zelven waardig of onwaardig; de schaamte voor zich zelven ontstaat in hem, en hierdoor wordt alleen eene zedekunde (*moraal*) mogelijk gemaakt, die geheel het uitvloeisel zijner zedelijke natuur is.

De mensch is een zinnelijk gevoelig wezen, hij bezit hartstogten en aandriften, die naar voldoening haken, ook eene onuitdoofbare zucht tot geluk en zinnelijk welzijn. Maar hij heeft in zich eenen regel, die één is met zijn zedelijk zelfbe-

bewustzijn, eenen regel die volstrekt (*absoluut*) is en die geene uitzondering gedoogt, die zijne uitspraken op eene onderwederstaanbare wijze doet gelden. Deze regel noemt KANT de *praktische rede*, en hare uitspraak het *cathegorisch imperatif;* het is de zedewet die de rede zich zelve voorschrijft en, die eene onvoorwaardelijke achting voor hare voorschriften vordert.

Deze wet is *doel* voor zich zelven, zij is geen *middel* om hierdoor iets buiten haar, het geluk hoe zuiver en edel ook gedacht, te bereiken. De zedelijkheid houdt op zulks te zijn, indien zij zulk een middel wordt. Zij wordt dan slechts eene gelukzaligheids-leer (*Eudemonismus*). De zucht tot geluk kan echter in den mensch niet uitgedoofd worden, maar zij moet aan de zedewet ondergeschikt zijn en nimmer boven haar den boventoon verkrijgen.

De waarlijk deugdzame mensch gevoelt zich door de onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de zedewet gelukkig, hoewel hij als zinnelijk wezen ongelukkig kan zijn; want hij voldoet aan zijne bestemming om door strijd en zelfoverwinning zedelijk ontwikkeld te worden: maar hij is niet deugdzaam om daardoor gelukkig, zelfs niet om daardoor meer zedelijk volkomen te worden, hetgeen drangreden, maar geen beginsel van pligtsbetrachting zijn kan, maar alleen uit heilige achting voor de zedewet. Er bestaat dus slechts één beginsel van de zedelijkheid, namelijk: de onvoorwaardelijke achting en gehoorzaamheid aan de zedewet,

zonder inmenging van eenige bijoogmerken. Het wel begrepen eigenbelang, de zucht tot een zuiver en edel geluk, het streven naar zelfvolmaking, kunnen voor den zinnelijken mensch, zoo als hij hier op aarde altijd blijft, min of meer sterke drangredenen tot zedelijkheid zijn; doch derzelver grondbeginsel kunnen zij nimmer worden, of de zedelijkheid gaat in het Eudemonismus over, dat, streng genomen, niets zedelijks in zich bevat.

Deze onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de inwendige zedewet, in onze gevoelens en handelingen, is hetgeen KANT *pligt* noemt.

» Pligt; verheven woord," zegt hij, » dat geen » aangenaam of vleijend denkbeeld, maar niets anders dat dat van onderwerping in ons doet ontstaan! Maar evenwel zijt gij niet afschrikkend en » dreigende; gij bezit niets, dat de ziel verschrikt » en terugstoot. Om den wil te buigen, bezit gij » geen ander vermogen, dan de wet te ontvouwen, » eene eenvoudige wet, die zich van zelve daarstelt » en verklaart. Gij dwingt zelfs den wederspannigen wil, dien gij niet aan u kunt doen gehoorzamen, tot achting. De hartstogten, die in het » geheim tegen u zamenspannen, zijn stom en beschaamd in uwe tegenwoordigheid. Welke oorsprong, waardig genoeg voor u, is er aan te wijzen? waar is de wortel voor uwen edele stam? » Het is niet in de zinnelijke neigingen, die gij met » fierheid verwerpt. Het is niet dan in dit heiligdom der menschelijkheid, waar de mensch verheven is boven de zinnenwereld, bevrijd van den

» dwang der natuurwetten, en waar zijne persoon-
» lijkheid, vrijheid en onafhankelijkheid haren ze-
» tel gevestigd hebben." — (*)

Omdat de mensch vrij is in zijnen wil, moeten de wetten, die er de uitoefening van regelen, in den mensch zelven gegrond zijn. Ieder draagt in zich de opperste wetgeving van zijn gedrag met zich om. De praktische rede is voor ieder zedelijk wezen zijne eigene wetgeefster. Met de vrijheid van den wil is noodzakelijk de eigenwetgeving (*autonomie*) gepaard, zonder deze bestond zij niet, want eene onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan eene vreemde, van buiten aankomende, zou de vrijheid vernietigen, en zonder deze vrijheid zou er geen zedewet, pligt en verantwoordelijkheid kunnen bestaan. De praktische rede schrijft dus niets voor om naar een doel buiten haar te streven; maar alleen omdat zulks met hare zedelijke natuur overeenkomt. De rede is doel voor haar zelve. Hierdoor wordt de mensch van eene zinnelijke zaak tot eenen vrijen en onafhankelijken persoon, die niet in zijnen wil kan gedwongen, noch als een middel vermag aangewend te worden; alle uiterlijke dwang hiertoe is onregt.

Hieruit vloeit deze grondregel voort: » beschouw
» altijd en zonder uitzondering het redelijk wezen,
» als zijnde een doel voor zich zelven en geenszins
» als middel voor een ander." Deze regel kan tweeledig opgevat worden. Zij wijst aan ieder zedelijk

(*) Kant, *Critik der praktischen Vernunft.* S. 154.

wezen deszelfs grenzen aan, en bepaalt tevens de regten en pligten van ieder ondeeligen. Indien het redelijk wezen bestemd was om alleen te zijn, zoude hij niet dan aan zich zelven moeten gehoorzamen, volgens voorschriften zijner zedewet. Maar daar hij geroepen is, om onder andere aan hem gelijke zedelijke wezens te leven, hiermede te handelen en in wederzijdsche betrekkingen te komen, moet hij in hen eerbiedigen, hetgeen hij kan vergen dat in hem geëerbiedigd wordt; hij moet zijn regt met de regten van anderen in overeenstemming brengen; opdat zij even als hij vrije en onafhankelijke personen blijven. De hoofdregel der practische rede in de betrekking van den mensch tot zijne natuurgenooten is: » Handel zoo dat het » naast beginsel (*maxime*) van uwen wil een al- » gemeene regel in de wetgeving van alle redelijke » wezens worden kan." Met dezen regel staan andere verpligtingen in verband. Niet alleen deze ontkennende verpligting, » dat men aan anderen niet » doen moet, hetgeen men niet wenschen zoude, » dat men aan ons deed;" maar ook, » dat men aan » anderen doen moet, wat men wenschen zoude, » dat anderen ons deden," hetgeen met het bekende voorschrift van het Evangelie overeenkomt.

De zedewet en het begrip van pligt is dus de hoogste rigtsnoer van 's menschen gevoelens en handelingen, zij schrijven onvoorwaardelijk voor van nimmer het geluk en het welzijn ten koste van deugd en regtvaardigheid te zoeken; maar integendeel altijd het goede en regte te doen, zelfs

ten koste van ons geluk en welzijn; die, als zinnelijke gewaarwordingen zijnde, eigenlijk niets met het zedelijke gemeens hebben.

Een aanwezen waarin de tegenwoordige tegenstrijdigheid tusschen de deugd en het geluk, zal opgeheven zijn, een waar leven, waarin, bij gevolg, het redelijk wezen niet meer aan de subjective vormen van ruimte en tijd zal onderworpen zijn, is het onmiddellijk gevolg van het gevoel des zelfbewustzijns en der zedelijke vermogens, die in hetzelve opgesloten liggen. De mensch is onsterfelijk, omdat hij een zedelijk wezen is en hier als zoodanig zijne bestemming niet kan bereiken. De vrijheid van den wil, het bestaan der zedewet en het begrip van pligt, een ander heerlijker bestaan na dit leven, de verantwoordelijkheid voor de zedelijke gevoelens en handelingen, kunnen niet theoretisch bewezen worden, zij zijn boven dit bewijs verheven; omdat zij uit het binnenste van ons wezen voortspruiten, dat zich niet volgens de wetten van ons kenvermogen, maar onmiddellijk in zich zelven als een *noumenon* beschouwt. De mensch vindt in dit heiligdom van zijn *ik* de noodzakelijkheid der zedelijke toerekening; dus ook de noodzakelijkheid van eenen zedelijken regter. Deze regter kan niet anders dan de hoogste en volkomene rede en heiligheid zijn, die het rijk der zedelijkheid handhaaft; die even als ons eigenlijk *ik* buiten het bereik van ons kenvermogen valt, maar toch evenwel als dit op eene volstrekte wijze daar is, namelijk *God* als het opperst zedelijk wezen.

God openbaart zich aan ons door de zedewet. Zijn wil is de wet van de zedelijke wereld, die wij in ons vinden. Het is hier niet de God der bespiegeling, die oorzaak en zelfstandigheid, uitgebreid en durend is; want de *vormen* der zinnelijkheid en cathegoriën des verstands zijn hier niet toepasselijk; maar het is de ware God, die door geene bespiegelende twijfelingen uit de overtuiging kan uitgeroeid worden, voor wien het menschelijk verstand en de wetenschap verstommen en zich vernietigd gevoelen. *Hij is diegene die is.* Denken wij niet verder, wij zouden er een menschelijk God, een Jupiter, een fetisch van maken.

God kan niet door het verstand worden begrepen, veel minder kan hetzelve van het Opperwezen zich eene voorstelling vormen, als zijnde een zuiver redebegrip; dus is het zedelijk bewijs voor zijn aanwezen het eenig geldende; even als de vrijheid en onsterfelijkheid slechts door de zedelijke natuur van den mensch kunnen vastgesteld worden. Het zedelijk bewijs geeft aan het physico-teleologisch bewijs, waarvan boven gesproken is, deszelfs bevestiging en het is hierom dat KANT met achting van hetzelve spreekt.

De zedelijke zijde der Wijsbegeerte van KANT rust dus niet op een duister zedelijk gevoel; maar op heldere redebegrippen in al derzelver zuiverheid opgevat, in al hunne gestrengheid toegepast. Niets vreemds wordt hier bij de zedelijkheid gemengd; hare eischen zijn onvoorwaardelijk; haar grondbeginsel is zij zelve. Zij vergt echter niet,

gelijk het Stoïcismus, dat men de zinnelijkheid verloochenen of den ingeschapen trek naar geluk en welzijn uitdoove; maar dat men zinnelijkheid, hartstogten en de zucht tot geluk, niet boven haar stelle; maar deze aan hare uitspraken onderwerpe. Zij is het hoogste en wil dus belangeloos als het hoogste geëerbiedigd worden. Zij openbaart in ons de vrijheid en de onsterfelijkheid van ons wezen en het daarzijn van God, die de volkomene zedelijkheid zelve is. *God*, *vrijheid* en *onsterfelijkheid* zijn de noodzakelijke stellingen (*postulaten*) der practische rede, die niet bespiegelend kunnen bewezen worden; maar onwederlegbaar uit den aard van 's menschen zedelijke natuur voortvloeijen.

Het is op deze wijze dat KANT de vragen: » wat moet ik doen? en wat kan ik hopen?" beantwoordde. (*)

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de Wijsbegeerte van KANT. *Aesthetisch en teleologisch* (Critik der Urtheilskraft), *benevens het toepasselijk gedeelte.*

De vermogens van 's menschen geest kunnen

(*) Men vergelijk hiermede, behalve KANT'S *Critik der practischen Vernunft*, zijne *Grundlegung zu einer Metaphysik der Sitten.* REINHOLD'S *Briefe über die Kantische Philosophie.* CH. VILLERS, *Philosophie de* KANT. L. F. SCHÖN, *Philosophie transcendentale* etc. J. J. LE ROY, *de Zedelijkheid* enz., en *Beschouwing van den mensch*, en vele verhandelingen uit het *Critisch Magazijn van* P. VAN HEMERT.

hoofdzakelijk tot op drie teruggebragt worden, het ken-, begeer- en gevoelvermogen of het gevoel van lust en onlust. Het kenvermogen omvat den kring der zinnelijkheid en de natuur; de praktische rede of onze zedelijkheid heerscht in het gebied der begeerte en van den wil; het oordeel vindt dus zijne plaats in dat van het gevoel. Dit vermogen, door KANT oordeelskracht genoemd, is, zoowel als het ken- en zedelijk-vermogen, van eenen regelenden en wetgevenden aard, en bevat het vereenigingsbeginsel tusschen de beiden eersten, dat tevens den overgang van het eene tot het andere mogelijk maakt.

Omdat de verstandelijke wereld in ons, invloed op de buiten- of zinnelijke wereld moet uitoefenen, omdat het redebegrip (*idee*) van vrijheid, in de natuur het doel moet bepalen, hetwelk zij zich voorstelt; moet er noodzakelijk een beginsel bestaan, dat in ons de wetten der natuur met die der vrijheid vereenigt en den overgang tusschen die beide mogelijk maakt. Dit beginsel of de oordeelskracht is het vermogen om te onderscheiden of een voorwerp al of niet onder eenen regel kan gerangschikt worden, of, in andere woorden, het is het vermogen om het bijzondere als door het algemeene omvat, te beschouwen.

Hiervan kunnen twee gevallen bestaan; of het algemeene, de regel, het beginsel is gegeven, dan is het bijzondere gemakkelijk aan hetzelve ondergeschikt: of het is alleen het bijzondere dat gegeven is, en de oordeelskracht zoekt het algemeene waaronder het begrepen moet worden. In het eer-

ste geval is de oordeelskracht *bepalende*, in het andere *overdenkende* (*reflecterend*). De bepalende oordeelskracht heeft hare beginselen in de cathegoriën des verstands, en past dezelve op de bijzondere gevallen der ervaring toe. — Zulks is het geval niet met de overdenkende, want daar derzelver doel is om het algemeene te vinden, als slechts het bijzondere in de oneindige verscheidenheid en wijzigingen der voorwerpen gegeven is; moet er voor haar een ander beginsel dan de verstands-cathegoriën bestaan, om de eenheid van de bijzondere empyrische regelen daar te stellen, en dezelven aan een algemeen beginsel te onderwerpen. Dit beginsel kan niet door de cathegoriën gegeven worden, want deze zijn niet anders dan de algemeene wetten waaronder wij de verschijnselen der zinnenwereld rangschikken; en niet de bijzondere wetten voor een enkel bijzonder voorwerp of geval. Het kan ook niet uit de ervaring ontleend zijn, dan was het niet algemeen en volstrekt bepalende (*absoluut*). Het moet dus een beginsel *a priori* zijn, en zijnen oorsprong in de oordeelskracht zelve hebben.

Dit opperst beginsel bestaat in eene noodzakelijke veronderstelling (*hypothese*) der rede, van het bestaan van een ander verstand als het onze, dat het bestuur over de zinnenwereld buiten ons, of de natuur heeft. In ieder voorwerp zoekt dit verstand een idee te verwezenlijken, dat er het bestaan en de wezenlijkheid van verklaart. Het reflecterend beginsel der oordeelskracht veronderstelt dus een doel, en het onderzoekt of de natuur van

het voorwerp in overeenstemming met het doel is. Al de bijzondere empyrische wetten zijn door hetzelve beschouwd als ondergeschikt zijnde aan het *idee*, door het regelend verstand buiten ons voortgebragt, opdat ons kenvermogen daarvan een ervaringsstelsel zoude kunnen vormen.

De overeenstemming met het doel of de *doelmatigheid* is een bijzonder redebegrip *a priori*, dat zijnen zetel in de overdenkende oordeelskracht heeft. Het is onmogelijk hetzelve in de voorwerpen zelven te stellen; want de betrekking tusschen de natuur als geheel beschouwd, tot de bijzondere voorwerpen als doel, valt geheel buiten de grenzen van ons kenvermogen: of met andere woorden, ons verstand kan geen uitspraak doen over het eigenlijke doel van het bestaan des heelals, en van dat der bijzondere voorwerpen, die hetzelve bevat; omdat het de voorwerpen, zoo als zij in zich zelve zijn, niet kan kennen, en dus nog veel minder zich het geheel, of de gansche natuur als éénheid zamengevat, kan voorstellen en begrijpen.

Wij gevoelen een zeker genoegen, wanneer het verstand zijn doel bereikt in de daarstelling van de overeenstemming der natuur, door eenheid te brengen in de bijzondere wetten die dezelve schijnen te beheerschen. Dit genoegen kan somtijds tot bewondering en verbazing stijgen, dus is de oordeelskracht de bron van het gevoel voor het schoone en verhevene. Hetgeen eigenlijk eene zaak onderscheidelijk van andere doet kennen, en dus meer betrekking op het voorwerp dan op het denkend

onderwerp heeft, is deszelfs logische eigenschap. Maar hetgeen in het begrip der zaak zuiver onderwerpelijk (*subjectif*) is, en geene betrekking op de zaak zelve heeft, is deszelfs aesthetische eigenschap. In onze kennis der zinnelijke voorwerpen zijn deze twee eigenschappen vereenigd. Het genoegen, dat een begrip aankleeft is het subjective bestanddeel van hetzelve, en doet eigenlijk niets af tot de kennis van het voorwerp. Het begrip van overeenstemming en dat van doelmatigheid, als niet tot de voorwerpen zelve behoorende, zijn subjective en dus aesthetische begrippen.

Als de verbeeldingskracht en het verstand in betrekking gebragt zijn door een begrip, en hieruit een gevoel van genoegen ontstaat, vloeit hetzelve voort uit de overeenstemming tusschen het voorwerp en de overdenkende oordeelskracht. Er kunnen dus voorwerpen bestaan, waarin de overgang van derzelver voorstellingen in onzen geest tot de regelende begrippen der oordeelskracht gemakkelijk is en als van zelve plotseling geschiedt. Het oordeel dat uit deze overeenstemming voortspruit is een aesthetisch oordeel. Het voorwerp is dan schoon, en het vermogen om deszelfs vormen te beoordeelen wordt smaak genoemd.

Maar het kan gebeuren dat de oordeelskracht niet zoo spoedig de zamenvatting der verscheidenheid van de eigenschappen der voorwerpen kan vormen; er ontstaat dan een gevoel van misnoegen en disharmonie en de éénheid is verloren; of deze éénheid doet zich aan ons als een redebegrip voor,

dat wij op de voorwerpen toepassen, die wij door hunne grootheid en verscheidenheid niet zinnelijk kunnen voorstellen, het gevoel hieruit ontstaande is dat van het verhevene. De kritiek van de aesthetische oordeelskracht heeft dus twee gedeelten, die van het schoone en het verhevene.

Wij zien dus dat de oordeelskracht aesthetisch genoemd wordt, wanneer de doelmatigheid betrekking heeft op de vormen der voorwerpen, en dat er een gevoel van welbehagen uit voortspruit. Maar de doelmatigheid kan ook in eene logische betrekking beschouwd worden, door begrippen en bijzonder door dat van een doel hetgeen aan het voorwerp zelf eigen is, zonder dat dit ook een welbehagen te weeg brengt, maar alleen voor de kennis dienstig is.

In dit laatste geval wordt de oordeelskracht teleologisch genoemd. De aesthetische oordeelskracht is een vermogen dat vormelijk en onderwerpelijk (*formeel* en *subjectif*) in haar oordeel is; de teleologische daarentegen is het vermogen om over de wezenlijke en voorwerpelijke (*objective*) overeenstemming der dingen te oordeelen, door het verstand en de rede. De eerste is een bijzonder vermogen om de voorwerpen te beoordeelen, naar eenen zekeren regel of *ideaal* en niet naar begrippen; de tweede is geen bijzonder vermogen, maar de op overdenking van het verstand en de rede zelve rustende. De oordeelskracht is dus aesthetisch of teleologisch.

Het vermogen om het schoone te beoordeelen,

noemt men smaak. Om te oordeelen of een voorwerp schoon is, brengen wij het begrip van het voorwerp, met het denkend onderwerp (*subject*) en het welbehagen hetwelk het er in veroorzaakt, in betrekking, door middel der verbeeldingskracht en niet door het verstand. Het smaak-oordeel heeft geene betrekking op den aard der voorwerpen zelve, maar alleen op hunne vormen, en hierin is het van het logisch oordeel onderscheiden, dat op de verstandskennis der voorwerpen rust. Het kan dus ook niet dan geheel onderwerpelijk (*subjectif*) zijn. Bij dit smaak-oordeel komt geen belang of begeerte naar het bezit van het voorwerp in aanmerking, het beslist alleen of het begrip des voorwerps met een gevoel van welbehagen gepaard gaat. Dit welbehagen is slechts op de vormen der dingen toepasselijk en dus geheel belangeloos. Het aangename is hetgene in de gewaarwording aan de zinnen bevalt; het smaak-oordeel bevat, behalve het aangename, meer dan dit en rust op eene hoogere werking van een onzinnelijk gevoel en de verbeeldingskracht. Het goede behaagt ook, maar door een stellig begrip en door de rede in hare zedelijke werking. Het aangename en het goede doen ook een welgevallen in de ziel ontstaan, hetgeen echter geheel verschillend is van den indruk dien het schoone op ons te weeg brengt. Bij het gevoel van het aangename is de ziel bijna lijdelijk; bij dat van het goede is de zedelijkheid in werking, het gevoel van het aangename is met een zinnelijk belang vermengd; bij dat voor het goede werken

bepaalde redelijke en zedelijke begrippen, bij dat voor het schoone een zeker ideaal, dat zijn zetel voornamelijk in de verbeeldingskracht heeft, en niet naauwkeurig bepaald worden kan. De overtuiging des verstands van in het begrip eens zekeren voorwerps de verscheidenheid en het menigvuldige tot eenheid te kunnen brengen, maakt den grondslag voor het gevoel van het schoone uit. Het hieruit voortvloeijende welbehagen staat met geen bepaald begrip van nuttigheid noch zedelijke waarde des voorwerps in verband; het is zuiver. Hieruit volgt dat de naam van aesthetisch oordeel voornamelijk aan het schoonheids-oordeel toekomt. Om dit oordeel te kunnen vellen moet de mensch in zich het besef van eene schoonheid in hare hoogste volkomenheid bezitten, om hiermede alle voorwerpen van natuur en kunst te kunnen vergelijken en hunnen graad van schoonheid te kunnen bepalen. Deze volkomene schoonheid, deze *typus* is niet anders dan een subjectif idee en haar voorwerp is het ideaal.

Het verhevene is voornamelijk van het schoone onderscheiden, door dat dit, verre van aan bepaalde vormen te hangen, eerder door onbepaalde voorwerpen, die daardoor eenen zweem van het oneindig groote bezitten, in de ziel opgewekt wordt. Het gevoel van het verhevene is even belangeloos als dat van het schoone. Men onderscheidt tweederlei soorten in het verhevene, het wiskundige, dat uit eene onmetelijke grootheid voortspruit, en het zedelijke, dat door den indruk van groote ze-

delijke handelingen of wel uit het besef van eene groote of oneindig boven ons verhevene kracht verwekt wordt. Het gevoel van het verhevene is een mengsel van eene vernederende, ja zelfs verpletterende aandoening, die echter van eenen zielverheffenden indruk gepaard gaat; omdat de mensch als zedelijk wezen, zich boven het physisch grootte geplaatst gevoelt en bij het zedelijk verhevene beseft dat hij van eene natuur is, die hem in staat stelt eene dusdanige hoogte te bereiken.

Het gevoel van het schoone en verhevene heerscht voornamelijk in het gebied der kunst. De kunst is de werking en de behendigheid van den mensch, bestuurd door den wil en de rede. De voortbrengselen der kunst zijn vrije werkstukken; die der natuur zijn voor ons slechts gevolgen van noodzakelijke wetten. Er bestaat geene wetenschap van het schoone, maar slechts eene kritiek van hetzelve; en dus bestaan er geene schoone wetenschappen, maar wel schoone kunsten. De kunst in het algemeen is *daarstellend* (*technisch*), de wetenschap redenerend (*theoretisch*); eindelijk onderscheidt zich de kunst nog van het ambacht; de eerste is vrij, en doel voor zich zelve; het andere is aan de verwezenlijking van een zeker doel gebonden.

De schoone kunsten kunnen in drie soorten verdeeld worden, te weten: de kunst van spreken, de beeldende kunst, en de kunst om de aandoeningen op te wekken en te leiden; hare middelen bestaan dus in woorden, teekenen, gebaarden en toonen. De eerste soort bevat de welsprekend-

heid en de dichtkunst. De beeldende kunsten zijn die van de zinnelijke waarheid en die van den bedriegelijken schijn (*illusie*); de eerste zijn de eigenlijke beeldende (*plastische*), de tweede de teekenende kunsten. De beeldhouwkunst en bouwkunst zijn de plastische kunsten. De teekenende kunsten, waarvan de schilderkunst de voornaamste is, kunnen verdeeld worden in de kunst om de voorwerpen der natuur wel na te bootsen, en in die om deze voorwerpen door eenen schoonen vorm, keus en schikking, behagelijk en treffend voor te stellen. Eindelijk bevat de kunst der aandoeningen, het koloriet en de toonkunst.

De teleologische oordeelskracht heeft daarentegen alleen betrekking op het verstandsbegrip doelmatigheid, op de subjective overeenstemming der natuurverschijnselen, hetgeen de zamenvatting mogelijk maakt van de bijzondere waarnemingen tot een stelsel van ervaring. Dat het begrip van doelmatigheid in ons bestaat zal wel geen breed betoog behoeven, doch eigenlijk te bewijzen dat de doelmatigheid objectif in de natuur bestaat, is onmogelijk; omdat wij in het wezen zelf der voorwerpen nimmer kunnen doordringen. Niettemin kan de teleologische oordeelskracht voor de studie der natuur aangenomen worden, volgens de analogie van de wet der oorzakelijkheid, maar geenszins om dezelve volledig volgens deze beginselen te verklaren. De teleologische oordeelskracht behoort dus tot de overdenkende en geenszins tot de bepalende, haar beginsel kan dus niet vast stellende (*constitutif*) maar alleen regelend (*regulatif*) zijn,

Ons verstand is uit zijnen aard verpligt om de begrippen van doelmatigheid en oorzakelijkheid op de natuur toe te passen; zonder dat het echter in staat is om het eigenlijke doel der natuur aan te wijzen, en het wezenlijk verband en oorzaak en werking aan te toonen, dat eenen oneindigen schakel vormt, waarin iedere schalm tegelijk oorzaak en gewrocht is. De bewerktuigende wezens in de natuur zijn voor de teleologische oordeelskracht even zoo ook tegelijk oorzaak en werking, doel en middel; omdat zij een onafhankelijk bewegingsbeginsel in zich zelven bezitten, en schijnen daardoor voor haar het hoogste doel der natuur te zijn, voornamelijk de mensch, die tevens met een zedelijk vermogen begaafd is. Volgens eene analogische redenering, die, hoewel grondig, echter slechts op subjective beginselen rust, komt de teleologische oordeelskracht tot het besluit, dat alles in de natuur zijn doel heeft, en dat er niets zonder nut bestaat; verder dat de natuur, als een geheel beschouwd, haren oorsprong verschuldigd is aan eene oneindig magtige en wijze oorzaak, die zij in de natuur, als door eene zinnelijke afspiegeling, als het Opperste Wezen vereert; dit is de oorsprong van het physico-teleologisch bewijs voor het bestaan van God; dat echter slechts op subjective gronden rust en den toets der twijfeling niet kan doorstaan. Men maakt ook eenen cirkel in de redenering, wanneer men het doel der natuur uit het begrip van God en het bestaan van God uit de orde die in de natuur heerscht afleidt; men moet in de we-

tenschap niet naar uitwendige, maar naar inwendige gronden zoeken, om iets te betoogen.

Deze inwendige gronden worden ons door de zedelijkheid gegeven. De mensch, als een zedelijk wezen, bezit eene rede, dat is hier eene opperste voorwaarde, die hem de wereld als eene verzameling van doeleinden en een stelsel van eindoorzaken doet aanzien. Wij bezitten voornamelijk hierdoor een beginsel dat het verband wettigt van de doeleinden der natuur met eene verstandige oorzaak, eerste en opperste oorzaak der wereld. Dit beginsel doet ons deze opperste oorzaak als èen wetgevend verstand aanzien, niet alleen voor de natuur, maar ook voor de zedelijke wereld, of het bestaan der zedelijke wezens onder zedelijke wetten. Wij zijn daardoor overtuigd dat het Opperwezen alwetend is, omdat niets aan hetzelve verborgen kan blijven; dat het alvermogend is, omdat het de overeenstemming der natuur met het zedelijke doel moet daarstellen. Maar vooral is dit Opperwezen goed en heilig; het is de verwezenlijking der volmaakte zedewet, die in ons spreekt; het bestuurt de zigtbare schepping en de redelijke wezens, opdat, zonder hunne vrijheid te krenken, het zedelijke einddoel van alles meer en meer bereikt worde (*).

KANT heeft in zijne overige schriften zijne kritische methode op de meeste vakken van wetenschap,

(*) Men vergelijke hiermede, behalve KANT'S *Critik der Urtheilskraft*, zijne *Betrachtungen über das Schöne und Erhabene*. REINHOLD'S *Briefe über die kantische Philosophie* en L. J. SCHÖN, *Philosophie transcendentale*, etc.

op de natuurkunde, regtsleer, staatkunde, godsdienstleer, menschkunde en opvoedingsleer toegepast, en hierdoor nog meer voldingend aangetoond, dat hij geen nieuw stelsel in de Wijsbegeerte ter baan heeft gebragt, maar wel eenen nieuwen vorm (*methode*) ontwikkelde, die van de uitgebreidste toepassing op alle wetenschappen is.

In de natuurkunde was KANT de voorganger van de dynamische natuur-philosophie, die de natuur door de uitwerkselen en onderlinge terugwerking der tegenovergestelde krachten zoekt te verklaren. Daar wij in het wezen der zaken zelve niet kunnen doordringen en wij slechts over verschijnselen kunnen oordeelen, zoo zijn ook de begrippen van stof, vaste stof, eenvoudige stofdeeltjes (*moleculen*) slechts subjective afgetrokkene verstands-begrippen, die wij aan de verschijnselen, die wij waarnemen, onderschuiven, om er voor ons de kern (*substratum*) van uit te maken. De krachten daarentegen, die deze verschijnselen bewegen, dezelve in eene altijd durende werking houden, en aan onveranderlijke wetten onderworpen zijn, kunnen op eene meer objective wijze opgevat worden, en wij zien, dat zij aan de regelen der wiskundige verhoudingen ondergeschikt zijn.

KANT stelde dat hetgeen wij stof noemen door de beweging van twee tegen over elkander staande krachten, de uitzettende (*exspansive*) en aantrekkende (*attractive*) kracht voortgebragt wordt, waardoor de ruimte vervult en de voorwerpen voor onze zintuigen waarneembaar worden.

In de regtsleer ging KANT van dezelfde grondslagen uit, als in zijne *Critik der practischen Vernunft.* Hij beschouwt hier den mensch als een zedelijk wezen; hij is hierdoor vrij en doel voor zich zelven, maar de anderen, zijne natuurgenooten, zijn zulks ook en hebben dezelfde regten; even zoo min als zij hem in die zedelijke vrijheid mogen belemmeren, vermag hij zulks ook hen niet te doen. Uit deze wederkeerige betrekking vloeijen verpligtingen voort, die, alhoewel zij onder de zedelijke pligten kunnen gerangschikt worden, echter van de zuiver zedelijke pligten, in zoo verre onderscheiden zijn, dat de mensch tot de eerbiediging van dezelze kan gedwongen worden. Men kan mij dwingen, de vrijheid en de bezitting van een ander heilig en ongeschonden te houden, dit is een regtspligt; ik kan vergen, dat anderen mijne vrijheid en mijn eigendom ontzien, dit is mijn regt, dat mij niet kan ontnomen worden. Daarentegen kan men mij niet dwingen om matig, mededeelzaam en godsdienstig te zijn, indien ik anderen maar niet in hun onbetwistbaar regt krenke. Zedelijkheid en regt zijn één voor de inwendige zedewet, die aan beide eene onvoorwaardelijke gehoorzaamheid eischt, doch in de uitoefening verschillen zij, daar de eerste niet aan dien uiterlijken dwang onderworpen is, die de laatste noodzakelijk met zich medebrengt.

In zijne staatkundige gevoelens was KANT ook een voorstander der vrijheid, maar van eene vrijheid, die op achting van het pligtgebod en van de uitspraken des regts gegrond is, niet van de teu-

gelooze losbandigheid, die in zijnen tijd in Frankrijk het hoofd had opgestoken, die met pligt, regt en godsdienst spotte, en die onder de vrijheidsleus, het regt van andersdenkenden op de schandelijkste wijze vertrapte. De vrijheid van KANT is de gehoorzaamheid van regeerders en geregeerden aan de regtswet, die de uitgedrukte wil van deu Staat is. Deze wet is het alleen, en niet de personen, die in de maatschappij heerschen moet.

KANT had tevens ook zeer opgehelderde begrippen over den aard der verschillende staats- en regeringsvormen; zijn vurigste wensch was, om de staten der beschaafde volken, in plaats van in eenen natuurstaat, waarin alleen het regt van den sterksten geldt, in eenen regts-toestand te zien overgaan, waarin al hunne onderlinge verschillen voor eene opperste regtbank zouden beslist worden, eene uitspraak waaraan iederen Staat, zoo wel als ieder individu aan de wet, zich zoude behooren te onderwerpen. Hierdoor zou alleen een eeuwige vrede op aarde mogelijk zijn. Een schoone droom, die nimmer zijne verwezenlijking erlangen zal; maar die voor het menschlievende hart van onzen Wijsgeer eeǹ treffend bewijs oplevert.

Het was natuurlijk dat KANT, wat zijne wijsgeerige godsdienstleer en zijne gevoelens over eene goddelijke openbaring aangaan, veel gewigt moest hechten aan die inwendige openbaring der practische rede, dewijl hierop voornamelijk het geloof aan God, vrijheid en onsterfelijkheid rust, en dat hij eene van buiten komende openbaring slechts

in zoo verre voor goddelijk kon aanzien als deze met de uitspraken van het goddelijke in ons zoude overeenkomen. De zedelijkheid is de grondslag van ons godsdienstig geloof en het doel van 's menschen bestemming. De verklaring der geschrevene openbaring moet hoofdzakelijk eene zedelijke zijn en alles in de godsdienstige leerstellingen moet eene zedelijke strekking hebben. De menschkunde (*Anthropologie*) en de opvoedingsleer (*Pedagogica*) van KANT zijn scherpzinnig in den geest van zijne beginselen ontwikkeld en voorgesteld, en dragen blijken, niet alleen van wijsgeerige, maar ook van practische menschenkennis (*).

VIJFDE HOOFDSTUK.

Overgang van de Wijsbegeerte van KANT *tot die van* FICHTE.

Toen KANT voor het eerst zijne *Critik der reinen Vernunft* in het jaar 1781 uitgaf, bekommerden zich de geleerden weinig om dit diepzinnig gewrocht van zijnen onderzoekenden geest. De oorzaak hiervan mogt wel gedeeltelijk gelegen zijn in de nieuwheid der *terminologie* en zekere duister-

(*) Men vergelijke hiermede KANT's *Metaphysische Anfangsgründe der naturwissenschaft*, *Metaphysische anfangsgründe der Rechtslehre*. *Zum ewigen Frieden*. *Vorlesungen über die philosophische Religionslehre*, 1817. *Die Religion innerhalb die Gränzen der blossen Vernunft*. *Anthropologie in pragmatischen Hinsicht*. REINHOLD's *Briefe über die Kantische Philosophie*.

heid van stijl, onzen wijsgeer eigen, gedeeltelijk ook in den inhoud en het, in den eersten opslag vreemde, ja zelfs *paradoxe* der stellingen, voor hen die aan het oude dogmatismus gewoon waren. Eenigen lazen het boek niet, anderen lazen het, doch begrepen het niet, en enkelen, die er iets van verstonden, geloofden dat de nieuwe leer, die het bevatte, naauwelijks de moeite van het onderzoek waardig was; omdat dezelve de gewoonlijke en beproefde wijsbegeerte van dien tijd met den ondergang dreigde en zelfs niet eens, zoo als het aan deze geleerden voorkwam, de vaste, door de natuur zelve gelegde gronden der wetenschap verschoonde. Doch eindelijk begon zich de roem der nieuwe Wijsbegeerte te verbreiden en er ontstonden in Duitschland eene groote menigte van min of meer overdrevene aanhangers van het Kriticismus, en tevens ook vele min of meer hevige bestrijders. Wij zullen niet al diegenen noemen, die zich tegen de leer van Kant verhieven, en die eindelijk, nadat zij al hunne wederleggingsgronden tegen dezelve uitgeput hadden, verstommen moesten voor den algemeenen opgang, die dezelve onder de meeste geleerden van Duitschland niet alleen, maar weldra in het Noorden van Europa en in ons Vaderland maakte.

De uitstekendste geesten van dezen tijd, zoo als een Mendelssohn, Jacobi, Eberhard, Feder, Herder en anderen verhieven zich te vergeefs tegen den reus, die in eens het gebouw der oude bovennatuurkunde deed instorten. Wij kunnen de tegen-

standers van KANT in twee soorten verdeelen, in die welke die oude meeningen tegen de aanvallen der nieuwe leer door bewijzen en redegronden poogden te ondersteunen, en in zulke die door eenen inwendigen aanleg of gevoel der ziel afgeschrikt werden, om de gewone methode in de wijsbegeerte te verlaten en tot de nieuwe over te gaan (*).

Terwijl KANT de waarde der practische rede zoo zeer verhief, scheen het of hij in een tegenovergesteld uiterste aangaande de beschouwende (*theoretische*) rede vervallen was en over dezelve te onbillijk en te verachtelijk oordeelde, door hare grenzen zoo naauw te beperken; eene beschuldiging, waarvan zelfs eenige zijner vrienden hem niet vrijspraken. Indien er van de bovenzinnelijke dingen gesproken wordt, zoo komen er slechts weinige plaatsen in zijne schriften voor, waarin de beschouwende rede hierin eenig regt en aanzien wordt geschonken; dat kon ook trouwens wel niet anders, omdat deze bovenzinnelijke zaken buiten den kring van het kenvermogen liggen, die KANT met zulke sterke lijnen had afgeteekend.

(*) Hoezeer bij het bekend worden der Kantische Wijsbegeerte in ons Vaderland zij ook eerst weinig begrepen werd, en hevig werd aangevallen, won zij langzamerhand meer veld. Mannen als VAN HEMERT en KINKER deden haar meer ingang verkrijgen, en men zal ook moeten erkennen, dat tegen zulke verdedigers, aanvallers als WYTTENBACH en FEITH niet opgewassen waren; hoe bekwaam, geleerd en achtingswaardig ook in andere opzigten, konden de twee laatsten toch geenszins op den naam van Wijsgeeren aanspraak maken.

Het was dus voornamelijk het doel van zijne bestrijders der eerste soort, om de beschouwende rede tegen hem te verdedigen; het kwam minder in hen op om de practische, die KANT zoo zeer verhief, te vernederen, zij namen het hem meer kwalijk, dat hij de eerste te laag stelde, dan dat hij de andere hoogschatte en prees: waaruit volgt dat velen onder hen met hem gaarne den vrede zouden gesloten hebben, onder die eene voorwaarde, dat een gelijk aanzien aan de beschouwende als aan de practische rede zoude toegekend worden. Al hetgeen deze theoretische bestrijders tegen de leer van KANT over ruimte en tijd, de cathagoriën, het ontkennen van een stellig bespiegelend bewijs voor het bestaan van God en de onsterfelijkheid inbragten, kon de proef van zijne kritische methode, die van tijd tot tijd meer veld won, niet doorstaan; zij moesten het eindelijk opgeven met de erkentenis dat KANT gelukkiger in het afbreken van oude gevoelens, dan in het opbouwen van een nieuw leergebouw geweest was. In het eerste gedeelte hadden zij volkomen regt; want de oude dogmatische leerstellingen in het wijsgeerige zijn door hem tot hunne diepste grondslagen nedergeveld, om nimmer weder opgerigt te kunnen worden; wat het laatste gedeelte dezer uitspraak betreft hierop zullen wij in de tweede afdeeling gelegenheid hebben terug te komen.

Onder de bespiegelende bestrijders van KANT, bekleedt onder de hier boven opgenoemde, HERDER in zijne *Metacritik*, eene voorname plaats. Zijne

verdedigingspoging, hoe wèl gemeend, was zwak en zonder gevolg tegen den scherpzinnigen aanval van het Kriticismus, dat hij trouwens ook in deszelfs strekking niet begreep. De voornaamste theoretische bezwaren tegen de Wijsbegeerte van Kant zijn in de Voorrede van Reinhard's *Christelijke zedeleer* vervat; wij zullen in de tweede Afdeeling op dezelve eenen beoordeelenden blik moeten werpen.

De tweede soort van tegenstanders van onzen Wijsgeer moest voornamelijk onder die gevoelige menschen ontstaan, die door eene levendige verbeeldingskracht aangevuurd, vermeenden, dat hun alles door Kant in het verstandelijke en redelijke ontnomen was, en hun dus niets anders overschoot, dan om zich onvoorwaardelijk aan het inwendig gevoel over te geven.

Onder deze gevoels-wijsgeeren bekleedt F. H. Jacobi de voornaamste plaats, die in vele opzigten een man van uitstekende bekwaamheden en van genie was; doch bij wien het gevoel en de verbeeldingskracht den boventoon over het verstand en de rede speelde. Werd hij niet, daar hij door de nieuwe leer in zijne verbeelding alles vernietigd en van zijne plaats gerukt zag, ten laatste daartoe bewogen, om eindelijk de beschouwende rede openlijk den oorlog aan te doen, en niets voor gewis en wezenlijk bestaande te houden, dan dat wat zich op het geloof en de innerlijke overtuiging der ziel onmiddellijk grondt? Hij scheen door deze uitdrukkingen, niets anders dan het zoogenaamde algemeene gezonde menschengevoel en verstand

te verstaan, en dit gevoel zoo te verklaren, dat zich ligt de sporen van het Mysticismus in zijne schriften laten aanwijzen. JACOBI dreef zijn haat tegen de stelselmatige Wijsbegeerte tot eene minachting tegen de bespiegelende rede, als orgaan van alle wijsgeerig onderzoek, dewijl zijne meening was dat een dogmatismus, dat, als de leer van SPINOZA, consequent is en het strenge bewijs als den eenigen weg der zekerheid erkent, tot het Fatalismus en Pantheïsmus leidt, en dat het Kriticismus verleidt door het vooroordeel van de waarde van den demonstrativen en middellijken betoogtrant, alle kennis aan de bovenzinnelijke zaken vermeent te moeten opheffen, die hetzelve door het zedelijke redegeloof niet in staat is te herstellen. Hij wil daarom al het wijsgeerige weten op een *geloof* gronden, dat hij als eene rede-instinkt, een weten op een onmiddellijk gevoel van den geest, een onmiddellijk vernemen van het ware en bovenzinnelijke zonder bewijs, aanziet, en van het stellige (*positive*) geloof van zaken en gebeurtenissen naauwkeurig en scherp onderscheidt. Al het weten is daarentegen eene overtuiging uit de zinnelijkheid afgeleid, die alleen haar grond van zekerheid aan dit onzinnelijk geloof ontleent. God, Voorzienigheid, vrijheid, onsterfelijkheid, zedelijkheid, worden door dit geloof op eene onmiddellijke wijze vernomen. Dus is ook de zedeleer, die op deze bovenzinnelijke dingen rust, alléén door dit geloof en onmiddellijk gevoel, op eenen vasten en onwrikbaren grond te vestigen. De rede als het vermo-

gen der Ideën, die zich aan het inwendig gevoel of geloof openbaren, geeft aan de Wijsbegeerte haren inhoud, en het verstand, als het vermogen der begrippen, haren vorm. JACOBI onderscheidt zich dus van KANT, die hij geene groote verdiensten in het omverwerpen van het stelselmatig dogmatismus en het daarstellen van eene verhevene zedeleer kon ontzeggen, voornamelijk daardoor, dat hij niet alleen in het zedelijke maar ook in de bespiegeling eene onmiddellijke overtuiging aanneemt; en het daarvoor houdt dat in de Kritische Wijsbegeerte de zinnelijke zoowel als de bovenzinnelijke waarneming wordt opgeheven; terwijl hij tevens eene eigenlijke wijsgeerige wetenschap voor onmogelijkheid aanziet. In het eerst verklaarde JACOBI zich over het bovenzinnelijk geloof of inwendige openbaring op eene onbestemde wijze en liet dit hoofdpunt zijner gevoelens in een schemerlicht verwijlen. Daar zijne theïstische geloofs- en gevoelsleer zich op eene ongedwongene doch onstelselmatige wijze ontwikkelde, zoo ontstonden ten opzigte van dezelve veel misverstand, verkeerde en soms harde en éénzijdige oordeelvellingen. Men kan zijne middellijke verdiensten ten aanzien van de ontwikkeling der wijsgeerige wetenschappen niet ontkennen, daar hij bij het toenemend ongeloof en neologismus in Duitschland krachtig medewerkte om het geloof aan de verhevenste en heilzaamste waarheden levendig te houden (*).

(*) Men vergelijke hiermede ouder, de werken van JACOBI, voornamelijk die *über den Glauben oder Idealismus und*

Dat er in de leer van KANT zelve eene strekking tot het Mysticismus schijnt te liggen, en dat die strekking, door de bestrijders en de volgelingen van onzen Wijsgeer, die meestal deze leer niet volkomen begrepen, of spoedig er hunne bijzondere, min of meer onkritische gevoelens mede vermengden, nog meer is uitgekomen, is door onzen onvergetelijken BORGER voldingend aangetoond. Zoo dat wij, hoezeer wij met hem in de opvatting van het Kriticismus verschillen, en die strekking er in slechts voor *schijnbaar* houden, over dat bijzondere punt niet verder behoeven uit te weiden (*).

KANT had op het eind zijns levens vele en zeer ijverige aanhangers. Zijne Wijsbegeerte was gedurende de laatste jaren der 18e eeuw in Duitschland de heerschende; doch het leed ook niet lang of men begon zijne leerstellingen te overdrijven en een meer of min sceptisch Idealismus in plaats van de Kritiek te stellen, hoezeer men zich volgelingen van den Koningsberger wijze bleef noemen. KANT had betoogd, dat men de dingen in zich zelve niet kon kennen, dat de zinnenwereld voor ons slechts uit verschijnselen bestaat, en had dus een scherp onderscheid tusschen deze verschijnselen (*phenomenen*) en de zaak op zich zelve (*noumenon*) gemaakt. Men ging weldra verder, en begon te twijfelen aan het wezenlijk bestaan der dingen buiten ons. Maar

---

Realismus, JACOBI *an* FICHTE, *über das Unternehmen des Criticismus die Vernunft zum Verstande zu bringen. Von den Göttlichen Dingen und ihrer Offenbarung.*

(*) BORGER, *de Mysticismo*, 2e uitgaaf,

omdat de *objective* kennis door de *Kritiek* afgebroken was, moest men daarom aan de objecten of voorwerpen zelve twijfelen? KANT zelf deed dit immers niet, zoo als hij uitdrukkelijk in zijne *Prolegomenen zu einer jeden künftigen Metaphysik* betuigde, daar hij de zaken in zich-zelven als den eenig mogelijken grond der verschijnselen aanzag, en zich dus hierdoor van de beschuldiging vrijsprak, dat hij een subjectief idealismus predikte. Doch zijne volgelingen, omdat zij tot het objective niet konden doordringen, poogden alles in het subject zelve te vinden en trachtten dit hoe langer hoe meer van de buitenwereld onafhankelijk te maken. De practische rede, door KANT zoo zeer verheven, werd nog meer door hem vergood, en derzelver postulaten, of God, vrijheid en onsterfelijkheid, werden minder als wezenlijke voorwerpen of zaken, dan wel als de vormen, waaronder zich het goddelijke in ons openbaart, aangezien. De houding dezer overdrevene Kantianen tegen eene stellige van buiten aangekomene openbaring, zoo als het Christendom is, kon niet anders dan vijandig zijn; zij moesten het bestaan van zulk eene openbaring loochenen en alleen eene inwendige aannemen, en het Christendom slechts als eene geschiedkundige daadzaak aanzien, waarin alles volgens hunne begrippen van rede en zedelijkheid moest verklaard, en waaruit al het stellige weggeredeneerd moest worden. Een zeer oppervlakkig rationalismus werd toen in Duitschland in de plaats van leer des Evangelies gesteld, en deze zoogenoemde Neologie bragt

veel toe om het echt godsdienstig gevoel en de ware zedelijkheid te ondermijnen. Deze uitersten lagen geenszins in de bedoelingen van KANT, hij kon met regt zulke leerlingen niet als de zijne erkennen en van hen zeggen, dat zij zijne leer en derzelver doel niet begrepen. Hij brak veel af; maar dit was, omdat het bouwvallig was en dreigde in te storten; doch hij bouwde ook op nieuwe grondslagen eene leer op, die hij niet geheel en al voltooide, maar die in zijnen geest en methode verder konde volmaakt worden; doch weinigen hadden zijnen geest of begrepen, zijne methode; zij bleven dus aan het afbreken van hetgeen had moeten blijven bestaan, en hielden eindelijk niet anders over dan eenige afgetrokkene begrippen, zonder inhoud of wezenlijkheid (*realiteit*) over, waardoor zij God, de natuur en den mensch meenden te kunnen verklaren.

Onder de volgelingen van KANT muntte voornamelijk REINHOLD uit, zijne *Briefe über die Kantische Philosophie*, zullen altijd eene groote waarde voor den beoefenaar der Wijsbegeerte en derzelver geschiedenis behouden; hij trachtte ook aan de leer van het Kriticismus eenen hoogeren grondslag van éénheid te geven, en stelde deze éénheid, die de beschouwende en practische rede moest verbinden, in het zelfbewustzijn, dat hij als begrip duidelijker ontwikkelde dan KANT zulks gedaan had.

In zijn persoon werd het Kriticismus voornamelijk door het Scepticismus bestreden. Het was aan hetzelve welkom, dat de nieuwe leer stelde, dat

wij de zaken in zich zelven niet konden kennen; dit moest, volgens deszelfs meening, de twijfelarij in het wijsgeerige volkomen wettigen. De stelling is echter door KANT zoo aangewend, dat het Scepticismus er geen voordeel uit kon trekken. Vooreerst nam onze Wijsgeer eene ervaring aan, en toonde aan, dat wij de menigvuldige en bijzondere gewaarwordingen door het verstand zoo verbinden moeten, dat daardoor voor ons bijzondere voorwerpen ontstaan; op welke verbinding de ervaring berust, die ook eenen grond buiten den mensch heeft in de wezenlijk bestaande voorwerpen, die wij wel niet kennen, maar toch ook niet loochenen kunnen, zonder het gezond verstand vaarwel te zeggen. Het Scepticismus voerde hier wel tegen aan, dat hieruit niet volgde dat wij noodzakelijk zoo denken moeten en dat de zaak niet anders is of zijn konde, even alsof men zulk eene vraag niet altijd zoude kunnen doen, hoewel men door een bevestigend of ontkennend antwoord even ver gevorderd blijft. Het wezenlijk bestaan der buitenwereld of der voorwerpen op zich zelven (*noumenen*), is in de Wijsbegeerte van KANT ook een postulaat der beschouwende rede, dat wel niet bewezen, maar ook niet ontkend kan worden, en voor den inwendigen zin en het verstand boven allen twijfel verheven is. Deze Wijsbegeerte neemt eene stof of grondslag van onze zinnelijke gewaarwordingen aan, die wij in onzen geest ontvangen, verwerken, of tot éénheid in ons bewustzijn vormen. Dit kan, zulks erkennen wij, geenszins op eene verstandelijke

wijze betoogd en bewezen worden; het zoude ook met de grondstellingen der Kritiek strijden, te willen aantoonen, dat de voorwerpen, door welke wij aangedaan worden, bestaan en dat zij ook de oorzaken van de zintuigelijke indrukken zijn; want bestaan en oorzaak, worden door KANT tot de verstands-cathegoriën gerekend, en door hem voor enkele denkvormen en geenszins voor eigenschappen der zaken zelve gehouden. Het is de uitspraak van ons inwendig gevoel en het gezond verstand dat hiervoor onwederstaanbaar spreekt, en dat door geene fijn gesponnen redenering kan onderdrukt noch van het tegendeel overtuigd worden. KANT heeft het Scepticismus in de grondstellingen van HUME bestreden; hieruit is zijne onsterfelijke Kritiek ontstaan, die, wel begrepen, aan alle twijfelarij, zoo wel als aan het beslissend Dogmatismus den bodem inslaat; doch oppervlakkig en uit een verkeerd oogpunt met vooringenomenheid opgevat, wapenen aan het Scepticismus en ook aan het Idealismus heeft geleverd. Hiervan heeft J. G. FICHTE, in den beginne een ijverig volgeling van KANT, het doorslaandste bewijs gegeven (*).

(*) Men zie over het gebruik dat het Scepticismus van de leer van KANT gemaakt heeft, PLATTNERS *Werke* en SCHULZE *Aenesidemus oder über die Fundamente der von dem Hernn Prof.* REINHOLD *gelieferten Elementar-Philosophie*, *nebst einer Vertheidigung des Scepticismus gegen die Anmussungen der Vernunft-Critik*, en vergelijke hiermede D. T. A. SUABEDISSEN, *Resultaten der Philosophie*, *oder Forschungen über die Natur der menschlichen Erkenntniss*. Het is te

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de Wijsbegeerte van FICHTE.

FICHTE was een man van eenen grooten en door geestdrift bezielden aanleg; een jeugdig bewonderaar van KANT zijnde, poogde hij weldra met ijver het Kriticismus tegen de aanvallen der Sceptiken te verdedigen; hij sloeg hiervoor eenen weg in, die hem op een geheel ander standpunt dan dat der Kritiek bragt en waar door hij het aanzijn gaf aan een geheel ander stelsel van Wijsbegeerte, dan de leer die hij voor de aanvallen der tegenpartij meende beveiligd te hebben.

Hij greep dan het Scepticismus met andere wapenen aan; en stelde geen ander beginsel in de Wijsbegeerte vast dan het zelfbewustzijn, een beginsel dat de Sceptiken niet alleen niet konden loochenen, maar zelve ook aannemen. Hij gaf hun ook toe, dat het onmogelijk is, het absolute bestaan der voorwerpen, buiten ons, in den strengen zin te bewijzen. *Absolut* is eene zaak, die dan ook bestaat, al kunnen wij ons geen begrip daar-

---

bejammeren dat een zoo scherpzinnige geest als REINHOLD, die zoo zeer toonde op de hoogte van het Kriticismus te zijn, zich zoo zeer door de elkander opvolgende leerstelsels heeft laten wegslepen, waardoor hij, na eerst een der voornaamste volgelingen van KANT te zijn geweest, spoedig tot de leer van FICHTE overging, om eindelijk een voorstander van die van BARDILI te worden, welke veel overeenkomst met die van SCHELLING had.

van vormen: dat zegt, die daar is buiten de voorstelling die wij in ons van de zaak hebben. Het Scepticismus twijfelde echter op eenen anderen grond aan dit wezenlijk bestaan, dan FICHTE. Het stelde dat het door de beperktheid onzer geestvermogens onmogelijk was om het absolute bestaan of *zijn* der voorwerpen te kennen. FICHTE loochende dit daarom, dewijl hem het begrip van het absolut bestaan op zich zelf ongerijmd en dwaas, met zich zelven in tegenspraak, toescheen. Want juist dit bestaan is geen aan de dingen zelven objectif toekomende eigenschap: maar het wordt slechts van ons op dezelve overgedragen, om dat wij ons anders volstrekt geene voorstelling van voorwerpen buiten ons zouden kunnen vormen. Het begrip van bestaan is daarom geheel subjectief; wij putten het uit den aard van ons verstand, en door de noodzakelijkheid gedwongen, passen wij het de zaken aan; van de zaken zelven, en van hetgeen zij op zichzelven beschouwd, zijn, kan men in het afgetrokken niet zeggen, dat zij bestaan. Wie van de bovenzinnelijke dingen het bestaan vaststelt, houdt iets onredelijks en zich zelven tegensprekend staande, als wilde hij volhouden, dat er een vierkante cirkel zoude bestaan; want door het begrip van bestaan wordt dat van bovenzinnelijkheid opgeheven. Hierdoor is het klaar, waarom aan FICHTE het begrip van een absolut bestaan ongerijmd (*absurd*), dat is: zich zelven tegensprekende, moest toeschijnen. Nadat dus het zelfbewustzijn als ten grond der Wijsbegeerte gelegd was, redeneerde FICHTE verder zoo:

in het zelfbewustzijn ligt het *ik*, en het beginsel van iedere Wijsbegeerte en van alle menschelijke kennis is A = A of *ik* ben *ik*. Aan dit *ik* moet noodzakelijk iets tegenovergesteld worden, wat het *niet ik* is.

Het *ik* is niets anders dan de denkkracht, die zich noodzakelijk iets buiten zich moet tegenover stellen: daardoor is de vrijheid bepaald en binnen zekere grenzen ingesloten. Dus is het *niet ik* (of de buitenwereld) door het *ik* aan zich zelven tegenovergesteld, eene tegenstelling der denkkracht en der vrijheid. Behalve deze begrippen van het *ik* en *niet ik* bouwde FICHTE uit hetzelfde zelfbewustzijn een derde begrip, of namelijk dat van het absolute *ik*, de alles omvattende denkkracht, de door geene grenzen bepaalde vrijheid, namelijk God. Ons zelfbewustzijn zegt ons dat wij vrij zijn, doch tegelijk bemerken wij dat de werkdadigheid van ons vrij *ik* door het bewustzijn van pligt begrensd is, aan welke wij gebonden zijn, en waarvan het *niet ik* of de zigtbare wereld de stof uitmaakt.

Om de tegenstrijdigheid te ontgaan dat dit zelfde bewustzijn ons leeren moet dat wij vrij en tevens begrensd zijn, en meteen aan te toonen dat echter deze vrijheid en begrenzing zich niet wederkeerig opheffen, stelde FICHTE vast, dat ons vrij *ik* niet door iets wezenlijks van buiten begrensd is, maar dat het zich zelven noodzakelijk grenzen moet stellen, die enger zijn naar mate het *ik* op een lager standpunt van ontwikkeling staat, en zich naar mate van den voortgang dier ontwikkeling verruimen.

Hieruit volgt dat het *niet ik* of de *subjective* wereld, die uit deze noodzakelijke zelfbegrenzing ontstaan is, uit ons-zelven is uitgegaan en een gevolg is van den trap van ontwikkeling die onze vrijheid heeft verkregen. Wij zelven hebben ons dus met deze grenzen ingesloten. Uit deze grondstellingen redeneert FICHTE op de volgende wijze voort: Iedere redelijke natuur streeft naar gelukzaligheid: wie deze gelukzaligheid in het vergenoegen, in het streelen der zinnen of in het genieten stelt, dwaalt zeer in zijne gevoelens over de bestemming van het *ik*. De gelukzaligheid is niets anders dan de vrijheid der zedelijke natuur: dat is, de onafhankelijkheid van de zinnelijkheid. Het werkdadige en vrije *ik* moet de grenzen trachten te vernietigen (of uit te zetten), die het zich zelven gesteld heeft. De voorwerpen buiten ons moeten opgeheven worden, en na derzelver opheffing ontstaat de volkomene vrijheid of het hoogste geluk. Doch geheel kan het bepaalde *ik* deze grenzen niet opheffen; want het zoude oneindig zijn, indien het door geene grenzen meer omsloten was. Hierom moet er eene oneindige nadering tot dit doel der gelukzaligheid, de grenzenloosheid namelijk, plaats hebben. Ons zedelijk *ik* moet dus trachten, dat het deszelfs grenzen meer en meer uitbreide en de ruimte waarin het zich beweegt meer vergroote en verder uitstrekke, of, om eigenlijk te spreken, het *ik* moet hoe langer hoe onafhankelijker trachten te worden, van het vermogen en de indrukken der zinnelijke natuur. En omdat, daar het *ik*

doorgaans deszelfs grenzen wil terugzetten, dat is: vrij worden wil, en deze grenzen door hetzelve gesteld zijn, zoo volgt hieruit dat het *ik* het doel der gelukzaligheid zoowel nastreven kan als wil, binnen den grenskring waarin het zich zelven heeft ingesloten. Zoodat, indien het den pligt vereert, zoo als die is en het zelfbewustzijn ons hem leert, het dien meer en meer kan opvolgen, in welke uiterlijke omstandigheden het zich ook mogt bevinden. Als het *ik* dus streeft om deszelfs grenzen verder uit te zetten en zich van de zinnelijkheid meer onafhankelijk te maken; zoo streeft het daardoor naar de zedelijke orde die FICHTE God noemt. En de vaste overtuiging, die het *ik* heeft, dat hetzelve door de kracht van deszelfs wil, zich boven iederen invloed en werking der zinnelijke natuur kan verheffen, en door den wil niet alleen, maar ook wezenlijk en in betrekking van zijnen geheelen toestand, zich op eene waardige wijze van de magt der natuur kan bevrijden, is tevens ook het geloof dat er voor hetzelve eene zedelijke wereldorde of God aanwezig is. FICHTE neemt dus het zelfbewustzijn als eenig beginsel en den volstrekten (*absoluten*) grondslag der Wijsbegeerte aan, en stelt dat men de kennis van God en van onze pligten, uit het binnenste heiligdom onzer ziel, zelfscheppend kan tot het aanzijn roepen. Hij leert eindelijk dat de bron en de oorzaak der zigtbare wereld in ons zelven liggen.

Het is duidelijk te zien hoe de leer van FICHTE uit die van KANT, door overdrijving der kritische grondstellingen voortgesproten is. In het theore-

tische had het Kriticismus geleerd, dat men de voorwerpen in zich zelven niet kon kennen. FICHTE ging verder; hij ontkende allen objectiven grond voor de verschijnselen onzer subjective kennis en ontkende hierdoor in de bespiegeling, het wezenlijk bestaan der zigtbare wereld buiten het *ik*.

Wat het zedelijke betreft, hierin had KANT wel onze zinnelijke natuur aan de zedelijke ondergeschikt, verklaard en dezelve verre boven de eerste gesteld; echter had hij bij de bepaling van het hoogste goed, zoo wel op de zinnelijke als op de zedelijke natuur van den mensch acht geslagen, daar hij hetzelve zoo verklaarde dat het hoogste goed, de zuiverste, met de volkomenste gelukzaligheid verbondene zedelijkheid is. Volgens hem bestaat dus het hoogste goed in twee deelen, de zedelijkheid en de gelukzaligheid, waarvan de eene op de zedelijke de andere op de zinnelijke natuur betrekking heeft. Doch FICHTE wilde zich nog hooger dan zijn meester verheffen. Hij wil dat de zinnelijke gelukzaligheid uit het begrip van het hoogste goed geheel weggelaten moet worden, en dat de zedelijkheid hiervan geheel gezuiverd moet zijn om volkomen vrij te wezen. Wij moeten het vermogen der zinnelijke natuur zooveel mogelijk trachten te vernietigen; omdat, naarmate wij meer vrij van hare indrukken zijn, wij des te meer voor de zedelijke gelukzaligheid geschikt worden; want juist in deze vrijheid bestaat het hoogste geluk. Daar het nu, volgens FICHTE, onze pligt is, om deze vrijheid meer en meer te bereiken, en hier-

in het wezen der deugd bestaat, zoo is het natuurlijk dat hij de zinnelijke natuur voor de grootste hinderpaal en vijandin der deugd moest houden.

Bestond er een aanmerkelijk verschil tusschen KANT en FICHTE over de bepaling van het hoogste goed, zoo kwamen zij wel met elkander overeen, dat wij met al onze vermogens moeten trachten, om ons dit goed waardig te maken; doch de wijze waarop dit moet geschieden, loopt weder geheel uiteen. KANT neemt God te hulp, opdat Hij, als Opperste Beschikker in het rijk van zedelijkheid en geluk, ons naar die mate bedeele, waarop wij, volgens onze zedelijke ontwikkeling, kunnen aanspraak maken. FICHTE daarentegen wil dat wij ons met de gelukwaardigheid alleen zullen te vrede houden; want anders zouden wij nimmer eene volkomene zaligheid kunnen erlangen, dat is hier eene volkomene vrijheid van de zinnelijke natuur, waartoe ook geen van buiten aankomend en toebedeeld geluk behoort. Hij wil echter dat wij naar het hoogste goed zullen streven alsof wij het eens bereiken kunnen en deelachtig zullen worden. Om echter onophoudelijk naar dit doel te streven, zoo moeten wij gelooven, dat dit hoogste goed aanwezig is, dat is namelijk, dat er eene zedelijke wereldorde bestaat, die door geen zinnelijk geweld kan verstrooid worden. FICHTE, deze zedelijke wereldorde God noemende, moeten wij, volgens hem, om het hoogste goed deelachtig te worden, naar de gelijkvormigheid met God streven, die het volkomene *ik* is, die door geene grenzen van het *niet ik*

is beperkt, maar zuiver in zich zelven boven alle van buiten komende indrukken verheven, daar is.

Het kan volgens het grondbeginsel der leer van Fichte, niet wel anders of er moet een groot verschil bestaan tusschen de denkbeelden die hij en Kant van het Opperwezen voordroegen. Deze laatstgenoemde Wijsgeer, ofschoon hij zegt, dat hij niet weet, wat en hoe God is, beschouwt Hem toch als een volkomen heilig en zedelijk wezen, dat van ons en de wereld afgescheiden en onafhankelijk als oorzaak van beiden bestaat. Bij Fichte daarentegen, is God of de zedelijke wereldorde geen wezen, maar slechts een afgetrokken begrip, dat zijn geheel idealistisch en afgetrokken stelsel bekroont. Hij moest dus in zijne godsdienstleer het persoonlijk aanwezen van God loochenen (*). Hierop verhief zich door geheel Duitschland eene groote tegenspraak jegens hem, als of hij het Atheïsmus gepredikt en het bestaan Gods volstrekt ontkend had. Fichte heeft zich tegen deze beschuldiging zoo verdedigd, dat hij zijne zaak hierdoor nog erger schijnt gemaakt te hebben: dewijl hij in het eerst van de zedelijke wereldorde, die hij God noemde, zoo gesproken had, dat het ten minste twijfelachtig scheen, of hij hiermede een wezen (*object*), of enkel een subjectif idee bedoelde, zoo verklaarde hij in het verdedigings-geschift waarin hij zich van den blaam van Atheïsmus zocht

(*) Fichte, *über den Grund unsers Glaubens an eine Göttliche Weltregierung in* Niethammer's *Philos. Journ.* Th. VIII, Abth. I.

te zuiveren, zijne meening zoodanig dat hieromtrent geen twijfel overig bleef (*). Want hij toonde hiermede openlijk dat deze zedelijke wereldorde niet iets was afgescheiden van onze zedelijke natuur; dat als wij ons eene voorstelling vormen van deze orde als eene bijzondere en op zich zelve staande zaak, wij dit naar de gewone denkwijze doen, en hiertoe, door de beperktheid van onzen geest, genoodzaakt zijn. Want zoo wij, van eene warme of koude lucht sprekende, alsdan hier niet mede meenen, dat warmte of koude iets van ons gevoel afzonderlijks, dat is: objectiefs is, zoo kan ook wel de zedelijke wereldorde of God, als een bijzonder wezen gedacht worden; zonder dat men daarom gelooven moet, God bestaat als iets of een wezen, dat van onze zedelijke natuur afgezonderd is. Hij hecht aan dit begrip zoo veel waarde, dat hij de andersdenkenden Afgodendienaars noemt (†).

Dit gevoelen omtrent God was een natuurlijk gevolg van het éénig grondbeginsel der Wijsbegeerte van FICHTE. Is er niets dan het zelfbewustzijn,

---

(*) *Appellation an das Publicum über die ihm beigemessene atheistische Aeusserungen.*

(†) FICHTE zegt onder anderen in zijne *Appellation:* » Deze om den wil der zinnenwereld aangenomen zelfstandige God, wat is hij voor een wezen? — een in de ruimte uitgebreid ligchaam, zoo als hem de vrome eenvoudigheid of het oude Dresdensche gezangboek afschildert; — een heillooze afgod — daarhenen voert het onmogelijke en zichzelven tegensprekende begrip van eenen zelfstandigen God.'' — Vergelijk hiermede J. A. EBERHARD, *über den Gott des Herrn Prof.* FICHTE *und den Götzen seiner Gegner.*

dan is God ook met dit zelfbewustzijn één. Zoo dit bewustzijn of het *ik* vrij is, dan bestaat God in hetzelve. Ieder begrensd *ik* is deelachtig aan het absolute *ik* of God, van hetwelk het wederom verschillend is, door de vrijwillig noodzakelijke begrenzing, waarvan wij hierboven gesproken hebben. Zulk eene leer omtrent God moest nog meer dan die van KANT eene aanleidende oorzaak van het Mysticismus worden, hetgene door BORGER treffend betoogd is (*).

FICHTE was in zijne staatkundige en godsdienstige gevoelens even eenzijdig als in zijne Wijsbegeerte; hij was een vurig aanhanger der vrijheid, hetgeen ook niet wel anders zijn kon, bij het alvermogen dat hij aan het *ik* toeschreef. Het regt in den staat was bij hem de wederkeerige verhouding van de vrijheid van allen, een natuurregt werd door hem ontkend, als kunnende het regt niet anders dan in en door de onderlinge betrekkingen der zedelijke wezens ontstaan. Later kwam FICHTE van vele zijner overdrevene stellingen, inzonderheid in de staatkunde terug; hij wees tot het doel van den staat aan, een rijk Gods op aarde te stichten, door zedelijke en godsdienstige gevoelens meer en meer onder het volk, door eene doelmatige opvoeding te verspreiden. Voor de geopenbaarde godsdienst en het Christendom was de Wijsbegeerte van FICHTE nog veel minder gunstig dan die van KANT. Volgens zijn stelsel moest het ongerijmd zijn eene van buiten gegevene openbaring aan te

(*) BORGER, *de Mysticismo.*

nemen, en hoezeer hij met eene zekere achting over het Christendom, in zijne *Kritik aller Offenbarung*, spreekt, is zijne Wijsbegeerte geenzins met de leer van hetzelve, dat wel stellig het aanzijn Gods als een wezen buiten ons en de wereld leert, overeen te brengen. Even als in het staatkundige veranderde FICHTE in zijne godsdienstige gevoelens, zoo als zijne *Anweisung zum seligen Leben oder die Religionslehre* getuigt, zelfs zijne geheele Wijsbegeerte onderging eene merkelijke verandering, waaraan de omstandigheden en gebeurtenissen in Duitschland, en eene geheel omgekeerde algemeene denkwijs of tijdgeest veel toebragten; toen FICHTE stierf (1814), had hij den roem en den invloed van zijn stelsel reeds overleefd, dat trouwens ook geen zoo algemeenen opgang maakte, als zijne bewonderaars in het begin verwacht hadden (*).

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Over de Wijsbegeerte van SCHELLING.

Het is in de Geschiedenis der Wijsbegeerte ook bewaarheid dat de uitersten elkander raken; uit het subjective Idealismus van FICHTE, dat alles uit

(*) Vergelijk hiermede FICHTE, *Wissenschaftslehre Augs.* 1794. *und* 1810. *Grundriss desselben. System der Sittenlehre. Ueber die Bestimmung des Menschen. Grundlage des Naturrechts. Die Staatslehre, oder über das Verhältniss des Urstaats zum Vernunftreiche*, na zijnen dood in 1820 uitgegeven. FICHTE's *Briefwechsel*, door zijnen zoon

het *ik* of het zelfbewustzijn zocht te verklaren, en als uit één gemeenschappelijk middelpunt doet voortvloeijen, moest eene leer ontstaan, die het *ik* zoude verloochenen of die hetzelve in het *absolute* zou doen wegsmelten, waarvan het in zijne zelfbegoocheling zich als individu afgescheiden waant. Op de leer van FICHTE volgde onmiddellijk die van SCHELLING, die het beginsel der Wijsbegeerte van het *ik* op het *absolute* of het *al* overbrengt, en waarin God, de natuur en de mensch, door de stelling der *identiteit* of éénzelvigheid, tot een en hetzelfde wezen werden verklaard.

T. W. J. SCHELLING trad eerst als een ijverig vereerder en aanprijzer der Fichtische Wijsbegeerte op, hij was een man van meer dan gewone geestvermogens, en ontwikkelde dus voortreffelijk de leerstellingen der *Wissenschaftslehre*. Doch juist in deze ontwikkeling of in zijn *System des transcendentalen Idealismus* meenden verlichte mannen reeds het beginsel eener leer te zien, die naderhand de Wijsbegeerte der *Identiteit* genoemd werd, waarvan hij de stichter zoude worden. JACOBI merkte zulks ook in zijne *Briefe an* KÖPPEN op. Ook was het niet onwaarschijnlijk dat een man als SCHELLING daar hij de Wijsbegeerte van FICHTE zoo herhaalde malen onderzocht, er eindelijk vele leemten en overdrevene stellingen in moest vinden; om deze aan te vullen en te vermijden, trad hij als

in het licht gezonden. Ook eenige verhandelingen in het *Critisch Magazijn*. Men zie ook eene korte doch juiste beoordeeling zijner godsdienstige gevoelens in VAN SENDEN, *Verdediging van Bijbel en Openbaring*, Ie. dl.

de vervaardiger van een nieuw leerstelsel op, dat van eenen anderen kant even zoo overdrevene stellingen zou bevatten en hij verklaarde openlijk waarom hij geloofde van FICHTE te moeten afwijken.

SCHELLING drukte zich hieromtrent met de volgende woorden uit, waar hij van het gevoelen zijns voorgangers over de onmogelijkheid om de zaken in zich-zelve te kennen, spreekt: eene onmogelijkheid, die hij geheel ontkent, en dat hem op den weg bragt, om de kennis op eenen anderen grondslag dan uitsluitend op het *ik* te vestigen. » FICHTE zegt dat eene kennis van zaken op zich » zelve of van het *absolute* voor den mensch » eeuwig onmogelijk is, wij kunnen van onze in» drukken slechts iets weten, slechts van deze als » het onze uitgaan en even zoo in dezelve blijven » verwijlen; de Natuur is eene ledige objectiviteit, » eene schijnbare zinnenwereld. Zij bestaat alleen » in de aandoeningen van het *ik* en berust op de » onbegrijpelijke grenzen waarin zich dit *ik* inge» sloten gevoelt, de natuur-zelve is wezenlijk on» redelijk, onheilig, ongoddelijk, in één woord een » dood schijnwezen. De grond aller kennis is de » persoonlijke vrijheid van den mensch; het god» delijke kan slechts geloofd en niet gekend wor» den; ook dit geloof is van eenen zedelijken aard, » en zoo hetzelve meer inhield dan uit een zede» lijk begrip kon afgeleid worden, is het onge» rijmd en afgodisch." — (*)

(*) SCHELLING, *Darlegung des wahren Verhältnisses der Naturphilosophie zu der verbesserte Fichteschen Lehre.*

SCHELLING toonde hier dat hij het overdrevene van de leer van FICHTE zeer goed inzag. De laatste had zonder grond en bewijs, verleid door eene al te uitsluitende opvatting van hetgeen KANT over de subjectiviteit onzer kennis gezegd had, aangenomen dat het object uit het subject, dat is, uit het *ik* voortvloeit. Dit vond de eerste, en met regt, ongerijmd¹, doch even zoo zeer met de éénheid van beginsel en in het wijsgeerige als FICHTE ingenomen, draaide hij deze stelling slechts om, en hield staande dat het subject uit het *absolute* ontstaat; doch hiervoor bleef hij, even als zijn voorganger, het bewijs schuldig. SCHELLING redeneerde verder; zoo, tot oplossing der tegenstrijdigheden, die zijne leer zoo wel als die van FICHTE aankleven. Als het subject de bron van het object is, zoo kan men niet inzien, hoe uit het eene, eenvoudige en vrije *ik*, eene veelvoudige, zamengestelde en noodwendige natuur of objective wereld kan voortkomen. Als het tegendeel aangenomen wordt, zoo schijnt het even zoo tegenstrijdig, dat het eene eenvoudige en vrije, ontstaan zoude uit het veelvoudige, zamengestelde en noodwendige. Er moet daarom vastgesteld worden, dat er één beginsel is, dat noch subject noch object, maar hooger als beiden is, en derzelver gemeenschappelijke bron uitmaakt, om deze schijnbare tegenstrijdigheid op te lossen. Dit beginsel noemde SCHELLING het *absolute*; hij

---

¹ Vergelijk hiermede G. T. W. HEGEL, *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems*, S. I.

schijnt hierbij aan den ouden Ionischen Wijsgeer ANAXIMANDER gedacht te hebben, die gezegd heeft, dat de oneindigheid het beginsel der natuur is, waardoor alles voortgebragt wordt. Dit *absolute* is, volgens SCHELLING, God. Het absolute is voor zich zelf subject en object, dat is: het aanschouwt zich zelven, en dit absolute is niets anders dan het absolute kennen. Het denken (als subjective werkzaamheid) en het gedachte of het voorwerp (*object*), zijn hetzelfde; bij welke verklaring SCHELLING zelf, uit armoede der menschelijke taal, in verlegenheid is (*). De zaak is waarschijnelijk zoo te verstaan, dat het denken het voorbeeld, en het gedachte het evenbeeld is, waarin het voorbeeld zijn stempel gedrukt heeft. Het voorbeeld en evenbeeld zijn één en hetzelfde (*ident*), zoo als, om eene zinnelijke opheldering te geven, het inzien in den spiegel met het beeld dat hij terugkaatst, hetzelfde zoude zijn, als dit beeld door de opneming der lichtstralen en de terugschijning alleen voortgebragt werd. Als dit geschieden konde, was het inzien hetzelfde als het beeld, en het beeld de afdruk van het inzien. Even zoo is bij het *absolute* het denken hetzelfde als het gedachte, of het onderwerp dat

(*) SCHELLING zegt in BRUNO, *oder über das Göttliche u. Naturliche Princip der Dinge*, S. 175: « Wie de uitdrukking vond voor eene werkdadigheid die zoo rustig is als de » diepste rust, zoo werkzaam als de hoogste werkdadigheid, » zou eenigermate het begrip der natuur van het volkomene » (*absolute*) nabijkomen." — Dit komt ons voor, verhevene, maar zich-zelven tegensprekende onzin te zijn.

beschouwt en het voorwerp dat beschouwd wordt, zijn hier één. Zoo schijnt er een dubbeld *absolute* te zijn, doch het eene en zelfde absolute kan uit twee verschillende standpunten zich voordoen, het zij als voor-, hetzij als evenbeeld. Dit evenbeeld ontstaat daaruit, dat het voorbeeld zich zelven aanschouwt, en dewijl het zich niet anders aanschouwen, dat is kennen kan, dan dat het voor zich zelf voorwerp (*object*) worde, zoo aanschouwt het de afspiegeling van zich zelven. Deze zelfaanschouwing, deze zelfafbeelding kan slechts geschieden in Ideën, die de evenbeelden van het *absolute* zijn. Deze evenbeelden of Ideën zijn niet eerst geschapen of uitgedacht, maar zij zijn de eeuwige vormen van het *absolute*. Het geheel of zamengevatte van al deze Ideën, is het Heelal, de wereld (*cosmus*), zoo als zij in zichzelve is, niet zoo als zij verschijnt. De wereld is dus het algemeene evenbeeld van het *absolute* of het aanschouwde in hetzelve. De bijzondere Ideën zijn de afzonderlijke dingen, die de verschillende vormen en beelden van het *absolute* zijn, waarin het zich op verschillende wijzen afbeeldt, zoo dat in eenigen het denken, in anderen het zijn zich meer voordoet; terwijl in anderen zich gelijkheid en overeenkomst tusschen denken en zijn vertoont. Het moet ons niet vreemd voorkomen, hoe deze Ideën, zaken, dat is: zelfstandigheden kunnen worden; want het *absolute* deelt in de zelfaanschouwing aan ieder derzelve zijne zelfstandigheid mede, door welke mededeeling zij ook zelfstandigheden worden. In zoo ver zijn zij echter

slechts zelfstandigheden als zij aan het *absolute* deelachtig zijn. Wat wij gewoonlijk zelfstandigheden of wezenlijke zaken noemen, zijn slechts verschijningen; wel is waar evenbeelden van het *absolute*; maar niet zoo als zij op zich zelven zijn, maar zoo als zij aan ons verschijnen. Zij zijn in zoo verre slechts wezenlijke zaken, als zij in het absolute zijn; volgens den aard en de wijze, zoo als zij ons verschijnen, kan men zelfs niet zeggen dat zij zijn, of werkelijk bestaan. Omdat dus het wezen aller dingen in het *absolute* als in den oceaan te zamenvloeit en het *absolute* zijn wezen met hen deelt, en daardoor onder hen eene gemeenschappelijke hoedanigheid voortbrengt, zoo moet alles hetzelfde zijn, voorbeeld, evenbeeld, algemeene Ideën en bijzondere zaken: daarom noemde SCHELLING zijne leer de wijsbegeerte der éénerleiheid (*identiteit*). Dat wij echter de dingen van elkander onderscheiden, eenigen aan elkander tegenoverstellen, verschillende geslachten en soorten vormen, daarvan ligt de grond in hun wezen als verschijningen, want zoo als zij op zich zelven zijn, heeft er geene verscheidenheid onder dezelve plaats. Zoo worden door SCHELLING de volgende begrippen en zaken uitdrukkelijk voor één en hetzelfde gehouden: zijn en niet zijn, mogelijkheid en werkelijkheid, oneindigheid en eindigheid, denken en aanschouwen, het begrip van niet bestaande en bestaande dingen, ideaal en wezenlijk (*reëel*), wezen en vorm, denken en zijn, zuiver en ervarings (*empyrisch*) zelfbewustzijn, ik en niet ik, algemeen en bijzon-

der, subjectif en objectif, geest en ligchaam, ziel, wereld, God, stof en vorm, handeling en zijn, kennen en zijn, afgetrokkenheid (*abstractie*) en aanschouwing, tijd en ruimte, werkdadigheid en rust, bepalende en bepaalde natuur, willen en denken, schoonheid en waarheid, wijsbegeerte en dichtkunst, denken en uitbreiden, hoeveelheid (*quantiteit*) en hoedanigheid (*qualiteit*), zich bewustzijn en niet bewustzijn, wettigheid, noodzakelijkheid en vrijheid (*). Ons wezenlijk *ik* is ook niet het zinnelijke en empyrische bewustzijn, maar het bewustzijn in deszelfs hoogste abstractie van alle zinnelijke gewaarwordingen gedacht, even zoo als de andere bijzondere voorwerpen, is dit *ik* een Idee van het *absolute*, dat het eene zelfstandigheid doet verkrijgen, waardoor het *ik* slechts in zoo verre het in het *absolute* is, eene zelfstandigheid wordt, terwijl het voor het overige slechts een bedriegelijke schijn, een valsch gevoel van individualiteit, een afval van het *absolute* is.

Want wij plegen valschelijk ons *ik* als eene volkomene en op zich zelf aanwezig zijnde zelfstandigheid aan te zien, dat is, als eene die in allen deele in en voor zich zelve bestaat en met het *absolute* niets gemeens heeft. Deze meening dat ons *ik*, in zich zelve eene zelfstandigheid is, en niet slechts alleen in het *absolute* bestaat, heeft haren oorsprong in den afval van het Idee van het *absolute*; of den trek tot de

(*) F. KÖPPEN, SCHILLING's *Lehre*, *oder das Ganze der Philosophie des absoluten Nichts*, achter de door hem uitgegeven *Briefe von* JACOBI *an* KÖPPEN.

zinnelijkheid, die ons beheerscht. Als namelijk het *absolute* zich zelf aanschouwt en zich in Ideën afdrukt, zoo verdeelt het zich als het ware in twee, waarvan wij het eene voorbeeld, het andere evenbeeld noemen. Door deze verdubbeling is het, dat dit evenbeeld, het andere *absolute*, zoo als ook de bijzondere Ideën, van het ware *absolute* zich afen onderscheiden. Dit andere en om zoo te zeggen ondergeschikte (*secondair*) *absolute*, bestaat in zoo verre slechts werkelijk en is ook werkelijk vrij, als het in het ideale of hoogste (*primair*) *absolute* bestaat. Maar in zoo verre als het in zich zelf bestaan, en op zich zelf en niet in het absolute vrij wil zijn, scheidt dit secondaire zich van het primaire af, en is door den afval van hetzelve zonder zelfstandigheid, in één woord: het wordt *niets*, want het bestaan en vrij zijn, afgescheiden van het *absolute* is niets, maar slechts verschijning. Het is dus eene groote dwaling, dat wij ons *ik* beschouwen als eene van het *absolute* afgescheidene zelfstandigheid, en dat wij ons eene vrijheid toeëigenen, welke veelmeer eene afwezendheid, eene ontkenning en berooving der vrijheid is; eene vrijheid die toch afgescheiden is van de ware vrijheid, die in het *absolute* bestaat, en die niets anders is als de absolute noodzakelijkheid, kan niet bestaan. Hoe verderfelijk deze meening is, zien wij daardoor, dat uit haar, als uit eene hoofdbron vele andere dwalingen vloeijen, en wij door haar van het *absolute* afvallen en hoe langer hoe meer er ons van verwijderen en ons in het doolhof der zinnelijke verschijnselen, die wij

voor wezenlijkheden nemen, verwarren; hierom noemde SCHELLING deze dwaling erfzonde. Want als wij ons door deze afscheiding van het *absolute*, voor individuëele zelfstandigheden houden, zoo meenen wij, dat wij vrij zijn, daar wij toch juist door deze afscheiding aan de zinnelijke (*empyrische*) noodzakelijkheid, die in de zinnelijke wetten der oorzakelijkheid bestaat, onderworpen zijn, zoo bedriegen wij hierdoor ons zeer. Mogen wij hierin de aanprikkeling onzer zinnelijke natuur of onze verstandsbegrippen volgen, zoo handelen wij toch altijd verkeerd; want in beiderlei opzigten nemen wij het aan, dat wij op ons zelven bestaan, en niet van het *absolute* afhangen. Hoewel wij hierin geheel verkeerd handelen, zijn wij toch vrij van schuld, want daar wij in dezen staat van afval door de empyrische noodzakelijkheid gebonden zijn, zoo kunnen wij niet anders denken en willen. Het *absolute* kunnen wij volgens SCHELLING ook niet door een redebewijs en door sluitreden kennen; maar slechts door eene onmiddelbare en intellectuele aanschouwing van hetzelve of van God. Door deze aanschouwing is het alleen, waardoor het secondair *absolute*, zoo als wij zijn, zich tot het ideaal en primair, of God, kan verheffen.

Zoo wij integendeel ons op verstandsbegrippen grondende, door dezelven over ons aanwezen een besluit opmaken, moeten wij aannemen, dat wij, hoezeer van het *absolute* afgescheiden, werkelijk bestaan, dat is: dat ons empyrisch ik in zich zelf eene ware zelfstandigheid is, hoewel echter het niet

anders is, dan eene verschijning. Daar nu volgens SCHELLING, de eerste stelling valsch is, zoo moet ook natuurlijk het besluit, dat men er uit afleidt, insgelijks valsch zijn. Het verstand, als een vermogen, dat alleen in het rijk der zinnelijke verschijnselen werkt, kan ons voor het *ik*, als tot het *absolute* behoorende, niets leeren. Wij moeten het *absolute* trachten te kennen, in zoo verre wij zelven in het *absolute* zijn, en niet in zoo verre wij van hetzelve afvallen. Daar alzoo, gelijk wij gezien hebben, het *absolute* zich zelf aanschouwt, dat is: kent, en er geene andere kennis van het *absolute* kan plaats hebben, als deze onmiddellijke aanschouwing, zoo volgt daaruit, dat wij langs dezen eenigen weg tot de ware kennis van het *absolute* geraken kunnen. Deze aanschouwing is onbewijsbaar, want zij is boven de middellijke werking der verstandsbegrippen verheven. Zoo als iedere afval van het *absolute* en het volharden in dezen afval, zonde (*immoraliteit*), is de ware deugd (*moraliteit*), eene genoegdoening en verlossing van deze zonde, die door de afwerping van het empyrisch *ik* geschiedt, en door de terugkeering tot het *absolute*, waarvan wij afvielen. Dit noemt SCHELLING, zich met God vereenigen, en zich met Hem verzoenen.

Dat deze Wijsbegeerte van SCHELLING die van het Mysticismus zelve is, heeft BORGER op eene onwederlegbare en treffende wijze aangetoond (*). Dat zij verre van iets nieuws of oorspronkelijks, als die van KANT en zelfs van FICHTE te bevatten, in-

(*) BORGER *de Mijsticismo.*

tegendeel zeer oud is, zal voor ieder die geen vreemdeling in de geschiedenis der Wijsbegeerte is, eene bewezene daadzaak zijn. De leer der oneindigheid, als het éénig beginsel, vinden wij reeds, zoo als wij boven aanmerkten, bij ANAXIMANDER, en nog duidelijker bij de Eleaten XENOPHANES, PARMENIDES en ZENO, die deze oneindige éénheid als de oorzaak van alles, tegen over de schijnbare wisselvalligheden en veranderingen der veelheid overstelden (*). Nog meer overeenkomst heeft de leer van SCHELLING met die der Nieuw-Platonisten, uit de eerste eeuwen des Christendoms. In het algemeen is er tusschen deze beide stelsels de grootste overeenstemming; zelfs in de aanleidende oorzaken, die dezelve deden ontstaan. De Wijsbegeerte van KANT was voornamelijk hare geboorte aan het scherpzinnige Scepticismus van HUME verschuldigd; FICHTE deed het Kriticismus in een volkomen subjectif Idealismus ontaarden, al het objective werd weggeredeneerd. Het was niet te verwonderen, dat een levendig gevoel en eene vurige verbeeldingskracht (*phantasie*) zich hiertegen zouden verheffen, en een stelsel zouden scheppen, waarin het objective als het *absolute*, op eene dichterlijke en mystieke wijze zoude worden vergood. Vroeger had de leer van EPICURUS, even als die van de zich noemende Wijsgeeren der 18e eeuw, alle verhevene gevoelens en alle bovenzinnelijke kennis trachten uit te roeijen, en waren er tevens spitsvindige twijfelaars, zoo als AENESIDEMUS, AGRIPPA, MENODOTUS en SEXTUS EMPIRICUS opgestaan,

(*) PLATO *in Parmenides.*

die alles in het onzekere gesteld hadden. Deze ongelukkige toestand der Wijsbegeerte, gepaard met het ongeluk der tijden in de Romeinsche wereld en den strijd van het zinkende Heidendom, tegen de alom veldwinnende leer van CHRISTUS, gaf het aanzijn aan eene Wijsbegeerte, die de leerstelligen van Griekenlands wijzen met de bespiegelingen van het Oosten vermengde.

Om niet van POTAMON, AMMONIUS, PORPHYRIUS, JAMBLICUS, PROCLUS en anderen te spreken, zoo bepalen wij ons bij PLOTINUS, wien men als het hoofd van die mystisch-Wijsgeerige school kan aanzien. Deze neemt, even zoo als SCHELLING, het *absolute*, als het beginsel der gansche Wijsbegeerte aan, hetgeen bij hem ook de éénheid en het eenvoudige en noch het voorwerp (*object*), noch de rede (*subject*) is, dat zich noch beweegt, noch rust, noch in de ruimte is, dat noch hoeveelheid (*quantiteit*), noch hoedanigheid (*qualiteit*) bezit, in een woord, alle eigenschappen (*predicaten*) mist, dat noch eene zelfstandigheid, noch iets denkends is, maar zelfs het absolute zijn en denken in zich bevat (*). Van dit *absolute* gaat niet alleen uit wat is, maar ook wat zijn kan, dit alles echter, wat is en zijn kan, is niet eens ontstaan, maar was van alle eeuwigheid in het ééne en *absolute* (†). Verder zoo als SCHELLING dringt PLOTINUS op de eenerleiheid (*identiteit*) aan, voorwerp (*object*), onderwerp (*subject*),

---

(*) PLOTINUS *Ennead*, VI, 9, 1.
(†) *Ennead*, V, 1, 6.

denken, het gedachte en het denkende, zijn één en hetzelfde. Zij ontkennen ook tevens beiden, dat het *absolute* door nadenken kan gekend worden; er bestaat voor hen geene andere kennis dan die, welke door eene inwendige (*intellectuele*) aanschouwing kan verkregen worden, die PLOTINUS eigenaardig de tegenwoordigheid van het *absolute* noemt. (*).

In deze aanschouwing werd er volgens de meening van PLOTINUS eene uitbreiding der ziel, eene losrukking van al het zinnelijke gevorderd, waardoor alleen eene éénheid of wegsmelting van deze met en in het *absolute* mogelijk wordt. Deze uitbreiding komt met de uitdrukking van SCHELLING, aflegging der individualiteit (*Selbstheit*), over een, zoo als de éénheid met het *absolute* bij PLOTINUS, datgene is, wat SCHELLING door verzoening met God, of terugkeer tot het *absolute*, verstaat.

De leer van SCHELLING is dus niet anders dan een mystiek Pantheïsmus, waarvan men den eigenlijken oorsprong in het Oosten, in de Veda's der oude Indiërs, moet zoeken, die eene al- of éénheid vergoden, die zich onophoudelijk onder de oneindige vormen der zigtbare schepping openbaart, en dezelve onophoudelijk weder vernietigt en tot hare oorspronkelijke éénheid terugbrengt. BRUNO en

(*) *Ennead*, VI, 9, 4. PORPHYRIUS verhaalt in het leven van PLOTINUS (cap. 37) dat deze werkelijk zoo ver gevorderd was, dat hij viermaal in zijn leven God, de éénheid of het absolute zoude aanschouwd hebben; Hij was hem verschenen, noch onder eene ligchamelijke gedaante, noch onder eene bijzondere zinnelijke voorstelling; maar als iets dat boven alle verstand en het denkbare oneindig verheven was.

SPINOZA hebben dit Pantheïsmus in de nieuwere tijden weder zoeken te verlevendigen.

De Wijsbegeerte van KANT en die van FICHTE, moesten de wetenschappen eene meer ziel-, zede- en staatkundige strekking geven, omdat zij uitsluitend van het *ik* (*subject*) uitgingen: SCHELLING plaatste de Wijsbegeerte geenszins in dit *ik*, maar in het *absolute*, waarvan de zigtbare wereld (*cosmos*) of de natuur de verhevenste afspiegeling is, zijne leer moest dus van zelve tot eene mystische en dichterlijke natuurbeschouwing leiden, die onder den naam van natuur-philosophie, zoo veel opgang in Duitschland gemaakt heeft, en door den Natuurkenner OKEN met zoo veel ijver voorgestaan wordt. Men tracht in deze Natuur-philosophie de natuurverschijnselen geenszins volgens den, door BACO DE VERULAM, aangewezen weg der naauwkeurige waarnemingen en proeven, door eene verstandige vergelijking tot eene theorie gebragt, te volgen; maar integendeel het Heelal door een idee *a priori* te construeren of zamen te stellen, zoo als b. v. door het begrip dat het *absolute* zich in de natuur trapsgewijs van het onvolmaaktste tot het meer volmaakte openbaart, om eindelijk zich in de hoogste *potenzen* der redelijke en zedelijke wezens af te spiegelen, die echter nog voor eene grootere gelijkheid met het *absolute* geschikt zijn.

Men kan kortelijk de leer van SCHELLING over het *absolute* in de volgende voorstelling te zamenvatten:

I. Het absolute, het Al als voorbeeld, (God), dit openbaart (*manifesteert*) zich in

II. De Natuur (het absolute, als evenbeeld).

als betrekkelijk wezenlijk (relatif reaal)	betrekkelijk ideaal (relatif-ideaal)

onder de vormen (*potenzen*) van

het zware	a stof (*materie*)	waarheid — wetenschap.
het licht	a² beweging,	het goede (zedelijkheid). — godsdienst.
de bewerktuiging (*organismus*)	a³ leven	schoonheid — kunst.

Boven deze vormen (*potenzen*) van het geopenbaard heelal, (*nach bildliches Universum*,) staan (als *potenzlos*).

de mensch (Microkosmus)	— de Staat.
het wereldstelsel (het zigtbaar heelal)	— de Geschiedenis (*).

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Over de Wijsbegeerte van Hegel.

Even als Schelling eerst een voorstander van de leer van Fichte was, zoo trad ook de scherpzinnige denker G. W. F. Hegel, in het begin almede als een medestander van den eersten op, met wien hij gezamenlijk een wijsgeerig tijdschrift (†) uitgaf; doch

(*) Men vergelijke hiermede behalve de reeds aangehaalde Schriften van Schelling, zijne *Ideën zu einer Philosophie der Natur. Von der Weltseele. Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*, benevens de *Einleitung zu einem Entwurf eines Systems der Naturphilosophie. System des transcendentalen Idealismus. Philosophie und Religion.* Fries, *Reinhold, Fichte und Schelling.*

(†) *Kritisch Journal der Philosophie, herausgegeben von* Schelling *und* Hegel.

zijn geest was te oorspronkelijk en te veel omvattend, om de leer van SCHELLING geheel en al voor de zijne aan te nemen, en slechts verder te ontwikkelen. Hij gaf aan dezelve eene meer wetenschappelijke rigting, en hoezeer hij van hetzelfde grondbeginsel, het *absolute* namelijk, bleef uitgaan, trachtte hij voor het poëtische en de *phantasie* van SCHELLING, eene zuiver logische ontwikkeling en hoogst eenzijdige rationele opvatting in de plaats te stellen. Door hem verkreeg het eerst de leer van het *absolute* dien stelselmatig wetenschappelijken vorm, die haar, bij hem de slotsom der redelijke beschouwing, in plaats van een gewrocht van gevoel, verbeeldingskracht en dichterlijk vernuft doet zijn.

HEGEL moest dus de inwendige aanschouwing der Natuurphilosophie met eene strenge redeneerkunde (*dialectica*) verwisselen, om de Wijsbegeerte tot een begrijpelijk weten van het *absolute* te verheffen. Hij verklaarde de Wijsbegeerte voor de wetenschap der rede, die, in hare hoogste zuiverheid gedacht, de volkomenste uiting van het *absolute* is, in zoo verre zij zichzelve als het *zijn* van alles, in deszelfs noodzakelijke ontwikkeling, in het Idee bewust wordt; haar beginsel is alle bijzondere beginselen in zich te bevatten. Dewijl het Idee de aan zich zelve gelijke rede is, die, om voor zich te zijn, of door haar beschouwd te kunnen worden, zich aan zich zelve tegenoverstelt en daardoor voor zich zelve iets anders wordt; doch ook in dit anders zijn aan zich zelf gelijk is, zoo verdeelt zich

de Wijsbegeerte volgens HEGEL, in drie hoofdafdeelingen: 1) De Logica, als de wetenschap van het Idee op en voor zich zelve. 2) De Natuurphilosophie, als de wetenschap van het Idee in deszelfs anders zijn, of uitwendige uiting; (de rede die zich in de natuur, als uitgedrukt wedervindt). 3) De Wijsbegeerte van den Geest, die uit zijn anders zijn in zich (het bewustzijn van zich zelven) terug keert.

HEGEL beschouwt de Logica geenszins als eene enkel vormelijke (*qualitative*) wetenschap, maar als eene reëele (*quantitative*), die niet alleen over de eigenschappen (*predicaten*) en betrekkingen der dingen, maar over hun wezen en hunne zelfstandigheid handelt; dus is bij hem de Logica eene bovennatuur- en wezenkunde (*ontologie*). In het logische bestaan er drie toestanden (*momenten*): 1°. het afgetrokkene (*abstracte*) en verstandelijke, dat het voorwerp in zijne bepaalde wezenlijkheid opvat, en deszelfs onderscheid van alle anderen vasthoudt; 2°. het dialectische of ontkennend redelijke, dat door het opheffen van deze bijzondere bepalingen, die het voorwerp als zoodanig eigendommelijk zijn, in het overgaan van hare tegenovergestelden bestaat, en 3°. de werking der begrippen, waardoor zij, door een hooger begrip, waarin zij beiden opgenomen worden, eene opheffing en vereffening (*Vermittlung*) van hunne onderlinge tegenstrijdigheid ondergaan; dit is het bespiegelende moment, waardoor de éénheid der bepalingen, juist in en door hunne tegenstrijdigheid verklaard en opgelost

wordt. Dit is de leer der identiteit op de Logica toegepast, waardoor HEGEL op eene redekundige wijze trachtte aan te toonen, dat alle begrippen die bij hem wezenlijkheden (*realiteiten*) zijn, in het hoogst afgetrokkene (*abstracte*) begrip van het *absolute zijn*, besloten liggen, dat zich ook in drie momenten van *zijn*, *worden* en *daarzijn* ontwikkelt, om, door het voor zich anders zijn, weder tot de bewustheid in zich zelven terug te keeren. Volgens HEGEL kunnen wij de voorwerpen in zich zelven en in het *absolute*, niet anders dan door dezen logischen redeneertrant door begrippen, leeren kennen.

Door deze grondstellingen is de *methode* of wijze van bespiegeling van HEGEL bepaald, die de Wijsbegeerte volgens hem te volgen heeft, en die hij dikwijls de innerlijke (*immanente*) beweging (zelfontwikkeling) noemt. De Logica is wezenlijk bespiegelende Wijsbegeerte; omdat zij de bepalingen van het denken op en voor zich zelven, en alzoo de zuivere en ook tevens wezenlijke (*concrete*) gedachten, dat is: begrippen in derzelver beteekenis en betrekking, met den op en voor zich zelven zijnden grond van alles, of het *absolute* beschouwt. Haar eigenlijk wezen en bestanddeel (*element*) is de éénheid (*identiteit*) van het onderwerpelijke (*subjective*) met het voorwerpelijke (*objective*), hetgeen het absolute weten uitmaakt, tot welken de geest, als tot zijne absolute waarheid, zich verheven heeft. Die waarheid is: dat *zijn* een zuiver begrip op zich zelven, en slechts het zuiver begrip het ware *zijn* is; dit zuivere afgetrokkene en tevens concrete

begrip van het *zijn*, is de oorsprong van alles; hetgeen zich uit deszelfs oneindigheid ontwikkelt, om er weder in terug te keeren; hetgeen er in de begrippen-wereld omgaat, is alleen wezenlijk, de zigtbare wereld met hare verschijnselen is hiervan slechts eene afschaduwing zonder absolute wezenlijkheid (*realiteit*). Deze slotsom is juist het punt, waarmede het logische en rationele Idealismus van HEGEL met de identiteitsleer van SCHELLING te zamen hangt; hoezeer het eene geheel andere methode volgt. De Logica is bij HEGEL, wat de zoogenaamde bovennatuurkunde (*metaphysica*), bij de vroegere dogmatische Wijsgeeren, en de kritiek der zuivere rede bij KANT was, namelijk de spil waarop zijne gansche leer draait. Volgens de wetten zijner redeneerkunde wordt ook de natuur of het *absolute* in het anders zijn, in hare zamenstelling en ontwikkeling *a priori* vastgesteld en geconstrueerd, even zoo ook de Wijsbegeerte van den Geest, of het *absolute* tot het bewustzijn van zich zelven teruggekeerd. Terwijl alles uit het zuivere en eenvoudige *zijn*, waarin alles opgesloten ligt, voortvloeit, moet dit uitvloeisel of het *anders zijn*, tot het bewustzijn in het *absolute* opgeheven worden, en hierin weder te zamensmelten. Het absolute *zijn*, dat tot bewustheid van zich zelven is gekomen, is God. God is bij HEGEL dus geenszins het begin en de oorsprong van het *zijn* en deszelfs drievoudige ontwikkeling; maar omgekeerd het gewrocht van hetzelve, het begrip God is de kroon of de spits van het stelsel van HEGEL en geenszins deszelfs grondslag; het ab-

stracte of zuivere *zijn*, dat bij hem deze grondslag uitmaakt, is zoo oneindig onbepaald, dat het volgens de uitdrukking van HEGEL zelven, met het *niet zijn* in het *worden* één (*ident*) is. Men zou dus zijne leer gevolgelijk het Pantheïsmus der rede in hare hoogste afgetrokkenheid (*abstractie*) kunnen noemen.

Vroeger behandelde HEGEL als inleiding der zuivere wetenschap de Phenomenologie van den Geest of de wetenschappelijke ontwikkeling van het bewustzijn, die eigenlijk tot het derde deel zijner Wijsbegeerte of de leer van den Geest behoort. De zuivere *wetenschap* of *de Logica* splitst zich weder in drie afdeelingen, de leer van het *zijn*, van het *wezen* en van het begrip of *idee*, dat volgens hem in overeenkomst is met de drie deelen van het logisch oordeel, de premis, het tusschenlid (*copula*) en het besluit. De beide eerste deelen maken de van hem zoogenoemde objective, de laatste, namelijk de leer van het begrip, waarbij zich de gewone logica bepaalt, de subjective Logica uit. Slechts dit eerste deel zijner Wijsbegeerte en de Wijsbegeerte des regts, heeft HEGEL uitvoerig ontwikkeld, de overige deelen heeft hij minder uitgewerkt; doch in zijne *Encyclopedie der philosophische Wissenschaften*, eene volledige schets zijner leer geleverd.

Het wezenlijke in den mensch is, volgens hem, het denken, het weten, dat in zijn stelsel niet het afgetrokken algemeene is, dat tegen het bijzondere over staat; maar dat het bijzondere in zich bevat, (de concrete algemeenheid); daarom onderscheidt hij

altijd het denken van hetgeen dat denkt en begrijpt. Het denken en het weten zijn dus bij hem slechts geene afgetrokkene begrippen, die dan alleen beteekenis verkrijgen, als men dezelve op een wezen toepast, zoo als wanneer men zegt: God weet alles, de mensch denkt niet altijd juist enz.; maar wezenlijkheden (*realiteiten*) op zich zelve, in hunne hoogste algemeenheid. Het denken (bij HEGEL altijd als object opgevat) blijft ook niet slechts een inwendig subjectief bestanddeel van den geest, maar het uit (*manifesteert*) zich en maakt zich daardoor als wil in den mensch objectief. Willen en weten zijn daarom in ons onafscheidelijk, en de vrijheid van den mensch bestaat wezenlijk daarin, de aan hem tegenoverstaande wereld der zinnelijke voorwerpen tot de zijne te maken en aan de hem ingeboren wetten te doen gehoorzamen, omdat hij wil. Het regt bestaat daarin, dat het onderling bestaan der menschen, het bestaan van den vrijen wil is. Dit gaat over in de zedelijkheid (bij HEGEL *moraliteit* genoemd), in welke de pligt en de zinnelijke neigingen tegenover elkander staan en over deze verheft zich de volkomene deugd (die hij *Sittlichkeit* noemt), die in het handelen naar waarachtig redelijke grondbeginselen bestaat, die ook het doel van 's menschen natuur uitmaken. Dit doel wordt objectif of verwezenlijkt in den Staat, door HEGEL veelal de objective *moraliteit* genoemd en in de wereldgeschiedenis, die men volgens hem, dus ook als de objective deugdsverwezenlijking (*Sittlichkeit*) zoude kunnen aanzien. Zijne inzigten omtrent

Staatkunde en Geschiedenis moesten hierdoor eenen geheel eigendommelijken vorm verkrijgen.

Bij HEGEL is de Staat een geheel, eene wezenlijkheid (*realiteit*), die eene uiting der absolute zedelijkheid (*moraliteit*) is, en geenszins slechts een collectif of zamengesteld begrip eener vereeniging van zedelijke individu's. Het is de heerschappij van het regt of den vrijen wil, en ieder individu is slechts een deel van het geheel en moet als zoodanig, onbepaald gehoorzaam aan dezen vrijen wil van den Staat of aan de wet zijn, en in eene volkomene ondergeschiktheid aan de regering, of de levende wet, zijne regtspligten vervullen, om een waardig lid van den Staat, en een zedelijk deel van een geheel te zijn, dat de ware zedelijkheid in de zigtbare wereld moet verwezenlijken. Het hoofdbeginsel van den Staat is bij HEGEL éénheid in handeling, in streven en in doel, derhalve moet ook de regering éénhoofdig zijn, doch tevens zoo wel als ieder bijzonder deel ook aan de heerschappij van den vrijen wil of aan de wet ondergeschikt zijn, waarvan zij slechts ook de zinnelijke uiting en krachts-ontwikkeling zijn moet. Zij moet de wet in al hare gestrengheid handhaven, de straffen die de wet aan de overtredingen van hare uitspraken oplegt, zijn eene herstelling van hare waardigheid, die door den overtreder geschonden is. Het doel om in de lijfstraffelijke regtspleging, den misdadiger door de straf te verbeteren, of de misdaden daardoor bij anderen te voorkomen, en een afschrik voor dezelve te verwekken, zijn bij HEGEL slechts bijoog-

merken en drangredenen; omdat hij den Staat en de wet als hoogere begrippen (*realiteiten*) dan den mensch aanziet, die slechts oneigenlijk, als verschijnsel van het *absolute*, een individueel zedelijk wezen uitmaakt; maar eigenlijk, niet anders dan in den Staat en onder de wet, als zoodanig kan beschouwd worden.

De wereldgeschiedenis is volgens HEGEL de ontwikkeling van de deugdsverwezenlijking (*Sittlichkeit*) der menschheid als begrip (*realiteit*) beschouwd. Deze ontwikkeling gaat ook in drie momenten tot haar doel, de toenadering en zamensmelting met het *absolute* voort. In de Geschiedenis is het algemeene, de geest der menschheid blijvend, noodwendig of alles, het individueele voorbijgaande en toevallig of niets. Bij de ontwikkeling der menschheid heeft zich het zuivere *zijn* in het zich zelven onbewuste streven, naar de éénheid (het Oosten, met Egypte en zijne groote onbepaalde alleenheerschingen) geopenbaard. Het *anders zijn*, of de zinnelijke veelheid, in de levendige hoogst zinnelijke beschaafde gemeenebesten van Griekenland, waar men onder den wegslependen invloed der veredelde zinnelijkheid leefde, als het ware buiten zich zelven, in de dichtkunst, de beeldende en gymnastische kunsten, die nog de onverwelkbaar schoone uitdrukking zijn van het gevoel voor het uitwendige, dat toen de menschheid bezielde. De strijd tusschen deze véélheid en de éénheid, die tot het bewustzijn van zich zelven terug wil keeren, vertoont zich in de Romeinsche heerschappij, die te vergeefs na lange worsteling, zoo

wel in- als uitwendig, eene stevige alleenheersching opgrigtte en aan de regtskunde het aanwezen gaf, om de menschheid tot die inkeering tot zich zelve te brengen; maar eindelijk, zonder dit doel te bereiken, door krachtsuitputting ter neder stortte. De Europische menschheid door het Christendom en derzelver vooruitgaande beschaving, levert het tafereel op van die terugkeering tot de zich zelf bewust zijnde éénheid of den *geest*, en voornamelijk in den kern van Europa of de Duitsche volksvereeniging, en geen wonder, want HEGEL was een Duitscher.

Bij deze zelfontwikkeling van den geest der menschheid, komen de individuën weinig in aanmerking; volken en groote mannen zijn slechts uitingen van begrippen, die het bereikte standpunt van dezen geest aanduiden. Alles wat geschied is, is goed, hetgeen ten ondergegaan is, was versleten en moest door het opvolgende vervangen worden. De geest der menschheid streeft immer voorwaarts en verplettert in zijnen loop alle hinderpalen, die hem in den weg staan, verbreekt alle vormen, die niet meer tot zijne uiting en openbaring dienstig zijn, om onophoudelijk weder nieuwe aan te nemen.

Dit is het hoofddenkbeeld dat in de Wijsbegeerte der Geschiedenis van HEGEL doorstraalt, waardoor hij zich aan de spits wilde stellen van allen die in onzen tijd sedert BOSSUET, VICO, MONTESQUIEU, VOLTAIRE, CONDORCET, HERDER, VON MÜLLER en zoo vele anderen, ieder op hunne wijze, de Geschiedenis der menschheid *a priori* wijsgeerig hebben be-

handeld, zonder dat hij echter hiermede deze Geschiedenis volledig heeft verklaard, maar in tegendeel de daadzaken geweld heeft aangedaan. In betrekking tot de verhouding van het denken, of het geheel der Wijsbegeerte tot de werkelijkheid, heeft HEGEL eene zeer opmerkelijke stelling geopperd, wat redelijk is, is werkelijk (dat is: niet bespiegelend waar, mogelijk, en abstract bestaanbaar, maar wezenlijk reëel), en wat werkelijk is, is redelijk, deze stelling, hoe paradox zij ook klinken moge, is consequent in een stelsel waarin alleen de begrippen eene objective wezenlijkheid (*realiteit*) in het *absolute* hebben, dat de rede-zelve is; zijn de begrippen redelijk dan bestaan zij in het *absolute*, en al hetgeen bestaat kan niet anders dan de uiting van redelijke begrippen zijn. Bij de opvatting komt het er op aan in de schijnbare véélheid, die tijdelijk en voorbijgaande is, de wezenlijkheid (*Substanz*) die onveranderlijk, en het eeuwige, dat immer tegenwoordig is, te onderscheiden en te kennen. Deze wijze van zien past HEGEL, zoo als wij gezien hebben, op de staatswetenschap toe, die bij hem eene poging is, om den Staat in zich redelijk te begrijpen en daar te stellen, en geenszins *a priori* zamen te stellen (*construeren*). In de toepassing zijner Wijsbegeerte en methode op Godsdienst en regtsleer en geschiedbeschouwing, spreidt HEGEL eene groote scherpzinnigheid ten toon; maar zijne voordragt heeft, voornamelijk in het bespiegelend gedeelte, eene duisterheid, droog- en hardheid, die het juist be-

vatten zijner denkbeelden zeer bezwaarlijk maakt. Men heeft hem hierom zeer dikwijls beschuldigd, van niet dan louter verheven onzin opgedischt te hebben; dit is niet geheel ten onregte, en voornamelijk bij allen het geval, die zich, niet genoegzaam met zijne wijze van uitdrukking, en manier van voordragt gemeenzaam hebben gemaakt (*).

NEGENDE HOOFDSTUK.

Over de Duitsche Wijsbegeerte sedert den dood van KANT (1804) *tot op dien van* HEGEL (1832).

De nieuwe wijze van beschouwing die KANT in de Wijsbegeerte aan het licht bragt, had niet die vruchtbare gevolgen, die men in het begin er van scheen te verwachten. Het Kriticismus werd, zoo als wij gezien hebben, door weinigen regt begrepen; men verliet al vroeg den weg dien de groote Koningsberger voor de bespiegeling had aangewezen; men vond hem te langwijlig, en de slotsommen, waartoe hij geleidde, te weinig beduidend. De hoogvliegende geest der Duitschers kon hierme-

(*) Men vergelijke hiermede: HEGEL, *Encyclopedie der philosophischen Wissenschaften* (1827); zijn *System der Wissenschaft*, *die Phänomenologie des Geistes* en *Wissenschaft der Logik*, *Grundlinien der Wissenschaft des Rechts*, en zijne *Vorlesungen über die Religionslehre*, *Beweis für das Daseyn Gottes*, *über die Philosophie der Geschichte* und *Geschichte der Philosophie*, in de *Sämmtliche Werke*, na zijn' dood uitgegeven door MARHEINECKE, MICHELET, GANS enz.

de zich niet vergenoegen. Een nieuwe methode was hun over het algemeen niet genoeg, er moesten groote theoriën gevormd worden, die door hare verhevenheid de wereld zouden verbazen. De steen der wijzen moest eindelijk gevonden worden, en al het raadselachtige, dat de mensch en de natuur voor den beschouwenden geest oplevert, zou eindelijk geheel verklaard en volkomen opgelost worden. De stelsels van FICHTE, SCHELLING en HEGEL waren het gevolg van deze stoute pogingen; de oplossing des grooten vraagstuks werd door middel van één beginsel, bij FICHTE door het *ik* en bij de twee anderen door het *absolute*, doch op twee verschillende wijzen beproefd. Deze drie elkander spoedig opvolgende stelsels gaven den toon aan de andere Wijsgeeren, die in Duitschland met eene groote menigte zich vertoonden en die met meer of mindere afwijkingen het heerschende stelsel volgden of verder trachtten te ontwikkelen. Enkele scherpzinnige mannen lieten zich echter door den modegeest, die hier in het Wijsgeerige plaats had, niet medeslepen; zij hielden vol op den weg dien KANT hun had aangewezen en zij beschouwden het als hunne roeping om het Kriticismus verder te ontwikkelen en te volmaken. Zij hebben eenen onophoudelijken strijd tegen die Wijsgeeren gevoerd, die alles uit één beginsel hebben zoeken af te leiden en hebben de grondwaarheid van het gezond verstand, het wezenlijk bestaan namelijk van het *ik* of zelfbewustzijn als een individu, hetwelk van het *niet ik* of de buiten-

wereld afgescheiden is, altijd verdedigd; en in het opsporen der onderlinge betrekking en wederkeerige werking van beiden, de ware bestemming en doel der Wijsbegeerte gezien. Geleerde en vlijtige beoefenaars van de Geschiedenis der Wijsbegeerte, hebben een helder licht over het stelsel der Grieksche en vroegere Wijsgeeren van de laatste eeuwen doen opgaan, en duidelijk doen zien, dat veel wat door sommigen voor nieuw, en als eene uitvinding van hun brein, was voorgedragen, zeer oud was, en reeds in de oudheid, onder eenen eenigzins anders gewijzigden vorm en minder volledig ontwikkeld, was voorgekomen. Wij zullen dit alles wat nader geschiedkundig uiteen zetten.

Onder de bestrijders van KANT hebben wij reeds van JACOBI gewag gemaakt; hij begreep ook geenszins de strekking van het Kriticismus, en stelde daar tegenover eene leer, die alle wetenschappelijke Wijsbegeerte dreigde te vernietigen. Hij was met een levendig gevoel begaafd, dat den boventoon over zijn verstand verkreeg; hij kon zich dus met de scherpzinnige redeneringen van KANT, en nog veel minder met de stoute hypothesen van FICHTE vereenigen. Zijne Wijsbegeerte heeft dus hare bron niet in het hoofd maar in het hart; zij is geen weten maar gelooven; en den mensch tot vereeniging met God, in onbepaalde overgeving aan zijne genade te leiden is haar doel. Zijne schoone en gevoelvolle, doch onbepaalde en onwetenschappelijke wijze van uitdrukking was voor velen wegslepend, en droeg niet weinig bij om zijne denkbeelden ingang te

doen vinden, die eigenlijk toch niets anders dan een subjectif mystisch Theïsmus uitmaken, dat den weg voor het Mysticismus van SCHELLING baande. JACOBI was dus de man niet om het Kriticismus te wederleggen; hij stond op een aan hetzelve geheel vreemd standpunt, daar hij eene vereeniging met het goddelijke door het gevoel, als het middelpunt van zijn stelsel aanneemt, dat wel een onderwerp van het godsdienstig geloof, maar nimmer dat eener wetenschappelijk wijsgeerige beschouwing zijn kan.

JACOBI erkent ook volgens den geest zijner gevoelsleer geene andere van den Hemel herkomstige openbaring, dan die ons gegeven is in de Rede, het goddelijke in ons, en het gevoel, of hetgeen waardoor wij met het goddelijke in betrekking en overeenkomst (*sympathie*) gebragt worden (*).

F. KÖPPEN, zijn leerling en vriend, drong diep in den geest zijns meesters door en trachtte met al zijn vermogen om de Wijsbegeerte des gevoels over die der bespiegeling te doen zegevieren; hij was echter, even als JACOBI een uitsluitend voorstander eener inwendige goddelijke openbaring, en ontkende eene van buiten aangekomene, waarop het geloof aan de goddelijkheid van het Christendom rust. KÖPPEN was ook zeer bedreven in de geschiedenis der Wijsbegeerte en bestreed voornamelijk

(*) Wij hebben reeds hierboven van de voornaamste werken van JACOBI gewag gemaakt.

het Pantheïsmus van SCHELLING, dat hij de leer van het *absolute niets* noemde (*).

Wij zien dus dat JACOBI en KÖPPEN ook slechts één beginsel in de Wijsbegeerte wilden aannemen, en dit in het gevoel plaatsen: hierom bestreden zij KANT en FICHTE, die van een geheel ander punt uitgingen, en SCHELLING, die het eenig beginsel in het *absolute* stelde. JACOBI's wederlegging der beide eersten was veel minder voldoende, dan die van KÖPPEN van de leer van SCHELLING; omdat hier het standpunt van beiden wel eenige overeenkomst had, het gevoel van het goddelijke zal wel bijna hetzelfde zijn als de *phantasie*, waardoor men tot de aanschouwing van het *absolute* kan geraken. JACOBI ontkende daarentegen bijna het individuële zelfbewustzijn, dat den grondslag van de leer van KANT zoo wel als die van FICHTE uitmaakt.

Wij hebben reeds aangemerkt, dat het stelsel van FICHTE spoedig door dat van SCHELLING verdrongen werd, dat ook voor eenen geruimen tijd in Duitschland het heerschende kon genoemd worden, uit hoofde der menigte van deszelfs aanhangers, door zijne overeenkomst met den geest des tijds en deszelfs grooten invloed, die het op vele vakken der Wetenschappen en Letterkunde uitoefende. De leer van FICHTE moest velen door derzelver afgetrokkene diepzinnigheid en het paradoxe

(*) KÖPPENS Platonische Staats- en Regtsleer zijn voortreffelijke geschriften, afzonderlijk onder den titel: *Staats- und Rechtslehre nach Platonische Grundsätze* uitgegeven. Zijne verhandelingen *Ueber Menschen und Bücher* bevatten ook veel goeds.

van hare resultaten tegenstaan; het dichterlijk verhevene, van die van SCHELLING daarentegen was meer in overeenkomst met den Duitschen geest, die, met al zijne scherpzinnigheid en diepe beschouwing, echter eene overhelling tot eene dweepende bespiegeling heeft. Hierbij kwam het ongeluk, dat Duitschland in het begin der eeuw trof, als zijnde het schouwtooneel van de verwoesting des oorlogs, die de gemoederen nog meer voor eene mystieke denkwijze stemde, en hen meer ongeschikt maakte voor een koel en bedaard verstandelijk onderzoek. De Wijsbegeerte van SCHELLING ontstak eene groote geestdrift onder de Philosophen, Godgeleerden, Philologen, Geneesheeren en Natuuronderzoekers, waarvan vele tot haar overgingen, door hare belofte verblind, dat zij alle wetenschappen volgens het gezigtspunt eener absolute identiteit zoude herscheppen en tot hun waarachtig doel leiden. In het bijzonder hebben SCHELLING's denkbeelden op de Natuurbeschouwing, Mythologie, Geschiedenis, Kunstleer en Aesthetische Kritiek den uitgebreidsten invloed geoefend. Tot deze twee laatste vakken vooral werkten de broeders F. en A. W. SCHLEGEL, die met hem bevriend waren, ijverig mede. Doch uit de school die hij stichtte, kwam ook een zwijmelgeest te voorschijn, die de vreemdste en verwardste gedachten en stellingen en de avontuurlijkste invallen, als de hoogste wijsheid uitkraamde, dweeperij en bijgeloof in bescherming nam, en aan de tijden van het nieuw Platonismus herinnerde, waarmede het de grootste over-

eenkomst had. De voornaamste aanhangers van SCHELLING's Natuurphilosophie waren J. GÖRRES, L. OKEN, beide mannen van groote bekwaamheden, maar van eene eenzijdige beschouwingswijze in Geschiedenis, Mythologie en Natuurleer. F. AST, een niet onverdienstelijk uitlegger van PLATO, K. W. F. SOLGER, die vooral in het Aesthetische eenen eigendommelijken geest deed blijken. K. J. WINDISCHMANN, die zich met onderzoekingen in het gebied van de Geschiedenis der Wijsbegeerte bezig houdt, en eene vertaling van den *Timeus* van PLATO in den geest van de leer van het *absolute* uitgaf, om die daardoor meer algemeenen ingang te doen verkrijgen; doch boven allen muntte HEGEL uit, die, zoo als wij gezien hebben, zich spoedig eenen eigendommelijken weg in de bespiegeling baande.

Onder de godgeleerden was DAUB, die met CREUZER een geleerd tijdschrift, de *Studiën*, uitgaf, een volgeling van de Wijsbegeerte van SCHELLING, en dus een voorstander der Mystieke opvatting des Christendoms, die zoo zeer met het Catholicismus strookte, dat velen in navolging van SCHELLING zelven, met F. SCHLEGEL en de broeders VON STOLBERG van het Protestantismus tot hetzelve overgingen.

Het Mythologisch stelsel van CREUZER was ook in den geest der leer van het *absolute*, terwijl hierin alle godsdiensten der oude volken als de bijzondere wijzigingen en ontwikkelingen van één goddelijk beginsel, in de menschheid aanwezig, werden voor-

gesteld (*). Tegen deze opvatting der Mythologie, die somtijds onder zeer mystieke vormen werd voorgedragen, trad de geschiedkundige school onder HERMANN (†) en met te veel hevigheid bij VOSS (§) op. Deze strijd deed in Duitschland de zucht tot mythologische onderzoekingen algemeen worden, en de werken van GÖRRES, HUG en SICKLER deden dit vak ook nog meer voornitgaan; tot dat het den verdienstelijken K. O. MÜLLER gelukte om den waren middenweg te vinden tusschen het gevoelen van CREUZER en dat van HERMANN en VOSS, in de wijsgeerig geschiedkundige beschouwing van de vormen waaronder zich het godsdienstig gevoel der oude Grieken uitte en ontwikkelde (**). Sedert dat KLEUKER de *Zend-a-vesta*, door ANQUETIL DU PERRON in Europa gebragt, in Duitschland meer deed bekend worden, werd de blik meer op het Oosten gerigt, die door de *Asiatic Researches* nog ruimer veld van beschouwing verkreeg. De mystieke geest die in het begin dezer eeuw opkwam, verkreeg hierdoor een nieuw voedsel; het Pantheïsmus der VEDA'S en der groote Indische heldendichten de *Mahabarat* en de *Ramayan*, benevens het Dualismus van ZERDUSCHT was voor velen wegslepend, zij zagen hierin de bron van alle goddelijke wijsheid en trachtten

(*) *Symbolik und Mythologie der alten Völker*, 2e *Ausgabe*.

(†) *Briefe von* HERMANN *und* CREUZER *über die Mythologie*.

(§) *Antisymbolik und Mythologische Briefe*.

(**) *Prolegomenen zu einer wissenschaftlichen Mythologie*.

dit alles met de Wijsbegeerte van het *absolute* in verband te brengen. De leer van *Ormusd* en *Ahriman*, hoewel schijnbaar daartegen strijdig, werd door het hoofdbeginsel van den *onbegrensden tijd* hiermede overeenkomstig gevonden. De werken van SCHLEGEL, MÜLLER en RHODE (*) over de oude Indiërs, zijn van veel waarde, en deden de kennis van de oudste godsdienst en wijsheid van het Oosten vooruitgaan, even zoo als dat van den laatst genoemden over het Zendvolk (†) veel toebragt om de leer van ZOROASTER van de duisternis te ontdoen die haar tot nog toe omringde. Wij hebben van deze oudheidkundige en mythologische onderzoekingen gewag gemaakt, omdat zij voor een groot gedeelte haren oorsprong aan den geest verschuldigd waren, die de Wijsbegeerte van SCHELLING onder de Duitsche geleerden deed ontstaan; hoewel somtijds eenzijdig in opvatting, bevatten deze werken veel voortreffelijks, en hebben de geschied-, oudheid- en godsdienstkennis in de 19e eeuw merkelijk doen vooruitgaan.

De leer van het *absolute* bragt ook niet weinig toe, om, even als zij het Catholicismus begunstigde, de middeleeuwen in een overdreven gunstig daglicht te doen schijnen; men dweepte met derzelver staatkundige en godsdienstige instellingen, even zoo zeer, als men in de 18e eeuw alles wat in dezelve plaats had, met de zwartste kleuren had af-

(*) *Ueber die Weisheit der Indiër. Glauben und Wissen der alten Hindus. Über die religiöse Bildung, Mythologie und Philosophie der Hindus.*

(†) *Die heilige Sagen des Zendsvolks.*

geschilderd, en voor domheid, bijgeloof en slavernij had uitgekreten. F. SCHLEGEL vooral was een ijverig lofredenaar der middeleeuwen (*). Sedert HERDER's *Ideën zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, was men in Duitschland meer en meer met de wijsgeerige beschouwing der geschiedenis ingenomen geworden. Nieuwe stelsels volgden hierin elkander op, tot dat deze beschouwing *a priori* der wereldgebeurtenissen door de Wijsbegeerte van SCHELLING als de ontwikkeling van den geest der menschheid voorgesteld, in HEGEL hare grootste hoogte bereikte, zonder veel tot de rigtige verklaring en het naauwkeurig onderzoek der geschiedkundige daadzaken te hebben toegebragt, en dikwijls nadeelig daarop te hebben gewerkt, door stelselmatige dwalingen, misvattingen en willekeurige stellingen te doen ontstaan.

De nieuwere stelsels van C. G. BARDILI (A) en J. F. HERBART (B) kunnen als zijtakken van dat van SCHELLING aangezien worden; omdat zij beide op het *absolute* gegrond zijn; maar zij hebben eene meer logische rigting, en bestaan dus voornamelijk uit afgetrokkene begrippen, waardoor hunne gevoelens veel overeenkomst met de leer der Eleaten bezitten; zij kunnen als de overgang van het dichterlijk Pantheïsmus van SCHELLING tot het Pantheïsmus der rede van HEGEL aangemerkt worden. Hoezeer de leer van het *absolute* in hare verschillende wijzigingen in Duitschland vele aanhangers behield, vielen sommigen, zoo als F. SCHLEGEL en

(*) In zijne *Vorlesungen über die neuere Geschichte.*

K. F. BACHMANN later weder van dezelve af; de eerste, uithoofde van zijne godsdienstige overtuiging, en de andere, omdat hij zich meer aan de bedaarde en wetenschappelijke onderzoekers aansloot.

De leer van HEGEL heeft, uit hoofde van hare duisterheid, dien algemeenen opgang niet gemaakt, als die van SCHELLING; echter telt men vele bekwame mannen onder zijne leerlingen, zoo als de godgeleerde MARHEINECKE, de regtsgeleerde GANS, MICHELET en eenige anderen; zelfs is DAUB, die als godgeleerde eerst een volgeling van KANT en naderhand van SCHELLING was, later tot de gevoelens van HEGEL overgegaan. De Wijsbegeerte van dezen laatsten heeft zelfs in den Franschen geleerde VICTOR COUSIN een bewonderaar gevonden, die getracht heeft zijne denkbeelden over de geschiedenis in zijn onderwijs meer algemeen bekend te maken (*).]

Het heeft echter in Duitschland niet aan bestrijders der hoogdravende stelsels ontbroken, die sedert FICHTE elkander opgevolgd zijn. De nieuwe Kritische school, waarvan J. F. FRIES (C) en W. T. KRUG (D) de sieraden zijn, hebben onophoudelijk de leer van het *absolute* in al deszelfs vormen bestreden, even zoo als de Göttinsche geleerden G. E. SCHULZE (E) en F. BOUTERWECK, die voornamelijk tegen het Pantheïsmus geijverd heeft (†), deszelfs grondstellingen bondig wederlegd hebben. Het Kriticismus is bij deze Wijsgeeren behouden ge-

(*) VICTOR COUSIN, *Leçons sur l'Historie de la Philosophie: 1e Année* (1828).

(†) In zijne *Religion der Vernunft.*

bleven, en meer ontwikkeld geworden. Zij hebben de uitersten vermeden, waartoe eene eenzijdige bespiegeling leiden kan, en zoowel de ervaring, de geschiedenis en de natuurkundige wetenschappen, als de rede geëerbiedigd, waardoor de Wijsbegeerte als eene wetenschap, die vruchtbaar en heilzaam is voor alle anderen, behouden is gebleven; terwijl zij op het punt stond, om tot een ijdel dogmatismus terug te zinken. Tot deze gelukkige uitkomst heeft ook de grondige studie van de geschiedenis der Wijsbegeerte krachtig medegewerkt, zij was voornamelijk door de stelselmakers sedert KANT dikwijls verzuimd, uit een verkeerd begrip om oorspronkelijk te willen zijn; terwijl men door dit verzuim vaak met andere woorden als nieuw voordroeg, hetgeen reeds voor meer dan twee duizend jaren beter gezegd was. TIEDEMAN, BUHLE en TENNEMANN, hebben zich in dit vak zeer verdienstelijk gemaakt, terwijl H. RITTER in zijne *Geschichte der Philosophie* al zijne voorgangers in grondigheid heeft overtroffen.

Men is thans over het algemeen in Duitschland van die overdrevene bespiegelingen terug gekomen, waarmede men zich zoo vele jaren heeft bezig gehouden, en waar door men zich te vergeefs gevleid heeft, God, de natuur en den mensch te kunnen verklaren. Men heeft de onmogelijkheid beginnen in te zien, om alles uit één beginsel te willen afleiden. De mensch bestaat, en even zoo bestaat er buiten hem eene zinnelijke wereld, die hij wel niet in haar wezen kan leeren kennen, maar waarmede hij

in eene onophoudelijke betrekking is; deze betrekking moet men hoe langer hoe naauwkeuriger gadeslaan, om tot de eenig mogelijke, hoewel altijd subjectief blijvende kennis der natuur te geraken, en hierin volgens dezen weg immer voort te streven. Er bestaan in den mensch vermogens en krachten, die, oplettend nagespoord, ons tot vorderingen in de zielkunde leiden, en hoe langer hoe meer deze waarheid bevestigen, dat de mensch een zedelijk wezen is, op welke zedelijkheid alles bij hem moet uitloopen. Hierin is de mensch voor zich-zelven geen verschijnsel (*phenomenon*), gelijk alle andere zinnelijke voorwerpen, ja zelfs zijn ligchaam, maar eene zaak op zich-zelve (*noumenon*), die het middelpunt van alle wijsgeerige bespiegeling uitmaakt. Deze zedelijkheid brengt hem tot de overtuiging van het wezenlijk bestaan der vrijheid, van God en onsterfelijkheid, en van de onbedriegelijkheid van het oneindigheids- en godsdienstig gevoel. Van dit alles is men thans over het algemeen volkomen overtuigd, en de noodwendige grenzen van ons kenvermogen inziende, tracht men niet meer door het *ik* of door het *absolute* die raadsels op te lossen, die hier nog altijd voor den onderzoekenden geest zullen overblijven. Men is op den weg, zoowel van het overdreven Rationalismus als van het Mysticismus genezen te werden, en poogt ijverig om de godsdienstkennis met de vorderingen der overige wetenschappen in verband te brengen; men bindt de natuur- en geschiedkennis niet meer zoo zeer aan te voren opgemaakte theoriën en *a priori* geameedde stelsels,

maar men beseft de grondigheid van den leiddraad dien BACO DE VERULAM, in zijn *Novum Organum* heeft aangewezen, om op juiste waarnemingen en proeven, verstandelijk vaststaande slotsommen af te leiden, en nimmer hebben de natuurkundige wetenschappen grooter vorderingen gemaakt, dan in onzen tijd. Ook is men sedert eenige jaren tot de naauwkeurige studie der geschiedkundige daadzaken teruggekeerd, die zoo zeer door de zoogenoemde wijsgeerige geschiedenissen verhinderd geworden was; mannen als NIEBUHR, WASCHMUTH, HEEREN, J. v. MÜLLER, HÜLLMANN en anderen, hebben tot de echt wijsgeerige kennis van de geschiedenis des menschdoms meer toegebragt, dan de bespiegelingen in het gebied der grijze oudheid, die zich voor den geschiedkundigen tijd uitstrekte, van KANNEGIESSER (*) en J. RITTER (†), (hoezeer bij sommige geleerden de laatste nog vele ijverige aanhangers vindt) en van allen die op het voetspoor der Wijsbegeerte van SCHELLING en HEGEL over de Wijsbegeerte der geschiedenis schreven. Wij moeten eindelijk nog hier van den verdienstelijken godgeleerde SCHLEIJERMACHER gewag maken, die zich ook in het vak der Wijsbegeerte door eene voortreffelijke, oordeelkunde der stelsels van zedekunde (§) en eene vertaling van PLATO onderscheidde.

Wij zien dus dat het zaad door KANT in het veld der bespiegeling gestrooid, benevens menig veelkleu-

---

(*) *Grundriss der Alterthums-Wissenschaft.*

(†) *Vorhalle der Europäsche Völkergeschichte vor* HERODOTUS.

(§) *Grundliniën einer Kritik der bisherige Sittenlehre*, *N. A.* 1834.

rig en schitterend onkruid, toch goede gewassen heeft doen opschieten, die niet anders dan goede vruchten moesten dragen tot uitbreiding van kennis in het rijk der zedelijkheid, natuur en geschiedenis; terwijl de overdrevene stelsels, die hieruit ook geboren werden, niettegenstaande hunne éénzijdigheid, echter belangrijke waarheden hebben aan het licht gebragt, en het gevaarlijke van deze eenzijdige beschouwing in het wijsgeerige hebben aangetoond; waardoor zij een waarschuwende wenk zijn, om ons voor alle afwijkingen in dit uitgestrekte gebied te behoeden (F.)

AANTEEKENINGEN

OP

HET NEGENDE HOOFDSTUK.

(A.) C. G. BARDILI vond het *absolute* in het denken, en zocht de Logica tot de bron der wezenlijke (*reële*) kennis, dat is tot eene Bovennatuurkunde, bij hem even als bij HEGEL eene volkomene Wezenkunde (*ontologie*), te verheffen. HOBBES had reeds het denken als rekenen voorgesteld, doch BARDILI kwam het eerst op de gedachte om in het denken op zich zelven, alleen in deszelfs vorm beschouwd, iets wezenlijks (*reëel*) en wel zelfs het wezen der Godheid te zien. Het denken bestaat in deszelfs afgetrokkene natuur, daarin, dat de eenheid, als een en hetzelfde in vele wijzigingen oneindig herhaalbaar is. A als A in A of de stelling der eenerleiheid (*identiteit*). Het denken als denken is noch onderwerp (*subject*), noch voorwerp (*object*), noch eene verhouding tusschen beide; maar boven beide verheven en den gemeenzamen grondslag er van uitmakende; als zijnde het beginsel

(*principio*) der begrippen en oordeelen. Door dit beginsel van het denken wordt echter niet eerder iets bepaald gedacht, dan in de toepassing of aanwending van het denken, waartoe de stof of *materie* behoort, die echter door het denken slechts gesteld (*gepostuleerd*) wordt. Het karakter of eigendommelijke van het denken als zoodanig, is éénheid in het menigvuldige (*identiteit*); daar de verscheidenheid en veelheid den aard der stof uitmaken. Het denken als het eerste en *absolute* wordt niet door de stof; maar deze integendeel door het denken bepaald. De werking (*proces*) van het, op eene stof of bijzonder voorwerp toegepaste, denken, brengt een oordeel met zich in de gedachte mede: 1.) als een gedacht iets, de werkelijkheid, 2.) als eene enkele gedachte, de mogelijkheid. Het denken is de zuivere mogelijkheid, de grondslag van al het werkelijke, en, door de verbinding met de gepostuleerde stof worden alleen de werkelijk bestaande voorwerpen geboren. Daarom komen in het begrip van iedere afzonderlijke zaak de zuivere mogelijkheid en de werkelijkheid als grondoorzaken (*factoren*) voor. God is de zuivere mogelijkheid, die in alles zich weder herhaalt, en al het denken bepaalt, de eerste grondslag van al het ware, alzoo ook van de Logica. Deze Logica van Bardili, een werk vol duisterheid en ijdele afgetrokken denkbeelden, doch waarin eene groote aanmatiging doorstraalde, als ware hierdoor het *non plus ultra* der wetenschap bereikt, en het rationele realismus, hetwelk zij zocht te bevestigen, vond zeer weinig bijval. Reinhold, met alle zijne analytische scherpzinnigheid, kon dit stelsel geene overtuigende kracht bijzetten(*).

(B) J. F. Herbart, uit de school van Fichte voortgekomen, trad weldra met een hem eigen stelsel in de Wijsbegeerte op. Hij beweerde dat deze wetenschap de kritische en psychologische rigting weder moest verlaten; want de poging om de grenzen van het menschelijk kenvermogen aan te wijzen en te bepalen, en daardoor de Bovennatuurkunde te beoordeelen, was, volgens hem, het gevolg der dwaling, dat het kenvermogen gemakkelijker zou te kennen zijn, dan datgene, waarmede de bovennatuurkundige zich bezig houdt: daar toch alle begrippen, waardoor wij het

(*) Bardili *und* Reinhold's *Briefwechsel über das Wesen der Philosophie und das Unwesen der Speculation. Herausgegeben von* Reinhold.

kenvermogen denken, bovenzinnelijke begrippen zijn. Voor hem was dus de Wijsbegeerte eene bearbeiding der begrippen. Zijne methode is die van hunne onderlinge betrekkingen. De bearbeiding der begrippen is deels hunne verklaring en verduidelijking, hieruit ontstaat de Logica, en gedeeltelijk hunne verandering en het juister en vollediger maken van dezelve; dit is de Bovennatuurkunde, waarin hij somtijds tot de gevoelens der Eleaten terug komt. Hij stelde aan de leer der vrijheid van den wil, (door KANT zoo zegevierend aangetoond, de zijne, die der determinatie, in den geest van LEIBNITZ, te vergeefs tegenover. De Psychologie, de Natuur-philosophie, en de wijsgeerige Godsdienstleer, zijn bij HERBART deelen van de toegepaste Bovennatuurkunde. De wetenschap van die begrippen, die met een oordeel van welgevallen of het tegendeel verbonden zijn, de aesthetische of zedelijke begrippen, is de aesthetiek of schoonheidsleer, die, op de gegevene onderwerpen toegepast, in eene reeks van kunst- en zederegelen overgaat, onder welke die voorschriften, die het karakter van eene noodzakelijke opvolging bezitten, tot de deugd- of zedeleer behooren, en de praktische Wijsbegeerte uitmaken. In alle deze bespiegelingen draagt HERBART vele oorspronkelijke en scherpzinnige opmerkingen voor, die echter, om hunne gedrongene kortheid, dikwijls niet van duisterheid vrij te pleiten zijn; maar die soms evenwel den wijsgeerigen zelfdenker stof tot overweging kunnen geven. Doch zijne geheele Wijsbegeerte treedt niet buiten het afgetrokken gebied der begrippen in dat der wezenlijkheid(*realiteit*); waardoor zij volstrekt éénzijdig, alle vruchtbare toepassing op het leven en de werkelijkheid mist.

(C.) J. F. FRIES gaat, even als KANT, van eene onderzoeking van het menschelijk kenvermogen uit; en wil eene verbetering der Wijsbegeerte door eene wetenschappelijke menschkunde (*anthropologie*) te weeg brengen. Hij vindt bij KANT twee hoofdgebreken: 1.) de valsche logische schikking zijner leer, volgens welke hij de natuurwetten der cathegoriën door transcendentale, en de geldigheid der Ideën door zedelijke bewijzen tracht te ondersteunen, in plaats van hierin zonder bewijs op de onmiddelijke kennis der rede af te gaan, waardoor hij tot het gevoelen van JACOBI naderde; 2.) de verwisseling van zielkundige (*psychologische*) onderzoekingen over wijsgeerige overtuigingen, met de Wijsbegeerte zelve, en de ondergeschikte zielkundige vraagstukken

met de Bovennatuurkunde. Het grootste voordeel der leer van KANT stelt hij in de volledige aanwijzing van alle natuurbegrippen en bespiegelende Ideeën; het schoonste deel van het Kriticismus is voor hem het leven en de zelfstandigheid der practische Wijsbegeerte, die door KANT zoo heerlijk ontwikkeld is. FRIES gelooft de boven opgenoemde leemten en gebreken door zijne onderzoekingen in den geest van het Kriticismus (*) aangevuld en verbeterd, en, namelijk aan de bij KANT mislukte geloofsleer, als het middelpunt der wijsgeerige overtuiging, eene vaste, wetenschappelijke houding gegeven te hebben. Zijne onderzoekingen hebben het veld der wijsgeerige menschkunde (*anthropologie*), die hij voor de grondwetenschap der philosophie houdt, uitgebreid, en bevatten vele eigenaardige denkbeelden, in de theorie van het leven des geestes, namelijk, de leer van de drie grondkrachten: *kennis*, *gemoed*, het vermogen om in iets belang te stellen, en *werkdadigheid*, onder welke de *kennis* door de beide andere verondersteld wordt: en die van de drie beschavingstrappen, *zin*, als iets instinktmatigs genomen, *gewoonte* en *verstand*, als de kracht van zelfsbeheersching en zelfsopleiding gedacht; die, van een lageren en hoogeren gedachtenloop; en die, over het onderscheid tusschen verstand en rede. Even zoo bevat zijne Logica, die hij door eene anthropologische onderzoeking voorbereidt, vele eigendommelijke en voortreffelijke opmerkingen, voornamelijk over de sluitredenen, de methode, en de vereischten van een stelsel. De praktische Wijsbegeerte beschouwt hij als de leer van de waarde en het doel des menschelijken levens en der wereld of de wijsgeerige leer der menschen-wijsheid. In haar vindt hij het einddoel van alle wijsgeerige onderzoekingen. Zij bevat de algemeene zedeleer (*Ethica*) en de Godsdienstleer, (leer van het doel der wereld). De Ethica is in deugd- en staatsleer geonderdeeld. De Æsthetica is bij FRIES in een naauw verband met de zedeleer gebragt, die eigenlijk de wetenschap van het schoone en goede is. FRIES is in sommige opzigten eenigzins duister en onbestemd in zijnen stijl, die ook hier en daar eene logische orde mist. Hij heeft echter groote verdiensten omtrent zijne pogingen, om de Kritische Wijsbegeerte te volmaken en de absolute stelsels te bestrijden; doch men moet tevens erkennen, dat som-

(*) In zijne *neue Kritik der Vernunft*.

mige zijner gevoelens en gezigtspunten voor geen streng wetenschappelijk bewijs vatbaar zijn.

Even als KANT toonde hij dus de beperktheid van ons wezen aan, doch wees dan op het zuivere redegeloof van het eeuwige, en laat dit door een innig vermoeden, besef of voorgevoel (*Ahnung*) levendig worden. In het gebied der zinnelijke verschijningen weten wij, aan het ware wezen der dingen gelooven wij, en het gevoel kan ons de beteekenis van het geloof in de verschijningen doen vermoeden, hetgeen uit de beperking van ons weten voortspruit. Gelooven en vermoeden zijn dus boven het zinnelijke weten verheven. Hierdoor verkrijgt de leer van FRIES nog meer overeenkomst met die van JACOBI.

(D.) Volgens W. T. KRUG is de Wijsbegeerte een teragkeeren in zich en opmerken van zich zelven, om zich zelven te kennen en te verstaan, en daardoor vrede in zich en met zich zelven te verkrijgen. Daarom is in de Wijsbegeerte het kennende onderwerp (*subject*) met het gekende voorwerp (*object*) in een zeker opzigt één en hetzelfde, omdat het voorwerp alleen in het onderwerp kan gekend worden. De grondleer, waaruit zijn stelsel van Wijsbegeerte deszelfs oorsprong neemt, (of de *Fondamentaal-Philophie*) is de onderzoeking over de wijsgeerige kennis. Zij vraagt voornamelijk: 1.) naar de uitgangspunten der kennis, of de opperste onbewijsbare beginselen. Het uitgangspunt van alle wijsgeerige kennis is het *ik* of het kennend en bespiegelend onderwerp. 2.) De grenzen van het wijsgeerig kenvermogen. Het bewustzijn is eene zamenvatting (*synthese*) van het *zijn* en het *ik*, deze zijn beide in ons oorspronkelijk (*a priori*) verbonden. Dit verband van zijn en weten, die in het bewustzijn zoo innig vereenigd zijn, dat zij zich niet van elkander scheiden of laten afleiden, is eene oorspronkelijke en onverklaarbare daadzaak, die tot niets hoogers kan terug gebragt worden, en dus het uiterste punt der wijsbegeerte uitmaakt. 3.) De verschillende vermogens en werkdadigheid van het *ik*. De oorspronkelijke werkdadigheid van het onderwerp (*subject*) is, theoretisch of practisch; de verschillende wijzigingen of trappen (*potenzen*) van beide zijn de zinnelijkheid, het verstand en de rede. De Wijsbegeerte is de wetenschap van de oorspronkelijke wetten van den menschelijken geest voor al deszelfs werkingen; zij verdeelt zich dus in theoretische of bespiegelende en practische of beoefenende Wijsbegeerte. De eerste be-

staat uit de Logica, die men in formeele, of de eigenlijke redeneerkunde, en materiëele, of de stof van het denken in verband met het gevoel beschouwt, de zoogenaamde bovennatuurkunde (*Metaphysica*) en de schoonheidsleer (*Æsthetica*) verdeelt; terwijl de laatste of practische Wijsbegeerte, ook in eene formeele, de regtsleer, en eene materiëele, de deugd-, zede- of godsdienstleer, verdeeld wordt. De bespiegelende en beoefenende Wijsbegeerte bepaalde de wetten van 's menschen kenvermogen en die van zijnen wil en zijne handelingen. De leer van KRUG, op de oorspronkelijke Synthesis van het *zijn* en *weten* rustende, kan dus die van het *transcendentaal Synthetismus* genoemd worden. KRUG heeft zich zoo wel als FRIES hoogst verdienstelijk gemaakt, in de volmaking der kritische methode en in de bestrijding van die absolute stelsels, die, van deze methode afwijkende, de Wijsbegeerte weder op het veld van het oude dogmatismus terug wilden brengen en het Pantheïsmus en Mysticismus eenen algemeenen ingang trachtten te doen verkrijgen. Dit alles is door KRUG op eene zeer duidelijke en verstaanbare wijze in zijne verschillende werken ontwikkeld, waardoor hij eene gunstige uitzondering op de meeste wijsgeerige schrijvers van zijnen tijd maakt, die veeltijds als met voordacht zich duister en bijna onverstaanbaar uitgedrukt hebben (*).

(E.) G. E. SCHULZE heeft zich als een scherpzinnig denker doen kennen. In zijn *Ænesidemus* toonde hij de onvolledigheid van de theorie van het voorstellings-vermogen van REINHOLD aan, en helde naar het Scepticismus over, dat hij Antidogmatismus noemde. In zijne latere schriften, zoo als in zijne *Encyclopedie der philosophische Wissenschaften* en in zijne psychologische Anthropologie is hij van dit Scepticismus teruggekomen en heeft zich meer aan de Wijsbegeerte des gevoels aangesloten. Zijn laatste geschrift *Ueber die menschliche Erkentniss* is een merkwaardig voortbrengsel in de wijsgeerige letterkunde en vol van de oorspronkelijkste en scherpzinnigste opmerkingen, waardoor SCHULZE met regt onder de grootste wijsgeerige denkers van onzen tijd kan gerangschikt worden. SCHULZE, JACOBI, FRIES en KRUG, hebben

(*) Men zie verder over de Duitsche Wijsgeeren der 18de eeuw, TENNEMAN's *Grundriss der Geschichte der Philosophie* (*Aufl.* 1829) en VAN SENDEN, *Verdediging van Bijbel en Openbaring.* 1e deel.

zich omtrent de heilige zaak van godsdienst en zedelijkheid hoogst verdienstelijk gemaakt door het handhaven van het zuivere Theïsmus of de leer van eenen vrijen persoonlijken Wereldschepper en Regeerder, tegen den leer van FICHTE, SCHELLING, HEGEL en anderen, die, zoo als wij aangetoond hebben, voor God slechts afgetrokkene begrippen in de plaats stelden, waardoor aan Godsdienst en zedelijkheid het grootste nadeel werd toegebragt.

(F.) Wij voegen hier tot beter verstand van de opvolging en onderlinge betrekking der verschillende Wijsgeerige hoofdstelsels in Duitschland, van KANT tot op den dood van HEGEL, de volgende tafel bij:

KRITICISMUS.

KANT.

REINHOLD. (*leer van het zuivere zelfbewustzijn.*)

FICHTE. (*transcendentaal idealismus.*)

FRIES (*leer der wijsgeerige anthropologie.*) (*Nieuwe kritiek der zuivere Rede.*)

BARDILI. (*leer van het rationeel realismus.*)

SCHELLING. (*leer der absolute identiteit.*)

HERBART. (*leer van het absolute in de begrippen, absoluut idealismus.*)

KRUG. (*leer van het transcendentaal synthetismus.*) (*gewijzigd Criticismus.*)

(Het ontwikkelde Kriticismus ontmoet bijna geen tegenspraak meer van de gevoelswijsgeeren, die meest al deszelfs grondstellingen hebben aangenomen; terwijl de Scepticisten bijna hebben opgehouden. De beide eersten voeren gezamenlijk eenen wederleggenden strijd tegen het stelsel van HEGEL.)

HEGEL. (*leer van het absolute zijn.*)

BESTRIJDERS VAN HETZELVE.

Wijsbegeerte des gevoels.

JACOBI.

KÖPPEN.

F. SCHLEGEL. (*Godsdienstig Mysticismus.*) (Strijd tegen HEGEL.) (De Wijsbegeerte des gevoels komt in eene toenadering met dit gewijzigd Kriticismus.)

Scepticisten.

PLATNER.

SCHULZE. (*Kriticismus.*) (het Scepticismus gaat met SCHULZE meer naar de gevoels-Philosophie over heen.)

BOUTERWECK. (Strijd tegen FICHTE, SCHELLING, en tegen het *absolute* in het algemeen.)

De nevenstaande tafel toont ons het Kriticismus, het aanzijn gevende aan vier takken, waarvan de twee eersten onmiddellijk uit haar voortspruiten, terwijl de twee anderen middellijk aan hetzelve, als zijnde bijzondere vormen van tegenspraak, hunnen oorsprong verschuldigd waren.

De onmiddellijke volgers van KANT poogden alras zijne inzigten meer te volmaken en daaraan eene hoogere rigting te geven, en verwijderden zich hierdoor meer en meer van den weg, dien hij in de bespiegeling had aangewezen. REINHOLD, door de leer van het zuivere zelfbewustzijn te eenzijdig te ontwikkelen, hetgeen het idealismus van FICHTE voorbereidde, terwijl SCHELLING door dit idealismus, tot het beginsel van de absolute *identiteit* gebragt werd, en dit beginsel van het *absolute*, ontving door BARDILI en HERBART andere wijzigingen, die HEGEL weder tot de leer van het absolute *zijn* deden opklimmen. KANT had echter leerlingen, die aan zijne gronddenkbeelden getrouw bleven, en die niet alles door *één* beginsel, maar door een zich langzamerhand meer ontwikkelend Kriticismus zochten te verklaren, zoo als FRIES en KRUG; zij kunnen als zijne regte afstammelingen aangezien worden, die niet, zoo als de vorigen, door hunne gansch verschillende gezigtspunten zich geheel van hem verwijderden. Het Kriticismus is bij hun, hetgeen het bij KANT zelven was, geen nieuw stelsel dat door een ander vervangen kon worden, maar een nieuwe weg in het wijsgeerige aangewezen, dien men kan volgen, en die echter tot andere slotsommen kan geleiden dan die hij zelf gevonden heeft. De wijsgeerige takken, die middellijk hunne geboorte aan KANT verschuldigd waren, zijn deszelfs bestrijders geweest, en daaruit voortgevloeid dat men meende, dat hij de beschouwende (*theoretische*) rede en het gevoel te veel achteruit stelde; namelijk de gevoels-wijsgeeren JACOBI met deszelfs leerling KÖPPEN, waartoe men ook naderhand F. SCHLEGEL kan rekenen; of dat men zijne leer van de Sceptische zijde beschouwde, waartoe zij wel schijnbaar eenigzins overhelde, en door dit Scepticismus haar vermeende te kunnen wederleggen. PLATTNER en voornamelijk SCHULZE in zijn *Ænesidemus* waren twijfelaars, die men kan zeggen dat kritisch gevormd waren; hoewel zij het Kriticismus trachtten omver te werpen. SCHULZE had als scepticist geene opvolgers en hij zelf sloot zich naderhand meer met de gevoels-wijsgeeren in hunne latere bestrijding van het Idealismus en de leer

van het *absolute* in al deszelfs wijzigingen aan. BOUTERWEEK vertoonde reeds in zijne gevoelens, die heilzame vereeniging van de grondslagen der Kritiek met de verhevene denkbeelden van de Wijsbegeerte des gevoels, die thans over het algemeen bij de echte, en door geene overdrevene stelselmatige bespiegelingszucht bevangene Wijsgeeren in Duitschland plaats vindt, en die hun met zoo veel vrucht voor de echte wijsgeerige wetenschap, tegen de leerlingen van den onlangs overledenen en in vele opzigten grooten HEGEL's eenen wederleggenden strijd doen voeren.

De tafel en hare korte verklaring doet ook tevens meer aanschouwelijk worden, hoe de verschillende wijsgeerige hoofdstelsels op elkander hebben gewerkt, en den wederkeerigen invloed dien zij onderling hebben geoefend.

TWEEDE AFDEELING.

BEOORDEELING DER HOOFDSTELSELS DER DUITSCHE WIJSBEGEERTE, SEDERT DE LAATSTE VIJFTIG JAREN, EN ONDERZOEK NAAR DE VORDERINGEN, DIE ZIJ IN DE BESPIEGELENDE WIJSBEGEERTE IN HET ALGEMEEN HEBBEN TE WEEG GEBRAGT.

EERSTE HOOFDSTUK.

Beoordeeling der Wijsbegeerte van KANT *Beschouwend* (theoretisch) *gedeelte.*

Eer wij tot het onderzoek kunnen overgaan, of de bespiegelende Wijsbegeerte in Duitschland sedert de laatste vijftig jaren, in zekerheid, omvang van kennis of in veelzijdigheid van beschouwing, aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft, is het noodzakelijk dat wij eenen beoordeelenden blik slaan op de hoofdstelsels, die elkander in dat land opgevolgd hebben, en die wij in de eerste afdeeling hebben doen kennen. Wij zullen dus eenen aanvang maken met de Wijsbegeerte van KANT.

Het kan niet genoeg herhaald worden, dat KANT geenszins een nieuw stelsel van Wijsbegeerte geleverd heeft; maar dat hij eenen nieuwen weg (*methode*) voor het wijsgeerig onderzoek heeft aange-

wezen, en het is van het hoogste belang dit bij de beoordeeling zijner Wijsbegeerte in het oog te houden. Hier moet men minder de uitkomsten, die hij zelf verkreeg, dan wel de rigting beoordeelen, die hij den bespiegelenden geest voorschreef, voortvloeijende uit de beschouwing van deszelfs kenvermogen, en de grenzen die hij aan hetzelve toekende.

De poging van KANT om den geheelen omvang der menschelijke kennis aan eene, tot hiertoe nog niet bewerkte, schifting te onderwerpen; om datgeen wat in dezelve van de indrukken der zintuigen voorkomt, af te scheiden van hetgeen aan den beschouwenden geest zelven behoort, en reeds vóór die indrukken er in voorhanden was; om den zuiveren *vorm* onzer kennis, zoo als het in het wezen en den aard van ons kenvermogen bepaald is, te ontdoen van de stof, welke van buiten wordt aangebragt; om hiernaar den aanvang onzer zielsvermogens op het naauwkeurigste af te meten en voor altijd te bepalen; deze poging alleen verzekert KANT eene eervolle plaats onder de grootste denkers, al ware dezelve hem geheel mislukt.

Vroegere Wijsgeeren hadden reeds de noodzakelijkheid van de scheiding van het vormelijke (*subjective*) met het stoffelijke (*objective*) in 's menschen kennis duister gevoeld; doch niemand voor KANT, had dit hoofdpunt van alle wijsgeerig onderzoek zoo duidelijk en uitvoerig ontwikkeld, en hierdoor de gansche gedaante der wetenschap eene volledige herschepping doen ondergaan. Dit moest eene om-

wenteling in de wijsgeerige wereld te weeg brengen, en geen der toenmaals aanwezige wijsgeerige scholen in Duitschland, was van de aanvallen der kritiek bevrijd, die hen allen met hare onwederstaanbare wapenen het veld deed ruimen. Zij deed den wijsgeerigen geest, die scheen te sluimeren, op nieuw ontwaken, en rigtte haar op hoofdpunten, die zij bijna geheel uit het oog verloren had. Het is eene wezenlijke verdienste der kritische Wijsbegeerte, dat zij den Empyricus wegens zijne oppervlakkigheid en den Rationalist wegens zijne aanmatigingen teregt wijst; dat zij den Dogmaticus de onzekerheid zijner grondbeginselen voorhoudt, dat zij den Sectaris zijne eenzijdigheid en den Eclecticus zijne willekeurige handelwijze doet gevoelen; dat zij inzonderheid aan de zedeleer den ernst en de waardigheid tracht weder te geven, die zij door den invloed van slappe en baatzuchtige leerstellingen verloren had.

Zelfs gematigde en onpartijdige beoordeelaars van KANT's bespiegelende Wijsbegeerte, hebben tegen zijne grondstelling, dat wij de zaken buiten ons niet kunnen kennen, zoo als zij wezenlijk zijn, en dat wij slechts over de zaken, zoo als zij ons voorkomen, kunnen oordeelen, de meeste tegenwerpingen ingebragt; en staande gehouden, dat men in de beschouwing van het kenvermogen, niet streng bepalen kan, wat aan het beschouwende (*subject*) en wat aan het beschouwde (*object*) toebehoort; te meer omdat, volgens KANT, men de zaken op zich zelve volstrekt niet kennen kan. Maar

vragen wij, indien wij de zaken, zoo als zij wezenlijk zijn, niet kunnen kennen, sluit dit dan daarom de kennis onzer zinnelijke aanschouwing en der werking van ons verstandsvermogen uit? — Er moeten immers wetten voor de zinnelijke aanschouwing en voor de werking des verstands op deze aanschouwing bestaan, en wat anders dan de vormen waarin altijd en onveranderlijk deze aanschouwing zich voordoet, en de verschillende cathegoriën of algemeene eigenschappen, die het verstand aan de verschijnselen door de zinnelijke aanschouwing verkregen, toekennen moet, kunnen deze wetten zijn? Ruimte en tijd en de verschillende verstands-cathegoriën zijn de noodzakelijke en onvermijdelijke voorwaarden, waaronder wij ons de dingen moeten voorstellen, zij gaan deze voorstellingen vooraf en doen dezelve mogelijk zijn. Kant kon dus met regt zeggen, dat ruimte en tijd de vormen onzer zinnelijke aanschouwingen zijn; omdat zij niet aan de voorwerpen zelven behooren, maar deze zich noodzakelijk in dezelve moeten bevinden; dat de verstands-cathegoriën geene algemeene eigenschappen der dingen buiten ons zijn, maar algemeene wetten, die het verstand genoodzaakt is op de verschijnselen toe te passen. Om de wetten van het kenvermogen te bepalen, moet men hetzelve naauwkeurig ontleden; doch men behoeft geene kennis van het wezen der dingen buiten ons te bezitten, om te bepalen wat tot den vorm en wat tot de stof van onze kennis behoort. Kant erkent dat de stof onzer kennis ons

van buiten door de zintuigen aangebragt wordt, maar voor het overige wordt deze stof zoo geheel en al subjectif door het kenvermogen bewerkt, dat wij geenszins kunnen aanwijzen, wat wezenlijk objectif in onze kennis is, hetgeen hem tot het besluit brengt, dat wij de zaken buiten ons, zoo als zij op zich zelve zijn, onmogelijk kunnen kennen, maar alleen over onze eigene voorstellingen, verschijnselen (*phenomenen*), kunnen oordeelen. Kant wilde alleen aantoonen, aan welke wetten onze zinnelijke aanschouwing, en de kennis die wij hierdoor van de buitenwereld verkrijgen, onderworpen is; hij heeft deze wetten door eene scherpzinnige analyse doen kennen, en hieruit vloeit, als natuurlijke gevolgtrekking voort, dat wij de zaken niet kunnen kennen, zoo als zij zijn, maar alleen over de voorstellingen, die wij er ons van vormen kunnen, oordeelen, in één woord, dat de voorwerpen voor ons slechts verschijnselen zijn.

Wij hebben reeds vroeger aangetoond, dat Kant geenszins aan het wezen der buitenwereld twijfelde en wel degelijk de voorwerpen zelven (de *noumenen*), als den eenigen grond onzer voorstellingen aanzag, dat hij geenszins een voorstander van het Idealismus was, dat Fichte in zijne leer meende te vinden, en dat deze tot op deszelfs verste gevolgtrekkingen ontwikkelde. Kant beslist niet wat aan ons kenvermogen en wat aan de dingen zelven toekomt, maar alleen welke wetten onze zinnelijke aanschouwing en ons verstand in onze kennis vol-

gen. Zijne onderzoekingen gaan geheel over den vorm en geenszins over de stof onzer kennis; deze stof wordt al dadelijk zoo subjectief omgewerkt, dat zij weldra ophoudt objectif te zijn. Het is dus geene tegenwerping die de Wijsbegeerte van KANT nadeel toebrengt, wanneer men volhoudt, dat men de grenzen van ons kenvermogen, of het subjective en objective in de kennis aan te wijzen, de voorwerpen op zich-zelve zoude moeten kennen. Dit is niet noodig, daar slechts alles hier op de naauwkeurige analyse van onze zielsvermogens en derzelver werking nederkomt, en het objective hier slechts als een in zich-zelve onbekende grondslag der verschijnselen behoeft te worden aangenomen. KANT heeft ontegenzeggelijk aangetoond, dat de vormen van ruimte en tijd en de verstandscathegoriën tot de wetten van ons voorstellingsvermogen behooren; doch het is voor zijne tegenstanders altijd onmogelijk geweest om te bewijzen, dat ruimte en tijd, zoo als zij in ons zijn, wezenlijk buiten ons bestaan, en onze verstandsvormen, die wij op de voorstellingen toepassen, wezenlijke algemeene eigenschappen zijn, die aan de dingen op zich zelve (*noumenen*) toebehooren.

Een bezwaar, dat men met meer schijn van gegrondheid tegen de Wijsbegeerte van KANT ingebragt heeft, is, dat dezelve door hare fijne onderscheidingen den menschelijken geest te veel heeft ontleed, en in te onderscheidene en geheel verschillende vermogens afgedeeld heeft. Doch het lag immers in den aard van het onderzoek, dat onze

Wijsgeer zich ten doel stelde, om dien menschelijken geest aan eene naauwkeurige analyse te onderwerpen? Hiertoe was vooreerst eene scherpe afscheiding van de beschouwende en practische rede noodzakelijk; hoezeer men erkennen moet, dat in den eersten oogopslag de werking en het vermogen der beschouwende rede te beperkt en die der practische reden te ruim genomen zijn. Zonder den geest van het Kriticismus geweld aan te doen, kan men naar zijne bijzondere overtuiging het vermogen der beschouwende rede grooter aannemen, dan KANT zulks gedaan heeft. De Ideën der rede, zoo als die der eenheid en volmaaktheid, hoewel hij er geen objectif bestaan aan kan hechten en zij bij hem alleen regulatif zijn, toonen echter dat KANT geenszins zoo bekrompen over de beschouwende rede dacht, als zijne bestrijders wel hebben voorgegeven. KANT was even als dezen innig overtuigd, dat er geene twee, maar slechts ééne rede in den mensch bestaat; doch dat deze zich anders vertoont, naarmate men haar uit een verschillend standpunt beziet. Men kan ook de gansche analyse van het menschelijke kenvermogen uit een synthetisch oogpunt beschouwen, dan loopen al die verschillende vermogens en krachten van den geest te zamen, om den mensch te doen worden hetgeen hij zijn en worden moet, namelijk een zedelijk wezen.

Men heeft zich ook dikwijls beklaagd, dat de Wijsbegeerte van KANT duister en onduidelijk is in hare wijze van voorstelling en terminologie, eene klagt

die niet zonder waarheid is. De stijl der kritische schriften is soms duister en opgevuld met herhalingen; echter nog zóó niet als die der latere Wijsgeeren, en dit belet echter niet dat men de bedoeling van den schrijver zoude kunnen vatten. De terminologie kon in den beginne niet anders dan vreemd voorkomen; omdat geheel nieuwe denkbeelden en betrekkingen moesten worden voorgesteld en nieuwe gezigtspunten aangegeven; de menigvuldige verklaringen, die de kritische Wijsbegeerte sedert jaren heeft ontvangen, hebben ook de moeijelijkheid der terminologie geheel doen verdwijnen. Wat de beschuldiging van inpopulariteit betreft, aan de kritische Wijsbegeerte gedaan, dezelve heeft geen de minste waarde en strekt dezelve meer tot eer; zij heeft de oppervlakkige zoogenoemde populaire Wijsbegeerte doen ophouden, en de wetenschap in hare regten hersteld. KANT schreef niet voor het algemeen, maar alleen voor hen, die met wijsgeerige onderzoekingen gemeenzaam waren, en om de wetenschap als van nieuws af op te bouwen; hiertoe was eene juiste en afgetrokkene wijze van behandeling noodig, die zeker niet onder het bereik van een onwijsgeerig, of met de zoogenoemde Wijsbegeerte van zijnen tijd ingenomen, publiek kon vallen.

De stelling der kritische Wijsbegeerte, dat er geen onmiddellijk bewijs voor het aanwezen van God bestaat, maar dat dit alleen op practische gronden geloofd moet worden, heeft veel aanstoot gegeven. Men zou echter KANT onregt doen, door te bewe-

ren, dat hij door deze stelling de overtuiging van het bestaan Gods zoude hebben willen verzwakken. Hij toonde alleen aan, dat de tot hiertoe gewoonlijke bewijzen geene wetenschappelijke waarde hadden, in zoo verre, dat zij bestand zouden zijn tegen de aanvallen van het Atheïsmus en Scepticismus. Het bewijs ontleend uit de noodzakelijkheid en het ontologische, waarvan wij in de vorige afdeeling reeds gewag maakten, kon hij volstrekt niet als geldig aannemen; omdat zij de redeneringen bevatten, die geheel buiten de grenzen gaan, die hij voor het kenvermogen had aangenomen. Het physico-teleologisch bewijs behandelde hij echter met meer achting, en het scheen hem ook zeer geschikt toe om de zedelijke overtuiging van Gods bestaan in ons te versterken.

De zedelijke gronden voor Gods aanwezen zijn alleen onomstootelijk, omdat zij op onze natuur als zedelijke wezens rusten; alle bewijzen uit de redenering, of uit de ervaring ontleend, kunnen door tegenbewijzen krachteloos gemaakt worden; en het komt ons voor dat de overtuiging van het bestaan Gods het eerst door Kant op vaste grondslagen, op de behoeften van onze zedelijkheid gevestigd is; en daardoor voor alle aanvallen van ongeloof en twijfelarij is beveiligd geworden. Na hetgeen Kant over deze bewijzen gezegd heeft, is er nimmer voldingend betoogd kunnen worden, dat hij hierin de beschouwende rede heeft te kort gedaan. Zoo men met hem moet erkennen, dat wij niet in het wezen der zinnelijke dingen kun-

nen doordringen, hoe veel minder kan de rede zich tot het onzinnelijke Opperwezen verheffen, dat geheel boven onze begrippen en Ideën verheven is. Wat alleen geeft aan ons de behoefte om het bestaan van God te moeten aannemen? Immers onze zedelijkheid, deze is het dus ook waaruit wij de vaste overtuiging van dit bestaan moeten putten, onze overtuiging, die dan ook nimmer zal kunnen geschokt worden. Is deze overtuiging levendig in ons; dan zullen de beschouwing der natuur en de herinneringen der geschiedenis, nog nadere bevestiging hiervoor opleveren en ons tot het geloof brengen, dat zoowel het rijk der zinnelijke voorwerpen als dat der gebeurtenissen onder het bestuur van een alwijs en algoed Opperwezen staat.

De vier *antinomiën*, waarvan KANT het voor en tegen betoogd heeft, schijnen oppervlakkig op paradoxe redeneringen te rusten; de thesis of de antithesis schijnt waar en bewijsbaar te moeten zijn. Maar zoo men in den geest der kritische Wijsbegeerte ingedrongen is, zal men moeten erkennen, dat de vragen van de eindigheid of oneindigheid der wereld, van de eindige of oneindige deelbaarheid der stof, van het al of niet bestaan der zedelijke vrijheid en van eene absolute oorzaak van alles, boven de grenzen van ons kenvermogen verheven zijn en door de beschouwende rede niet kunnen beslist worden; omdat niets buiten ons, ons van het ware zijn der voorwerpen kan inlichten, en in de zinnelijke wereld der ver-

schijnselen voor ons noch vrijheid en oneindigheid bestaan, daarom kunnen de redenen zoowel vóór als tégen deze vier stellingen ingebragt worden, die echter voor de kritische leer eene gelijke waarde hebben en elkander dus vernietigen.

Niettegenstaande dit alles bestaan er in den mensch Ideën van eindigheid en vrijheid, en in deze bespiegelingen kan men de beschouwende van de practische rede niet streng afscheiden, waardoor wij ons gedrongen gevoelen, om eer de oneindigheid dan de eindigheid des heelals aan te nemen en de oneindige deelbaarheid der stof dan de eindige te denken, om eer aan de vrijheid der handelingen en het bestaan eener Opperste oorzaak dan aan het tegenovergestelde te gelooven; maar deze gevoelens en overtuigingen rusten meer op redelijke en zedelijke, dan op verstandelijke gronden, en kunnen door het verstand niet betoogd worden. KANT heeft door de *antinomiën* alle nuttelooze bespiegelingen in de Wijsbegeerte willen afsnijden, en het nietige van alle bovennatuurkundige bewijsgronden niet alleen, maar ook van alle toepassingen van de wetten der zinnelijke ervaring op de begrippen van heelal, stof, vrijheid en God aangetoond,

KANT heeft dus geenszins de beschouwende rede in hare regten te kort gedaan, maar haar alleen tot dien kring bepaald, waarin zij werkzaam moet zijn, om niet in ijdele hypothesen zonder grond te vervallen. Hij heeft aangetoond, dat wij de zinnenwereld alleen kunnen kennen, zoo als zij ons

voorkomt en geenszins zoo als zij is, dat de onzinnelijke geheel buiten den kring van ons kenvermogen ligt, en alleen door het zedelijk beginsel in ons, dat niets met de zinnelijke ervaring gemeens heeft, kan gevoeld en beseft worden. De zinnelijke waarheid, hoewel zij niet de *absolute* is, blijft niettemin waarheid voor ons als zinnelijke wezens, en er wordt niets van de zekerheid der natuurkundige wetenschappen afgedaan, maar alleen aangetoond, dat zij slechts op de subjective ervaring rusten, die echter volgens de wetten onzer zinnelijkheid en van ons verstand niet anders zijn kan als zij is.

De groote verdienste van KANT in zijne *Kritik der reinen Vernunft* bestaat daarin, dat hy op de scherpzinnigste wijze deze wetten der zinnelijkheid en van het verstand heeft aangewezen en ontwikkeld, waarin hij nimmer grondig is kunnen wederlegd worden, en waarin ook de meeste, zelfs in andere punten verschillend denkende, Wijsgeeren hem hebben toegestemd. Men twist thans niet meer over de vormen van ruimte en tijd, noch over de waarde der verstands-cathegoriën; men is het over het algemeen eens, dat zij aan het beschouwend subject en niet aan het beschouwde object toebehooren; men is eindelijk overtuigd geworden, dat de kritische Wijsbegeerte een einde aan alle dogmatische bespiegelingen en aan alle zinnelijke twijfelingen gemaakt heeft. Voor het overige behoeft men met KANT in alles wat hij over de beschouwende rede en hare Ideeën gezegd

heeft niet in te stemmen, en die Ideën, vooral die van eenheid en oneindigheid, niet alleen regulatief te houden; men zou deze eenheid en oneindigheid even zoo goed een objectif bestaan buiten ons kunnen toekennen, en die op het heelal kunnen toepassen, dus kunnen aannemen dat zij ons in de zinnelijke ervaring onder de vormen van ruimte en tijd verschijnen, daar zij in de wezenlijkheid, de oneindigheid en eeuwigheid zijn, waarin het heelal zich beweegt.

Zij die dus KANT van Idealismus en Scepticismus beschuldigd hebben, zijn meer op den schijn dan op het wezen zijner leer afgegaan. Het was ook moeijelijk, daar men sedert LOCKE gewoon was om onze voorstellingen als volkomen overeenkomstig (*adequaat*) met de voorwerpen-zelve aan te zien, om de vormen der zinnelijkheid en de verstands-cathegoriën *subjectif* op te vatten, men vermoedde dus dat de kritische Wijsbegeerte het *objectif* bestaan der voorwerpen-zelve betwijfelde. Wij zullen verder gelegenheid hebben om te zien, aan hoe vele verkeerde begrippen deze misvatting het aanzijn gegeven heeft.

Sedert KANT is men volkomen overtuigd geworden, dat alle wijsgeerige wetenschappen op de kennis van de vermogens en grenzen der rede en van het verstand rusten, en dat het zelfbewustzijn het middelpunt van alle wijsgeerige waarheid is, terwijl het tevens ook het uitgangspunt zijn moet, waarvan alle afgetrokkene bespiegelingen hunnen oorsprong moeten ontleenen en dienen aan te vangen.

De leer van het zelfbewustzijn, hoewel door KANT niet volledig ontwikkeld, lag reeds in zijne *Kritiek der zuivere rede* opgesloten, dit bragt REINHOLD op het spoor om dit zelfbewustzijn als de éénheid der beschouwende practische rede voor te stellen; dat dan ook den eenigen grondslag der Wijsbegeerte uitmaakt en waarvan KANT door eene scherpzinnige analyse den aard en de wetten heeft doen kennen, waardoor hij de eenige ware methode in de Wijsbegeerte volledig heeft aan den dag gebragt, het Kriticismus namelijk, dat een einde aan het Dogmatismus en aan het Scepticismus gemaakt heeft.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Beoordeeling der Wijsbegeerte van KANT. *Practisch, teleologisch en toepasselijk gedeelte.*

De Wijsbegeerte van KANT onderscheidt zich door hare gestrengheid (*rigorismus*) in de zedekunde, en dit is, volgens ons gevoelen, hare grootste verdienste. Nimmer was nog het grondbeginsel der zedelijkheid zoo naauwkeurig bepaald, dan zulks in de *Critik der practischen Vernunft* gedaan is. Het zedelijk beginsel in den mensch is hier op zichzelven, afgetrokken en wetenschappelijk beschouwd, en als een onvoorwaardelijk gehoorzamen aan het pligtgebod voorgesteld. Vele stemmen hebben zich tegen deze gestrengheid verheven; men heeft KANT beschuldigd, dat hij de menschelijke

natuur, als zijnde niet alleen die van een zedelijk, maar tevens ook van een gevoelig wezen, heeft miskend, door deze onvoorwaardelijke gehoorzaamheid op den voorgrond te stellen. Wij zullen ons op nieuw niet weder in het twistgeding inlaten, of deze gehoorzaamheid, of de zucht tot ons waar geluk, het beginsel van onze zedelijkheid of de deugd moeten uitmaken, maar alleen vragen of het begrip van geluk zedelijk is? Voor ons is het zulks niet, en heeft hiermede niets gemeens; omdat als men zegt: iemand is gelukkig, hiermede nog geenszins streng genomen kan bedoeld worden, dat hij deugdzaam is. Deugdzaam te zijn is zich overeenkomstig eenen zekeren zedelijken regel te gedragen; dit begrip sluit dat van waarde in zich en geenszins doet dit het begrip van geluk. De begrippen van deugd en geluk zijn geheel verschillend, het eerste behoort tot het zedelijke en het andere altijd eenigzins, hoe zuiver men het nemen moge, tot de zinnelijke wereld. Zij mogen dus in een wetenschappelijk wijsgeerig betoog met elkander niet verward worden. Kant heeft in eenen wetenschappelijken zin regt gehad om de onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan het pligtgebod als grondbeginsel der zedelijkheid aan te nemen, om, daar deze zedelijkheid alleen in het zedelijk wezen zelf, en niet van buiten haren oorsprong kan ontleenen, eene *autonomie* of eigen wetgeving voor te stellen, waarnaar dit wezen zich moet gedragen. De zedelijkheid is bij Kant zuiver en zonder eenig inmengsel van vreemde bestanddeelen gedacht. Eene

andere vraag is het of wanneer men dit beginsel in toepassing bij den zinnelijken en verstandigen, zoowel als zedelijken mensch, wil brengen, men hetzelve niet door drangredenen moet versterken om de beoefening hiervan aan te dringen en gemakkelijker te maken; hierom sprak KANT ook van het hoogste goed, hetgeen hij in het verband van de hoogste deugd met het hoogste geluk stelde; hierom deed hij de practische rede de postulaten van God en onsterfelijkheid aannemen; omdat zonder het geloof aan dezelve de mensch in zijnen zinnenlijken staat niet tot de onvoorwaardelijke pligtsbetrachting zoude gebragt worden. De zucht tot geluk is den zinnelijken mensch eigen, KANT heeft dit niet ontkend en heeft hem dus ook naar een hoogste goed doen streven; bij hem is ook deugd en geluk één, maar de deugd blijft altijd het beginsel en het doel, en wordt nimmer slechts het middel om het geluk deelachtig te worden. De postulaten van God en onsterfelijkheid zijn uit den aard van 's menschen zedelijkheid zelve geput. Zij vinden hierin alleen hun grondslag, het zijn ook niet slechts hulpstellingen, om de drangredenen der zedelijkheid wat nader aan te binden, maar wezenlijke voorwerpen van eene levendige overtuiging en een onwrikbaar geloof, van een gemoed, dat voor het goede met ijver bezield is. KANT heeft op het einde der 18e eeuw de zaak der zedelijkheid, over de pogingen der zoogenaamde Wijsgeeren van de materialistische school doen zegevieren, hij heeft de deugd,

die op zijn hoogst door hun voor een welbegrepen eigenbelang, zoo niet voor eene hersenschim verklaard was, in hare regten hersteld en haar weder in den rang verheven, die haar als opperste wetgeefster van alle zedelijke wezens toekomt. Wat men ook zeggen moge, KANT heeft de menschelijke natuur niet miskend; hij heeft niet geëischt, dat wij de zinnelijkheid en het gevoel zouden uitschudden en alleen redewezens worden; maar wel, dat wij deze zinnelijkheid en het gevoel, aan de inspraken der zedewet zouden onderwerpen, en meer en meer trachten om de onvoorwaardelijke pligtsbetrachting te naderen, in de vaste overtuiging dat hiermede het volmaaktste geluk eenmaal onafscheidelijk zoude verbonden zijn.

KANT schreef minder eene voor het dagelijksch gebruik geschikte zedeleer, dan dat hij de wetenschappelijke gronden ontwikkelde, waarop de zedelijkheid rusten moet. Hij moest dus de begrippen van deugd, pligt en zedewet, afgetrokken op zich zelven beschouwen, om tot dit doel te geraken; wij kunnen niet zien, dat deze gronden, hoezeer zij streng en onvoorwaardelijk zijn, met de menschelijke natuur zouden kunnen strijden, en dat dezelve niet met eene practische zedeleer, waarin alle drangredenen en aansporingen, die onze zinnelijke neigingen en ons gevoel vereischen, moeten opgenomen worden, kunnen worden overeen gebragt. Even zoo min strijdt de leer der onvoorwaardelijke pligtsbetrachting met de voorschriften des Christendoms, dat immers eene onbepaalde

gehoorzaamheid aan den wil van God leert; en dat deze gehoorzaamheid met al die drangredenen omkleedt, die van de diepe wijsheid van deszelfs Stichter getuigen. De wil van God kan niet dan met de uitspraken der zedewet overeenstemmen; anders zouden wij God niet als de volkomene heiligheid kunnen aanzien; waardoor hij voor ons zoude ophouden God te zijn.

In zijn geschrift van *die Religion innerhalb die Grenzen der reinen Vernunft*, kon KANT niet anders dan de zedelijkheid tot het hoofddoel van de godsdienst verklaren; zijne inzigten omtrent den Bijbel en het Christendom, alsmede over de zedelijke bijbelverklaring, vallen buiten ons bestek; wij moeten alleen aanmerken, dat het ons altijd duister voorgekomen is, waarom hij hier van een boos beginsel (het *radicale Böse*) gesproken heeft, en hebben nimmer dit zoogenaamd beginsel met zijne uitspraken in de *Critik der practischen Vernunft* kunnen overeenbrengen.

Wat het teleologisch gedeelte der Wijsbegeerte van KANT aangaat, dit is in eene volkomene overeenstemming met de grondstellingen van het theoretisch gedeelte, de orde en doelmatigheid, die wij aan de voorwerpen buiten ons toeschrijven, moeten in ons als formele grondbeginselen der rede aanwezig zijn, die wij op de natuur toepassen en waaruit de begrippen van schoonheid, verhevenheid, nuttigheid en geschiktheid ontstaan. KANT ontkent niet dat er orde en doelmatigheid in de natuur zouden bestaan; maar wil alleen aantoonen

dat deze grondbegrippen der oordeelskracht, zoo als wij die in de natuur zien, slechts subjectif zijn en als zoodanig moeten opgevat en verklaard worden.

De natuurkundige beginselen van KANT zijn niet anders dan de juiste gevolgtrekkingen van de grondslagen, waarop hij het gebouw van ons kenvermogen oprigtte. Stof, kracht, algemeene en bijzondere eigenschappen der ligchamen, zijn, volgens hem, alleen subjective begrippen, die ons eigenlijk niets van het wezen der dingen buiten ons leeren, maar geschikt om de zintuigelijke indrukken die wij er van verkrijgen tot zamenhang en eenheid te brengen. Verre van de ervaringswetenschappen min te achten, was KANT er een groot voorstander van, doch hij was overtuigd, dat zij wel rekenschap kunnen geven, hoe de natuur ons voorkomt, maar geenzins hoe zij objectif in zich zelve bestaat.

In de regts- en staatswetenschap heeft KANT den onsterfelijken roem behaald van 's menschen zedelijke waarde hierin altijd op den voorgrond geplaatst te hebben, en al het willekeurige hieruit te hebben verbannen. Sedert dien Wijsgeer is men deze wetenschappen op echt liberale beginselen beginnen te beoefenen, dat reeds de heilrijkste gevolgen heeft gehad. Zoo als wij reeds aangemerkt hebben, zijn de gevoelens van KANT, hoewel op de zedelijke vrijheid des menschen gegrond, hemelsbreed verschillende van dien vrijheidstuimelgeest die Europa sedert eene halve eeuw beroert

en die wet noch regt verschoont; terwijl hij de vrijheid alleen op de gehoorzaamheid aan de wet en den eerbied voor het regt poogde te vestigen. Zijne regts- en staatkundige schriften zijn het ware tegengift voor die verwoestende beginselen, die de rust van vorsten en volken bedreigen, en ook voor die terugwerkende gevoelens, die het hulpmiddel tegen deze beginselen in eene willekeurige en onbepaalde alleenheerschappij van Staats- en Kerkopperhoofden zouden willen zoeken.

Indien wij ons oordeel over de geheele Wijsbegeerte van KANT te zamen trekken, kan hetzelve niet dan gunstig uitvallen. Wij houden 's mans *Critik der reinen Vernunft* voor het schoonste gedenkstuk van wijsgeerig onderzoek van onzen tijd, eene vruchtbare bron, waaruit alle volgende Wijsgeeren geput hebben, en die nimmer, wat de grondslagen betreft, bondig is kunnen wederlegd worden; wij hebben reeds aangemerkt, dat men echter, hoezeer die grondslagen aannemende, over sommige bijzondere punten anders kan denken en nogthans een volgeling der kritische methode blijven kan.

De *Critiken der practischen Vernunft* en *der Urtheilskraft*, zijn van eene even groote waarde; zij hebben de zedelijkheid en het oordeel van den mensch over de natuur, het gevoel voor het schoone en verhevene op eene juister wijze bepaald en ontwikkeld dan nog te voren gedaan was. Hunne grondstellingen zijn zegevierend uit den strijd getreden, die tegen hen gevoerd werd.

KANT's geloofsleer is het zwakste deel zijner Wijs-

begeerte, doch het beginsel, dat de zedelijkheid het hoofddoel van alle godsdienst zijn moet, is daarom niet minder onomstootelijk; ook kan men KANT de schuld niet geven van de overdrijvingen en ongodsdienstige gevoelens dier Rationalistische Godgeleerden, wier Neologie in het begin dezer eeuw eenen zoo verderfelijken invloed in Duitschland heeft uitgeoefend. Wij zien KANT als de hersteller aan van de wetenschappelijke beoefening der afgetrokkene regts- en staatsleer. Dit zullen ons allen toestemmen die deze wetenschappen, volgens wijsgeerige beginselen zich hebben eigen gemaakt. Voor het overige is aan de kritische Wijsbegeerte niet te wijten, dat hare aanhangers eene groote en meesterachtige verwaandheid, die hen laag op de vroegere Wijsbegeerte deed nederzien, en die hun de Geschiedenis, Oudheidkunde en Klassische letterkunde deed verzuimen, hebben aan den dag gelegd. KANT bezat deze verwaandheid niet; hij maakte zich aan dat verzuim niet schuldig; het ligt ook geenzins in den geest zijner Wijsbegeerte, om zulk een gebrek en dergelijke verkeerde gevoelens aan te kweeken. Men moet en kan, met de kritische methode, de kennis der geschiedenis der Wijsbegeerte en eene letterkundige beschaving verbinden, om wezenlijke kennis in het gebied der bespiegeling te verzamelen (*).

(*) Men vergelijke hiermede de gematigde, en in vele opzigten onpartijdige, beoordeeling van de kritische Wijsbegeerte door REINHARD. in zijne voorrede voor zijne uitmuntende

DERDE HOOFDSTUK.

Beoordeeling der Wijsbegeerte van FICHTE.

Het stelsel van FICHTE onderscheidt zich door de strengste éénheid en een juist logisch verband; het poogt de groote zwarigheid der tegenstrijdigheid van het *ik* en het *niet ik* op te lossen; doch doet door deze poging nog grooter zwarigheid ontstaan. REINHOLD had, met het grootste regt, het zelfbewustzijn voor het hoofdbeginsel der Wijsbegeerte verklaard. FICHTE meende eenen stap verder te moeten gaan, en alles, God en het heelal, uit dit zelfbewustzijn of het *ik* te moeten afleiden. Hij wilde alles verklaren en moest zich hiervoor met magtspreuken en cirkel-redeneringen behelpen; te vergeefs trachtte hij aan het *niet ik* slechts eene ontkennende waarde te geven en het alleen als de grenzen te doen beschouwen die het *ik* zich zelven stelt; doch als grens blijft het voor het *ik* wel degelijk altijd iets stelligs en objectifs, dat zich niet wegredeneren laat. De buitenwereld plaatst zich altijd tegenover het beschouwende *ik*, als iets dat buiten deszelfs magt ligt en door hetzelve niet kan vernietigd, of in deszelfs wetten, die het beheerschen, kan gewijzigd worden. Volgens FICHTE bestaat er een absoluut *ik*, dat door geene grenzen bepaald wordt, de zedelijke wereldorde of God,

---

Christelijke Zedekunde; wij hebben hem echter in sommige zijner tegenwerpingen niet kunnen toestemmen, en verscheidene zijner bedenkingen, konden, volgens onze meening, geene zwarigheid tegen deze Wijsbegeerte opleveren.

en het begrensde *ik* of het menschelijke zelfbewustzijn. Voor God bestaat er dus geene buitenwereld of grens; voor het begrensde *ik* wel, als zijnde door hetzelve gesteld, het begrensde *ik* is dus magtiger dan het onbegrensde; want het eerste geeft het aanwezen aan de buitenwereld. Hoe kan ook het onbegrensde *ik* de zedelijke wereldorde zijn van eene wereld die voor hetzelve niet bestaat? Of zoo dit *ik* zich zelven in het onbegrensde heelal aanschouwt en hiervan de zedelijke orde uitmaakt, hoe kan dan gesteld worden, dat dit heelal voor het begrensde *ik* slechts schijnbaar daar is, als eene grens, dien het zich zelven stelt? Is het eene noodzakelijke of vrije werking van het begrensde *ik*, om zich grenzen te stellen? In het laatste geval: waarom heft hetzelve dan die grenzen niet geheel op? en, in het andere: is het dan niet iets objectifs, dat buiten de magt van het *ik* ligt, dat hetzelve begrenst? Bestaat de zedelijke wereldorde wezenlijk buiten het begrensde *ik*, dan is dit niet alleen door het *niet ik*, maar ook door deze orde begrensd, of is het slechts een afgetrokken denkbeeld en een regulatief ideaal, waarnaar het begrensde *ik* moet streven en hetwelk dit nimmer geheel zal kunnen bereiken? Het laatste zal wel het gevoelen van Fichte geweest zijn; doch hij blijft het antwoord schuldig, waarom het absolute *ik* nimmer bereikt kan worden. Wij gelooven dat de rede hiervan daarin gezocht moet worden, dat het voor de bespiegeling onmogelijk is, om het *niet ik* in deszelfs objectiviteit

geheel op te heffen, dat daarom FICHTE zich ook het zelfbewustzijn zonder grenzen of de buitenwereld niet kon voorstellen; dat hij dus wel stellen kon, dat het *ik* immer deszelfs grenzen moest uitzetten, en zich van de indrukken der buitenwereld losmaken, maar nimmer dat het eenmaal grenzenloos zoude worden of de buitenwereld, het *niet ik*, vernietigen. Het begrensde *ik* bestaat dus werkelijk alléén, de buitenwereld en al hetgeen er in is, zijn slechts deszelfs grenzen. Dit beginsel der Wijsbegeerte van FICHTE, moge op de hoogte der eenzijdige bespiegeling, waartoe hij zich opvoert, eene wetenschappelijke juistheid bezitten; doch is voor het gezond verstand en op de werkelijkheid toegepast, louter onzin. In deze toepassing zal het begrensde *ik* wel de mensch of het menschelijke bewustzijn moeten wezen; onder het *niet ik* merkt hij zoo vele wezens van zijne soort op, die op een gelijk regt als hij, als zelfbewustzijnde wezen, als *ikken*, aanspraak kunnen maken, voor hem zijn zij echter *niet ikken*, ondingen zonder eenige wezenlijkheid (*realiteit*), terwijl hij op zijne beurt zulks slechts ook voor anderen wezen moet. Hoe kan er hier eenigen grond voor de zedelijkheid, waarvoor FICHTE eene zoo groote achting had, bestaan; daar toch de zedelijkheid als handelende naar buiten moet werken, terwijl alles wat buiten ons is slechts verschijnselen zonder wezen zijn? Hoe kunnen wij jegens onze natuurgenooten pligten te vervullen hebben, die wij als *niet ikken* moeten beschouwen; en hoe

kunnen wij aanspraak op onze regten te hunnen opzigte maken, daar zij ons ook wederkeerig als een zoodanig *niet ik* of verschijnsel, uit hun zelfbewustzijn voortgevloeid, moeten aanzien.

De zedelijkheid bij FICHTE is de verheffing van den mensch of het *ik*, boven de indrukken der buitenwereld, het meer en meer verwijderen van de grenzen die het beperken; de volkomene opheffing van dezelve of het vernietigen dezer buitenwereld, of het *niet ik*, is er het onbereikbare doel van; het is dus het beste voor den mensch, dat hij zich in een donker hol geheel van de zigtbare wereld en zijne natuurgenooten afscheidt of vrijwillig oogen en ooren sluit, ten einde niets van hetgeen buiten hem omgaat te aanschouwen en gewaar te worden, en tevens te trachten om alle voorgaande indrukken, door de zinnen verkregen, te vergeten en te verstikken.

De beginselen die FICHTE voor zijne Wijsbegeerte aannam zijn de logische wetten onzer rede, in al hare afgetrokkenheid voorgesteld, doch waaruit nooit het werkelijk bestaan, of het wezen van een beschouwd voorwerp (*object*), of het beschouwende onderwerp (*subject*), gekend kan worden. Afgetrokkene denkbeelden zijn op zich-zelven in de bespiegeling waar, doch leeren ons niets van de zaken zoo als zij in zich-zelven bestaan. FICHTE schuift het onbepaalde begrip van het *object* of het *niet ik*, onder dat van het *subject* of het *ik*, en tracht vervolgens op deze veronderstelling logisch voort te redeneren en zijne afgetrokkene denkvor-

men eenen inhoud te geven, dien zij eigenlijk missen, omdat zij geheel en al buiten toepassing op de werkelijkheid zijn.

FICHTE maakt het *ik* tot het absolut zelfstandig beginsel en heft daardoor het leven, de zelfstandigheid en het aanwezen der natuur op, waardoor hij in de grootste tegenstrijdigheid vervalt. Het *ik* is bij hem niet anders als eene oneindige werkdadigheid, hij stelt zich een *niet ik* als begrenzing tegen over, en brengt, door dit tegenover stellen alle voorwerpen, benevens de ruimte voort. Wat spoort het *ik* aan, zich door het stellen van een *niet ik* te begrenzen, indien het in zijne werkdadigheid oneindig is? Het zou anders geene voorwerpen kunnen gewaar worden en kennen; doch waartoe is dit noodig? tot zelfontwikkeling zeker niet; want het *ik* moet van den beginne de grootste pogingen aanwenden, om het *niet ik*, of de voorwerpen, ware het mogelijk, op te ruimen; dit kan het ook nimmer geheel, hoezeer FICHTE zegt, dat het oneindig in zijne werkdadigheid is. Deze werkdadigheid, waardoor de objective wereld voortgebragt wordt, moet eene oorspronkelijke zijn; zij wordt niet in het empyrische zelfbewustzijn waargenomen, want hiermede is zij volkomen tegenstrijdig, maar door eene inwendige aanschouwing van het *ik*, dat zich zelf beschouwt. Eene aanschouwing die hier willekeurig gesteld en ondergeschoven wordt, en waarvan zich noch FICHTE, noch iemand anders ooit, bewust kan zijn.

Hij verwisselt hier de werking onzer oorspronkelijke verbeeldingskracht in de zamenstelling der meetkunstige figuren, met het voortbrengen der bepaalde voorwerpen, zonder hierbij te verklaren hoe de menigvuldigheid der voorwerpen en hunne bijzondere eigenschappen, door de zamenstelling van hunnen vorm in de ruimte in het *subject*, mogelijk zij.

De aandrang door welke de in het oneindige gaande werkdadigheid die in het *ik* huisvest, naar hetzelve wordt teruggedreven, en waardoor het bewustzijn van de noodzakelijkheid van zekere voorstellingen ontstaan moet, laat zich noch uit het *ik* noch uit het *niet ik* verklaren. Als er niets anders dan het *subject* bestaat, kan ook niets hetzelve dringen om zekere voorstellingen noodwendig aan te nemen; want het *niet ik* of de buitenwereld heeft geen objectif bestaan, en kan dus geen de minsten invloed op het zuivere zelfbewustzijn uitoefenen, dat dezelve eerst het aanwezen geven moet. FICHTE stelt dus de eene onbegrijpelijkheid in de plaats van de andere, en zelfs eene veel grootere dan die, welke hij zoekt op te heffen, en hierdoor op te lossen. Hij wil verklaren wat zich niet verklaren laat, de oorsprong namelijk der dingen, van God en de wereld, en moet toch eindelijk de onverklaarbaarheid van zijn verklaringsbeginsel erkennen. In de latere omwerking zijner *Wissenschaftslehre* wordt de daadzaak; dat met zekere voorstellingen een gevoel van noodzakelijkheid, (met betrekking op een voorwerp), ver-

bonden is, daaruit ontwikkeld, dat het *ik*, dat toch eene oneindige werkdadigheid is, of een absolut werkend beginsel, in deze werkdadigheid, aan zekere bepaalde grenzen onderworpen is; hoe en waardoor, moet men vragen, kan eene oneindige werkdadigheid met grenzen gedacht worden?

Deze worden echter door FICHTE onbegrijpelijke en onverklaarbare grenzen genoemd; en toch wordt door hem deze ontwikkeling als hoofdonderwerp der Wijsbegeerte aangezien. Het transcendentaal Idealismus van FICHTE is de op het hoogste punt gedrevene bespiegeling, die zich zelve, zoowel als al het weten en handelen vernietigt; omdat hetzelve het *ik* oneindig werkdadig verklaren moet, dewijl het, als alleen werkelijk bestaande, alle voorwerpen het aanzijn moet geven, en toch door zekere onverklaarbare grenzen genoodzaakt is, om zekere voorwerpen als buiten hetzelve bestaande voor te stellen; hetgeen eene tegenstrijdigheid in de zaak zelve oplevert.

FICHTE zocht zijn stelsel door verschillende verklaringen en verdedigingen aan het denkend publiek verstaanbaar te maken en veranderde in den loop des tijds zijne gevoelens over zekere punten, zoo als hij reeds over de betrekking zijner Wijsbegeerte met het Kriticismus gedaan had; hij had vroeger de overeenstemming van deze met de grondstellingen van KANT voorgestaan; doch dit was door dezen Wijsgeer zelven tegengesproken. Hij verliet dan ook geheel en al den weg der kritische methode en beproefde de oorspronkelijke werk-

dadigheid van het *ik* eerst door de wetten van het denkvermogen, vervolgens door eene inwendige aanschouwing te verklaren. Het verschil van de vroegere met de latere uitgaaf zijner *Wissenschaftslehre* valt het meest in het oog, omdat de eerste in eenen idealistischen en de andere daarentegen in eenen meer realistischen geest gesteld is. De werkdadigheid van het *ik* is de grondslag waarop de eerste rust; terwijl in de tweede van het absolute zijn van God, als het eenig wezenlijke (*reale*), uitgegaan wordt, dit zijn Gods, is hier het door zich zelf bestaand leven, welks beeld of *schema* de wereld en het zelfbewustzijn is, terwijl de objective natuur als de de absolute grenzen van dit goddelijk leven aangezien wordt. Tot deze verandering schijnt de leer van SCHELLING en de waarlijk zedelijke en godsdienstige zin van FICHTE, die zich in zijne laatste jaren verlevendigde, aanleiding gegeven te hebben. Deze laatste wijziging der Fichtische Wijsbegeerte heeft veel overeenkomst met de leer van het *absolute;* want het zijn Gods is hier ook geïdentifiëerd met dat der wereld en van het bewustzijn, en nimmer hebben wij bij FICHTE het denkbeeld van eenen persoonlijken God, verheven en afgescheiden van de beide laatsten, kunnen ontdekken. Het gevoelen van de absolute grenzen van het goddelijk leven voert met zich dezelfde tegenstrijdigheid, als dat van de grenzen, die het bepaalde *ik* of het zelfbewustzijn zich zelve stelt, is God de absolute grond van alle bestaan, dan kan men in hem geene grenzen

denken, en in den geest van FICHTE zelven, moest dit goddelijke deze grenzen opheffen en vernietigen om waarlijk goddelijk te zijn. Wij moeten dus de beide gevoelens, die hij achtereenvolgend ontwikkelde, als vruchtelooze pogingen aanzien, om door één beginsel: God, de natuur en den mensch te verklaren, hetgeen hem dan ook, even als alle voorstanders der éénheid in de Wijsbegeerte, mislukt is (*).

VIERDE HOOFDSTUK.

Beoordeeling der Wijsbegeerte van SCHELLING.

SCHELLING poogt even als FICHTE, God, de natuur en den mensch door één beginsel te verklaren, daar was het een subjectif beginsel, dat het aanzijn aan het objective geven moest, hier is het een onverklaarbaar *absolute*, dat in zijne oneindige natuur het subject of het beschouwende onderwerp, met het object of het beschouwde voorwerp, tot eene hoogere éénheid oplost en waardoor alle tegenstellingen die men zoude kunnen denken, geidentifiëerd worden. Dit beginsel is niet middellijk door de verstandelijke redenering, maar alleen door aanschouwing onmiddelijk te kennen, als wij ons door eene verhoogde verbeeldingskracht (*phantasie*) in het *absolute*, dat alles omvat, beschouwen. Al

(*) Men vergelijke hiermede FRIES, *Reinhold Fichte und Schelling*, en SCHELLING, *Darlegung des wahren Verhältnisses der Naturphilosophie zu der verbesserten Fichteschen lehre.*

hetgeen wij door de zintuigen gewaar worden, en door het verstand beoordeelen, zijn slechts verschijnselen, die geene wezenlijkheid (*realiteit*) op zich zelven, maar alleen in het *absolute* bezitten; het zijn uitingen (*manifestatiën*) van dit *absolute*, dat zich in oneindige vormen, als God, de natuur en den mensch openbaart. De individuën zijn hier niet dan voorbijgaande schaduwbeelden, die zich weder in het oneindige moeten oplossen, even zoo ook de mensch, hij moet zijne individualiteit, die een afval van het *absolute* is, verloochenen en alleen naar de hereeniging met hetzelve streven, eene gansch andere leer dan die van FICHTE, hier moet het subjective geheel vernietigd worden, terwijl daar het subject als het eenig wezenlijke (*reëele*) moest pogen, om al het objective als eene lastige beperking op te heffen. Wij zullen thans eens bezien of de oplossing van het groote vraagstuk der Wijsbegeerte SCHELLING beter dan FICHTE gelukt is.

Het *absolute* van SCHELLING is niet anders dan de éénheid der Eleaten en Nieuw-Platonisten, de algemeene zelfstandigheid (*Ens universalis*) van BRUNO en SPINOZA, en dus is zijne Wijsbegeerte even zoo zeer als deze stelsels een kosmologisch Pantheïsmus, hoezeer zij allen in den vorm eenigzins verschillen en anders gewijzigd zijn. Het is de vergoding van een afgetrokken begrip, dat in deszelfs oneindigheid het subject en het object omvat, en tegelijk het een en ander is, dat in deze oneindigheid zich zelven aanschouwt, en daardoor zich in alle mogelijke vormen voordoet, van het verhe-

venste verstand tot op de onbewerktuigde stof. Deze vormen beziten geene wezenlijkheid op zich zelven, het zijn dan slechts verschijnselen, maar hunne wezenlijkheid rust alleen op het *absolute*, waarvan zij de oneindig verschillende uitingen zijn, die beurtelings uit de algemeene zelfstandigheid ontspringen, en in dezelve terug zinken.

Het *absolute*, God, of liever het goddelijke, bij SCHELLING, is dus met de zinnenwereld vereenzelvigd (*ident*); het *absolute* is hierin aan zekere onveranderlijke wetten gebonden, en daardoor aan de noodzakelijkheid geketend, het bezit geene vrijheid, en kan daarom niet als het ideaal eener volkomene zedelijkheid beschouwd worden; hetgeen echter het eenig redelijke begrip van een Opperwezen is, dat de mensch zich vormen kan. De wetten die het *absolute* in deszelfs uiting volgt, zijn in de ontwikkeling van het onvolmaakte tot het volmaakte opgesloten, niets zegt ons of deze ontwikkeling met een vrij zelfbewustzijn, of door eene blinde noodzakelijkheid, uit den aard van het *absolute* voortspruitende, geschiedt. Is het eene blinde noodzakelijkheid, die de zich zelve onbewuste werkzaamheid van het *absolute* regeert, dan is er geene vrijheid, dus geene zedelijkheid, niet alleen in het *absolute*, maar ook in de zich zelven bewustzijnde wezens, in den mensch, aanwezig; hij is slechts een verschijnsel, dat zich in het zedelijke vrij waant, maar toch niet anders dan eene verhoogde uiting van het *absolute*, waarvan hij een der hoogere *potenzen* uitmaakt. Is het *absolute* daar-

entegen zich zelf in zijne oneindige werkzaamheid bewust, dan kan men het Heelal, dat zich zelven onbewust is, geen identiteit met hetzelve toeschrijven. Het *absolute* of God is dan boven hetzelve verheven als de oorzaak boven het gewrocht; het is dus hier eene vrije en onafhankelijke oorzaak der wereld en der wezens die in dezelve vervat zijn.

Het strijdt ook tegen het inwendige en onmiddelijke bewustzijn van den geest om zijne individualiteit te loochenen, deze individualiteit is de grondslag van al deszelfs begrippen, en een stelsel hetwelk hetzelve ontkent kan voor ons niet dan valsch en ongerijmd zijn. Eindelijk behooren de vrijheid en de zedelijkheid in de Wijsbegeerte van SCHELLING niet te huis, de wet der noodzakelijkheid heerscht hier en vernietigt er alle vrije en verantwoordelijke werkdadigheid, zoowel als het onderscheid tusschen goed en kwaad, die slechts voorbijgaande en onderling gelijk (*ident*) zijnde vormen van het *absolute* zijn; hetgeen regtstreeks tegen de uitspraken der zedelijkheid indruischt.

De eenige zedelijke wet in de Wijsbegeerte van FICHTE is de zelfverheffing van het *ik* boven de zinnenwereld, die in de Wijsbegeerte van SCHELLING is daarentegen de verloochening van het zelfbestaan, om zich met het *absolute* te vereenigen; dit zijn twee tegenovergestelde uitersten in de zedekunde, die daarin echter met elkander overeenkomen, dat zij alle zedelijkheid vernietigen. De zedelijkheid sluit het begrip van handeling en waarde in zich, zoo het *ik* (volgens FICHTE) alleen be-

staat, kan er geene handeling plaats grijpen, dan eene uitbreiding van deszelfs grenzen, en de geheele zedeleer bestaat dan slechts uit de pligten, die het *ik* omtrent zich zelven te vervullen heeft. Men kan, en FICHTE heeft zulks gedaan, met dit eenzijdig begrip eene hooge mate van zedelijk gevoel paren; men zal echter eindelijk voor de regten van anderen, die eigenlijk toch *niet ikken* en dus *niets* zijn, onverschillig worden en gevaar loopen om hieromtrent onregtvaardig te handelen. Bij SCHELLING is het nog erger; wij houden vol, dat de zedelijkheid op de begrippen van regt en onregt, waarde en onwaarde, persoonlijke ontwikkeling en verantwoordelijkheid rust; dat zij op de vaste overtuiging van het bestaan der vrijheid, van den wil van God en de onsterfelijkheid, moet gegrond zijn. Waar vinden wij dit alles in eene Wijbegeerte, die eigenlijk slechts eene noodzakelijke ontwikkeling van het onvolmaakte tot het volmaakte in het *absolute* leert, die de overtuiging van een persoonlijk bestaan, dat zich door de beoefening der deugd tot zijne verhevene bestemming moest verheffen, en zich hierdoor waardig of onwaardig en in zijne vrijheid verantwoordelijk gevoelt, voor eenen afval van God en eene erfzonde verklaart. Zoo de individualiteit van het zedelijk wezen wegvalt, moet ook alle strijd tegen de zinnelijkheid, alle verheffing van geest om zich te louteren, en in de baan der zelfvolmaking vooruit te streven, ophouden. Zoo er niets dan een oneindig en onbepaald *absolute* daar is en al het overige slechts schijn en schaduw buiten hetzelve,

dan houden alle verpligtingen omtrent ons-zelven en onze natuurgenooten op, en indien de eenige deugd de aanschouwing en wegsmelting in het *absolute* is, dan is de zedelijkheid niets anders dan een zelfmoord jegens den onsterfelijken geest gepleegd, eene werkelooze en ons zelven vernietigende bespiegeling, even als die der Fakirs van Indië, waarin men God, de vrijheid en onsterfelijkheid moet vergeten. Fichte, en Schelling hebben beiden, volgens hunne meening, de leer der onsterfelijkheid, die troost in de rampen des levens, die steun tegen de verleiding der ondeugd, voorgestaan; eene akelige onsterfelijkheid voorwaar! waarin het *ik* hoe langer hoe meer op zich zelven zal staan, waarin het alles, waaraan het op eene edele wijze zich heeft gehecht, hoe langer hoe meer in eenen nevel der afstand zal zien verdwijnen, want het *ik* is immers voor de eenzaamheid bestemd? Maar nog akeliger is de onsterfelijkheid bij Schelling, eene geheel bewustelooze wegsmelting in de wereldziel, een toestand als voor onze geboorte; het is immers de vernietiging met andere woorden gepredikt, eene vernietiging, waarvoor de geest terugdeinst, in één woord: een bittere spot. Met het grootste regt heeft men, als in vertwijfeling, der leer van het *absolute* toegeroepen: » Ik klaag uwe Wijsbegeerte aan. Ik
» beschuldig ze van troostloosheid, van trouwloos-
» heid en van verraad. Ik heb ze in mijn geluk
» lief gehad en tot mijne bestendige gezellin geko-
» zen; maar zij heeft mij in het ongeluk verlaten
» en mij geene hulp betoond. Is dat uwe onsterfe-

» lijkheid? Rigt gij zoo de nedergedrukten op, dat » gij de zielen van hen, die ons dierbaar zijn, die » wij hoogschatten en beminnen, en wier laatste » ademtogt onze lippen aanroerde, in het *absolute* » wegvloeijen laat, in hetwelk zij, als sneeuw in » het water, versmelten? Wij zouden zonder ge- » voel moeten zijn, zoo wij niet inzagen, dat gij » slechts de hoop der onsterfelijkheid in de woor- » den laat bestaan, maar de zaak verloochent, en » dat gij de zielen, zoo wel als de ligchamen, voor » eeuwig begraaft. Want wat is uw *absolute* anders » dan het graf der zielen, wier aantal, naar uwe » meening, zoo te zamen vloeijen en zich met el- » kander vermengen, dat de ziel, die door eenen » zachten en rustigen dood uit het ligchaam van » eenen ARISTIDES, eenen LELIUS, eenen BOERHAA- » VE, eenen FENELON en van iederen braven en » edelen sterveling verscheiden is, niet van die kan » afgescheiden en onderkend worden, welke de beul, » door eene regtvaardige uitspraak der wet, uit den » hals van den verachtelijksten mensch met geweld » heeft uitgedreven. Wat noemt gij de vernietiging » der ziel, als dit het niet is? ...... O, verschrik- » kelijke Wijsbegeerte! die, daar zij niet openlijk » de onsterfelijkheid durft bespotten, zich ergens » een afgrond en eene bodemlooze zee van zielen » verdicht. Gij zegt, zij leven. Ik zal dit niet eer » gelooven, dan nadat gij zult hebben aangetoond, « dat tusschen het leven en den dood, tusschen » diengenen, die in het *absolute* leeft, en hem, die » nimmer geboren is, een onderscheid bestaat. Doch

» gij leert, dat alles een en hetzelfde is. Wij be» nijden u niet, noch om deze eenerleiheid, noch » om het woord, noch om de zaak, en gij kunt op » ons niet te veel vertoornd zijn, dat wij gelooven, » dat er eene verscheidenheid van dingen bestaat, » waardoor het eene als een huishaan en een ander » als AJAX TELAMONIUS verschijnt (*)."

FICHTE had de bespiegeling tot eene duizelige hoogte gevoerd, en hierdoor de buitenwereld geheel uit het oog verloren. SCHELLING verliet geheel en al den wetenschappelijken weg, dien KANT had aangewezen en die door FICHTE eenzijdig gebruikt was, om zich op een duister en dichterlijk gevoel (*phantasie*) te gronden, waardoor eigenlijk zijn stelsel meer in het gebied der Dichtkunst dan in dat der Wijsbegeerte valt.

Hiervan strekt zijne Philosophie der natuur ten bewijze. Het gronddenkbeeld, van een alleven in de gansche natuur verspreid, van eene trapsgewijze ontwikkeling van het onvolmaakte tot het volmaakte, van het onbewerktuigde tot het bewerktuigde leven, van eene wereldziel, die aan alles leven en ontwikkeling geeft, moge verheven en in zekere opzigten waar zijn; doch het leert ons niets naders,

---

(*) BORGER, *de Mysticismo*. In de voorrede voor de 2e uitgaaf. Hij gaf daardoor lucht aan zijn gemoed, dat door herhaalde smartelijke verliezen geschokt was, en bedoelde ook hier alleen de leer van het *absolute*; van de Wijsbegeerte in het algemeen, was en bleef hij een warm voorstander. Een weinig te voren had hij nog gezegd: »want wat zijn niet slechts de wetenschappen, maar wat is het leven zelf, zonder Wijsbegeerte?"

omtrent het gebied der natuur, noch van de wetten die haar beheerschen. SCHELLING moge het zware de stof (materie), $= a$ noemen, het licht, de beweging $= a^2$, de bewerktuiging (*organismus*), het leven $= a^3$; hiermede is de natuurwetenschap weinig gevorderd, en eene theorie *à priori* in de plaats van eene naauwkeurige waarneming met een verstandig en naauwkeurig onderzoek en vergelijking der verschijnselen gesteld, waarop eene juiste theorie der natuur moet gegrond zijn. Welk eenen gezonden zin kan men er aan hechten, dat de zwaarte a in de 1e magt, het licht of de beweging a^2 zoude zijn, en deze beweging nog eene magt verhoogd, a^3 de bewerktuiging of het leven zoude worden. Wij nemen wel eene trapsgewijze ontwikkeling van de stof tot de beweging en van die tot het leven, in de natuur waar; maar geenszins dat zij in hunne verhouding als $a — a^2 — a^3$ zouden staan.

De groote bijval, die de Wijsbegeerte van SCHELLING in Duitschland gevonden heeft, is voornamelijk aan het ontwaken van het godsdienstig gevoel toe te schrijven, dat door de aanhangers van KANT en vooral door de Wijsbegeerte van FICHTE te veel op den achtergrond geplaatst of bijna geheel uitgedoofd was. Het stelsel van SCHELLING heeft door deszelfs dichterlijke inkleeding en door deszelfs mystieke strekking, groote aanleiding tot eenen dweependen godsdienstijver en tot eene overhelling tot het Catholicismus gegeven; maar welk eigenlijk onderscheid is er tusschen de zedelijke wereldorde van FICHTE en het *absolute* van SCHELLING? waar

is meer grond te vinden voor echte zedelijkheid, in het eene of in het andere? Wij zouden zelfs overhellen, om dien, niettegenstaande al deszelfs éénzijdigheid, in het eerste te plaatsen. Ware zedelijkheid is zonder individualiteit en onsterfelijkheid ondenkbaar, en hiervan vinden wij juist het tegenovergestelde in de leer van het *absolute*, terwijl zij de grondslagen van die van het *ik* uitmaken. Men is eindelijk in Duitschland van deze overdrevene bewondering voor eene Wijsbegeerte teruggekomen, die in andere landen van Europa weinig aanhangers telt, omdat de meeste denkende buitenlanders een stelsel willen begrijpen, eer zij het aannemen en hetzelve niet vatbaar is om begrepen, maar alleen om aanschouwd en gevoeld te kunnen worden. Men heeft eindelijk leeren inzien, dat de strenge tegensprekers dezer Wijsbegeerte, die haar de leer van het *absolute niets* genoemd hebben, in waarheid zoo veel ongelijk niet gehad hebben (*).

Wij besluiten deze beoordeeling met de woorden van TENNEMANN: » Wie zal zoo vermetel zijn, om » het onuitvorschbare wezen der Godheid in het » idee der absolute identiteit te omvatten? De na- » tuurphilosophie geeft ons geene wetenschap van » God, en het geen zij er van geeft schijnt met het « godsdienstig geloof te strijden; want het vereen- « zelvigt God met de natuur en is dus in zoo verre

(*) Vergelijk hiermede F. H. JACOBI, *von den göttl. Dingen*; F. KÖPPEN, *Schelling's Lehre oder das ganze der Philosophie des absoluten Nichts*; FRIES, *Reinhold*, *Fichte und Schelling* en *Fichte und Schelling's Lehre von Gott und der Welt beurtheilt*.

„ pantheïstisch; zij onderwerpt God zelf aan nog
» hoogere ontwikkeling van Zijn wezen, waardoor
» hij zich openbaren moet, dewijl zij de Godheid
» als het hoogste verstand (*intelligenz*) uit het niet
» verstandelijke (de natuur in God, de Chaos) in
» den tijd voorkomen laat. God maakt een deel
« van zijn wezen, met hetwelk hij te voren wer-
» kend was, lijdend; men moet in hem de natuur
» als iets negatifs stellen, om hem als een persoon-
» lijk wezen te kunnen denken! God is niet alleen
» een Zijn, maar een leven; (dus eene ontwikke-
ling, eene beweging, en geenszins volmaakt.) Al
» het leven heeft eene bestemming en is aan het
» lijden en worden ondergeschikt. Ook aan deze
» bestemming heeft God zich, volgens SCHELLING,
» vrijwillig onderworpen (*)," en vragen, of met
zulk een God, het Godsdienstig gevoel en de Wijs-
begeerte voldaan kunnen zijn?

VIJFDE HOOFDSTUK.

Beoordeeling der Wijsbegeerte van HEGEL.

Wij hebben in de vorige afdeeling gezien, dat de Wijsbegeerte aan HEGEL eene wijziging van de leer van het *absolute* was; doch op eene meer wetenschappelijke wijze, volgens de wetten der Logica ingerigt, aan welke hier niet alleen eene formeele,

(*) *Grundrisz der Gesch. der Philosophie. Aufl.* 1829.

maar ook en voornamelijk eene reëele waarde worden toegeschreven, waardoor de Logica tot eene bovennatuurkunde of ontologie verheven wordt.

De menschelijke geest verkrijgt door eene eenzijdig afgetrokkene bespiegeling, eene onwederstaanbare neiging om de tegenstelling der onzinnelijke wereld in het *ik* of het zelfbewustzijn aanwezig, en de zigtbare natuur of het *niet ik*, op te heffen, en alles aan één beginsel toe te schrijven; de stelsels van FICHTE en SCHELLING waren hiervan het gevolg. Het *ik* en de *absolute identiteit* zijn dus beurtelings tot dit beginsel verklaard. HEGEL heeft hetzelve op zijne beurt in de rede, in hare zuiverste en afgetrokkene algemeenheid, als het *absolute zijn* gedacht, gezocht en, zoo hij meende, gevonden.

Volgens hem spruit dit absolute *zijn* geheel uit de rede voort, want deszelfs aard is geheel rationeel; het bestaat geheel in het *denken*. *Al wat redelijk en denkbaar is bestaat*, is hier grondstelling, het absolute *denken* is de oorsprong van alles, omdat alles in dit denken, door hetzelve en als deszelfs uiting (*manifestatie*), een schijnbaar wezen ontvangt. Al het individuële, het zinnelijke zoowel als het onzinnelijke bestaan, het aanwezen des Heelals, als buitenwereld en der redelijke of denkende wezens, zijn slechts uitingen van het absolute *denken*, in de verschillende graden van deszelfs ontwikkeling. Al het onderscheid tusschen het *ik* en *niet ik*, tusschen vrijheid en noodzakelijkheid, valt hier geheel weg; het wordt in het absolute *denken* opgelost, en tot de identiteit of het absolute *zijn* teruggebragt.

Dit absolute *denken* is God, het oneindige, dat door deszelfs onuitputtelijke scheppings- of liever denkingskacht zich uit (*manifesteert*) in het Heelal en in de zedelijke wezens, die niet voor en op zich zelven, maar alleen als wijzigingen van het algemeene en absolute *zijn* bestaan. Die rede, als denkingsvermogen beschouwd, is dus het eenig beginsel, waarin zich alle tegenstrijdigheid en tegenstellingen oplossen en *geneutraliseerd* worden.

Het absolute *denken* doet zich in deszelfs ontwikkelingsgang (*proces*) op drie verschillende standpunten (*phases*) voor: 1e. als het zuivere afgetrokkene *zijn;* 2e. als het *wezen* of het *anders zijn*, en 3e. als de *geest* of het *zijn* en het *anders zijn* tot de intellectueele éénheid teruggebragt. 1e. Het *zijn* is het zuivere en volstrekt afgetrokkene zelfbewustzijn van het denken, de oneindige grondslag van alle mogelijkheid, die het *worden* en het *daarzijn* in zich bevat, doch nog zoo geheel ledig is, dat het bijna één is met het *niet zijn;* maar dit zuivere denken of *zijn*, dat als zoodanig niets en tevens alles in zich bevat; kan zich ook als *anders zijn* beschouwen, het ontwikkelt hieruit het *worden* en het *daarzijn*, die uitingen (*manifestatien*) zijn van het *absolute.* Hieruit ontstaat: 2e. Het *wezen* of het *zijn* dat zich als *anders zijn* beschouwt, en omdat *alles*, *wat redelijk en denkbaar is*, *bestaat*, zoo bestaat ook alles wat het absolute denken zich als *anders zijn* in zich zelven beschouwt en denkt, namelijk het zigtbare Heelal of de natuur en de zedelijke wezens, die het meest ontwikkelde

anders zijn van het absolute *denken* zijn, deszelfs hoogste uiting (*manifestatie*), die eene afspiegeling van het absolute *denken* in zich ronddragen, en die door het *denken* zich tot het *absolute* kunnen verheffen. Daar het *zijn* en het *anders zijn* eene schijnbare tegenstelling uitmaken, zoo lossen zij zich beiden op in

3°. den *geest* of het hoogste in het *absolute*, deszelfs volheid, waarin het *zijn* en het *anders zijn* de oneindige mogelijkheid en werkelijkheid in de volstrektste éénheid overgaan. Alle tegenstellingen van de zinnelijke en zedelijke wereld worden in den *geest* opgeheven en tot identiteit gebragt. Het is hier het oneindig gemanifesteerde *absolute*, dat alles, hoe schijnbaar tegenstrijdig ook, in zijne alles omvattende éénheid oplost en tot een beginsel terugbrengt: hetwelk het zuivere *denken* is, dat alles uit het *zijn* doet *worden* en tot het *daarzijn* roept, om het in de éénheid te doen zamensmelten.

Het *absolute* bij Hegel bestaat dus alleen in het *denken* in deszelfs zuiverste abstractie opgevat. Maar kan men het denken als iets wezenlijks, voor en op zich-zelven bestaande, aanzien? is het niet slechts eene werkzaamheid van een iets of van een wezen, dat het vermogen tot denken heeft? Onze rede is wel een wezen dat denkt, maar geenszins het denken zelf. Er is iets in haar, dat denkt en dat iets is zij zelve; hiervan heeft zij het innig bewustzijn. Denken is eene zekere beweging, een voortgang tot een doel, het moet dus eene beweegoorzaak hebben, dit is het wezen, het iets, dat denkt. Het alge-

meene denken is dus geen wezen, maar eene werkzaamheid van het oneindige iets, van de volmaakte rede, van God. Het absolute *denken* bij HEGEL is daarentegen niets anders dan een zuiver afgetrokken begrip, waaraan hij willekeurig de algeheele wezenlijkheid (*realiteit*) toegedicht heeft.

Terwijl hier de rede haar edelst vermogen (het denken) op den hoogsten trap plaatst en tot den oorsprong van alles verheft, vernietigt zij zich zelve, omdat hierdoor alle individualiteit van het denkend wezen wegvalt. Het zelfbewustzijn, de grondslag van alle gezonde Wijsbegeerte, bestaat niet dan in het *absolute* en geenszins in den menschelijken geest zelven, die geen wezen op zich zelven, maar alleen een zekere trap van ontwikkeling (*potens*) van het *absolute* is. Het is voor onze rede echter onmogelijk, om, zonder door stelselzucht ingenomen te zijn, hare individualiteit te loochenen; het *Idee* (als eene voorstelling van haar oneindigheidsgevoel) moge als een haar toekomend grondbegrip met haar één (*ident*) zijn, zoo spoedig zij dit Idee als God beschouwt, bestaat hetzelve onafhankelijk buiten haar, terwijl zij het dan tevens als eene vrije oorzaak van haar eigen aanwezen en dat van alle dingen aanziet. Zonder individualiteit bestaat er voor haar geene zedelijkheid, het gevoel van vrijheid en onsterfelijkheid is eene ijdele begoocheling, eene bedriegelijke uiting (*manifestatie*) van eene absolute noodzakelijkheid, welker oneindige wisseling slechts schijn is, een ledig zamenstel van afgetrokkene begrippen van *zijn*, *worden*, *daarzijn* en *even eens*

zijn, die in eenen eeuwigen kring ronddraaijen, zonder een vast punt aan te bieden. De leer van het *absolute* volgens HEGEL, brengt eene gedwongene overeenkomst tusschen de redekunde (*Logica*) en de bovennatuurkunde (*Methaphysica*) tot stand, die tegen het gezond verstand aandruischt, dat de verwezenlijkte begrippen, of de voorwerpen, zoowel zinnelijke als onzinnelijke, voor iets anders en hoogers houdt, dan het afgetrokken begrip van dezelve; omdat zij behalve dit begrip nog iets meer, het werkelijk daarzijn, de zelfstandigheid als wezen bezitten. Waren de begrippen en de voorwerpen één, dan was de Logica en Methaphysica zulks ook, maar nu is de eerste slechts de wetenschap van onze denkvormen en geheel van de laatste verschillend. Voor de rede is dus ook God meer dan het zuivere *zijn* in het absolute *denken*, het is een oneindig werkelijk bestaand wezen, dat denkt, dat in zijne almagt de kracht bezit, om deze gedachten te verwezenlijken; dat is: aan zijne begrippen een werkelijk daarzijn als op zich-zelven staande voorwerpen en wezens te schenken, die op onderscheidene trappen geplaatst, allen voor ontwikkeling en veredeling vatbaar zijn. De menschelijke geest beschouwt God als een absolut, dat is: als een oneindig en volmaakt wezen, dat onafhankelijk van hem en de natuur, buiten deze beiden bestaat, doch alles in zijne oneindigheid omvat, en hij kan nimmer dit als wezen werkelijk daarzijnde, zich zelven bewustzijnd, volmaakt wijs en heilig willend en werkend bestaand *absolute*, als één (*ident*) met zich-

zelven en de natuur aanmerken, maar wel als eene oneindige oorzaak van alles en tevens als een oneindig verwijderd doel van zijn rusteloos streven naar eene altijd voortgaande volmaking, om hoe langer hoe meer gelijkvormig aan dit *absolute* te worden.

De leer van het *absolute*, zoo als zij bij HEGEL voorkomt, wel verre van ons tot eene nadere kennis van het wezen der dingen te brengen, slaat even als het stelsel van SCHELLING, den veel gemakkelijker weg in, om het wezenlijk bestaan (de *realiteit*) daarvan te ontkennen, en ze slechts te doen aanzien als het *anders zijn* van het zuivere *zijn*, of het *absolute denken.* Volgens HEGEL zijn de voorwerpen onzer beschouwing niet alleen, maar ook onze beschouwende geest, niet dan begrippen van het algemeene denken, dat door zijne noodzakelijke kringvormige beweging van *zijn*, *worden*, *daarzijn* en *één zijn*, aan alles slechts een schaduwwezen geeft, terwijl het *absolute zijn* zelf, door deszelfs hooge afgetrokkenheid, eene algemeene schaduw van al deze schaduwbeelden is, en met het *niet zijn* in één valt, om in het *worden* en *daarzijn* voort te treden, en echter weder spoedig door het *één zijn* in het *zuivere zijn* of liever *niet zijn* terug te keeren. Door de verwisseling van de Logica voor de Bovennatuurkunde en de op juiste waarnemingen rustende kennis der natuur (*Physica*), worden, in plaats van eene nadere verklaring van het wezen der dingen, ons eenige algemeene begrippen opgedrongen, die, daar zij niet dan zuivere afgetrok-

kenheden (*abstractiën*) zijn, ons niets van de voorwerpen zelven, die meer dan zuivere begrippen zijn, en van hunne betrekkingen tot onzen geest kunnen leeren.

HEGEL heeft in zijne bespiegelingen een doorgaand misbruik der afgetrokkene begrippen gemaakt, en niet willen inzien, dat zij op zich zelven en zonder toepassing op wezens en zelfstandigheden, niets beduiden of ten minste geheel ledig en zonder eenigen inhoud zijn. Zulks is het geval met het *zijn*, dat niets is buiten toepassing van een of zekere voorwerpen of wezens, die zijn; met het *worden*, zoo niet iets kan gezegd zijn te worden, met het *daarzijn*, zoo niet iets daar is, met het *één zijn* zoo er geen twee voorwerpen bestaan, die in eene hoogere éénheid kunnen worden opgenomen. Het stelsel van HEGEL mist dus inhoud en wezenlijkheid (*realiteit*); het is een bloote vorm, zonder zelfstandigheid, een zamenstel van begrippen, die wel eenen verstandelijken en logischen zamenhang bezitten, maar geene organische betrekking hebben, op hetgeen het zelfbewustzijn als voorwerpen, dat is, als wezenlijkheden (*realiteiten*), aanziet.

Hoezeer er aan de zedelijkheid in het stelsel van HEGEL eene voorname *plaats* aangewezen is, en er eene fijne onderscheiding tusschen *Moraliteit* en *Sittlichkeit* in gemaakt wordt, en er tevens een zoo naauw verband tusschen dezelve en den Staat wordt gesteld, dat de Staat als eene objective moraliteit door HEGEL wordt aangemerkt; zoo moeten wij echter verklaren, dat er, volgens onze meening,

van geene eigenlijke zedelijkheid in de Wijsbegeerte van HEGEL de rede zijn kan; zoo men echter door zedelijkheid de noodzakelijke gang der ontwikkeling van het *absolute denken* van het min tot het meer volmaakte verstaat, het streven naar de hoogere éénheid van den geest, die de menschheid als eene collective uiting (*manifestatie*) van het *anders zijn* in zijne hoogste magt, en minder den mensch als individu op het oog heeft, als zijnde het individuële geheel in het algemeene vervat; dan redeneert HEGEL consequent, door bijna uitsluitend het begrip zedelijkheid (*Moraliteit*) in het begrip Staat te zoeken, waarin het tot objectiviteit moet treden, om eindelijk het begrip der hoogste deugdsverwezenlijking (*Sittlichkeit*) het aanzijn te geven. Dan is het waar, dat alles bij de menschheid tot den Staat en de Staat tot eene hoogere éénheid moet uitloopen, die, eigenlijk het zelfbewustzijn is van het zuivere *zijn* dat zich zelf aanschouwt, of God. Doch dat wij ons niet door het bijna onverstaanbare der afgetrokken redeneringen laten wegslepen. Eigenlijke zedelijkheid bestaat er in het stelsel van HEGEL even zoo min als in dat van SCHELLING; omdat er ook geene vrijheid, geene individualiteit, geene onsterfelijkheid, geene verantwoording, geen persoonlijke God in te vinden is. HEGEL noemt de noodzakelijke ontwikkelingsgang van het *anders zijn* of het *wezen*, tot de hoogere éénheid of den *geest*, zoo als hij zich uit (*manifesteert*) in de menschheid, zedelijkheid, maar met dit begrip is immers geene vrijheid, geene individualiteit verbonden; het is

niets anders dan de wet der noodzakelijkheid, waardoor het *wezen* in de menschheid, tot den *geest* moet voortstreven. Waar geene individualiteit plaats vindt, is ook geene onsterfelijkheid, de mensch niet alleen, maar ook de menschheid vindt haar graf in de volkomene éénheid van den *geest*, van het tot zelfbewustzijn opgestegene *absolute denken;* in één woord: in de Wijsbegeerte van HEGEL bestaat God nog niet, maar hij zal eindelijk uit den ontwikkelingsgang (*proces*), van het *zijn* tot het *wezen* en van het *wezen* tot den *geest* geboren worden, en als eenmaal de *geest* alles in zijn oneindig bewustzijn zal opgenomen hebben en tot éénheid gebragt, dan zal God niet alles in allen, maar alléén zijn; en de kring van beweging weder op dit punt gekomen wezen, waarvan hij uitging, namelijk het *absolute zijn*, dat bijna één met het *niet zijn*, dus bijna, en voor ons wezenlijk, *niets* is.

Wij zagen de wereldgeschiedenis door HEGEL geheel en al naar de hoofdbegrippen zijner Wijsbegeerte, *a priori* omgevormd. Hij heeft in dezelve alles gevonden wat hij zocht. Het *zuivere zijn* in het Oosten, het *anders zijn* of de zinnelijke veelheid in Griekenland, de strijd tusschen de veelheid en de éénheid, die tot het bewustzijn van zich zelve wil terugkeeren, tusschen het *wezen* en den *geest*, in Rome, en het naderen tot die éénheid in de Duitsche beschaving. Doch hij heeft daarentegen alles ter zijde laten liggen, dat met deze voorstelling niet schijnt te strooken. Het is een rationeel Fatalismus, dat bij hem de lotgevallen der menschheid be-

heerscht, alles wat plaats had en heeft is goed, omdat het in de ontwikkeling van het *absolute* zoo zijn moest. Individuën en volken worden niet slechts als voorbijgaande verschijnselen zonder wezenlijkheid aangezien, zij zijn niet anders dan uitingen (*manifestatiën*) van begrippen, die zich volgens eene noodwendige opvolging beurtelings opheffen en vervangen. Het geen overwonnen en vernietigd wordt, was versleten en moest voor iets anders plaats maken, even als een afgeleefd geslacht door een jonger verdrongen wordt. Tot zulk eene voorstelling der wereldgeschiedenis heeft men voorzeker weinig geschiedkennis noodig, en het is zeker niet moeijelijk op eene zoodanige wijze, dezelve *a priori* voor te stellen en de enkele daadzaken, die men er uitligt, naar deze voorstelling te verdraaijen en in het bed van PROCRUSTES te passen. Even als in het bespiegelend gedeelte der Wijsbegeerte van HEGEL mist men ook hier het denkbeeld van zedelijkheid (vrije handeling) en God (voorzienigheid) en het onoplosbaar verband van beiden is door de magtspreuk der noodwendige ontwikkelingsgang opgelost. De geschiedenis is hier niet de leermeesteresse der volken en ondeeligen, de ervaring der eeuwen, waarmede de volgende hun nut kunnen doen, maar slechts een tafereel van begrippen, die opgehouden hebben te bestaan, een onvolledig doodenregister, dat nergens anders toe dient, dan om den weg aan te wijzen, die de menschheid heeft afgelegd en die zij onherroepelijk afleggen moest, doch die niets voor den verderen togt

leert. Eene oplossing van het groote raadsel, die nog veel grootere en geheel onoplosbare raadsels doet ontstaan.

Wij vereenigen ons dus ten opzigte der Wijsbegeerte van HEGEL geheel met de woorden van een geacht schrijver: » Om den schijn aan te nemen » van iets wezenlijks (*reëels*) daar te stellen, heeft » men het *denken* en het *zijn* voor ident verklaard, » maar terwijl men zich van al het *daarzijn* los- » scheurde, om het zuivere *zijn* te bevatten en te » doen uitkomen, en het denken op zich zelve, van » iedere bepaalde gedachte, van alle stof des den- » kens ontbloot voorstelde, voerde de stelling van » de identiteit van het *denken* en het *zijn* tot een » ledig *niets*. Zoo geschiedde het dan, dat men op » verschillende wegen het *absolute* geloofde te berei- » ken en van hetzelve waande uit te gaan, om het » bepaalde en het individuele zamen te stellen (*con-* » *strueren*), of wel in eene vermetele afgescheiden- » heid, zich geheel van dit laatste los te maken. Zoo » is het dan daartoe gekomen, dat de Wijsbegeerte » op de twee vragen, waarop alles aankomt, het » antwoord schuldig gebleven is: wat is er dan wer- » kelijk, als men het *zijn* in het algemeen zonder » een wezenlijk *daarzijn* aanneemt? Wat zijn dan » de individuën en hoe verklaart men hunne ver- » schijning, als men hun alle werkelijkheid en alle » wezenlijk daarzijn afneemt (*)? "

(*) F. ANCILLON, *Zur Vermittlung der Extreme*, etc. 2e Th. in de Verhandeling *Ueber das Verhältniss des Allgemeinen zum Besondern in der menschlichen Erkenntniss*,

ZESDE HOOFDSTUK.

Beoordeelende blik op de overige stelsels der Duitsche Wijsbegeerte sedert de laatste vijftig jaren.

Het zoude ons de grenzen eener verhandeling verre doen overschrijden, indien wij ieder stelsel van Wijsbegeerte, dat zich in Duitschland nevens de vier hoofdstelsels vertoonde, aan eene afzonderlijke beoordeeling wilden onderwerpen; eenige algemeene aanmerkingen hieromtrent zullen voor ons doel genoeg zijn.

De wijsgeerige stelsels ten tijde van de verschij-

S. 263. Men leze deze verhandeling geheel, om van het misbruik der afgetrokkene begrippen, zoowel als van dat der onzamenhangende zinnelijke opmerkingen in de Wijsbegeerte, overtuigd te worden. Men vergelijke hiermede C. H. WEISSE, *über den gegenwärtigen Standpunkt der philos. Wissenschaft, in besonderer Beziehung auf das System* HEGEL'S, 1828. C. F. BACHMANN, *über* HEGEL'S *System und die Nothwendigkeit einer Umgestaltung der Philosophie*, 1833; en O. F. GRUPPE, *Antäus oder ein Briefwechsel über speculative Philosophie in ihrem Conflict mit wissenschaft und Sprache* 1832; — Een werk, hetwelk, hoezeer niet zonder eenige partijdigheid, echter goede opmerkingen bevat, over de geschiedenis der abstracte begrippen en derzelver misbruik in de wijsbegeerte, over de Natuur-Philosophie en het nadeel dat hare bespiegelingen aan de beoefening der natuurkundige wetenschappen kan toebrengen, over de Wijsbegeerte van HEGEL in 't algemeen, en bijzonder over zijne leer van God, eene vergelijking van de Christelijke Drieëenheid met die van dien Wijsgeer, en eindelijk eene voortreffelijke en scherpzinnige wederlegging van HEGEL's gevoelen omtrent de wereldgeschiedenis.

ning van KANT's Kriticismus waren aan hetzelve natuurlijk tegengesteld; het was vooreerst het oude Dogmatismus door MENDELSSOHN, EBERHARD, FEDER en HERDER voorgestaan, doch hetzelve moest voor den invloed der nieuwe leer geheel bezwijken. De Wijsbegeerte des gevoels van JACOBI hield zich langer staande; wij hebben echter reeds hierboven aangemerkt, dat zijne Wijsbegeerte, als geheel en al op een onmiddellijk gevoel van het goddelijke en bovenzinnelijke rustende, daardoor allen wetenschappelijken vorm mist, en dat het den grond legde voor het Mysticismus, zoo als het in de leer van het *absolute* van SCHELLING voorkomt. De aanval van het Scepticismus tegen de leer van KANT door SCHULZE's *Aenisidemus* was van meer gewigt, en het bestreed dezelve met een schijnbaar voordeel. Wij zeggen schijnbaar, omdat zoowel SCHULZE als HERDER in zijne *Metacritiek* aan KANT een Idealismus toeschreven, dat hij geenszins voorstond. KANT ontkende geenszins het wezenlijk bestaan der voorwerpen buiten ons, hetgeen wij hierboven duidelijk hebben aangetoond; voor ons zijn zij slechts verschijnselen (*phenomena*), omdat wij in hun wezen niet kunnen doordringen, maar voor en op zich zelven, zijn het en blijven het wezenlijke zaken (*noumenen*), hoezeer wij ze als zoodanig niet kunnen kennen. In dit verkeerde begrip, om aan KANT idealistische gevoelens toe te schrijven, zijn niet alleen zijne bestrijders, maar ook zijne eerste volgelingen, zoo als REINHOLD en FICHTE gevallen, en wij zien dit als de oorzaak van hunne

hierop gevolgde overdrevene stelsels aan. Als de verschijnselen der zinnenwereld geenen objectiven grond buiten het kenvermogen bezitten, is het natuurlijk om het zelfbewustzijn als den oorsprong dier verschijnselen aan te nemen, en eindelijk het *ik* als het beginsel der Wijsbegeerte te verklaren. SCHELLING is even zeer Idealist als FICHTE, de voorwerpen hebben geene wezenlijkheid dan in het *absolute*, op en voor zich zelven zijn het niet dan voorbijgaande verschijnselen. BARDILI en HERBART maken met hunne stelsels den overgang van de Wijsbegeerte van SCHELLING tot op die van HEGEL uit; bij hen is het misbruik der afgetrokkene begrippen en het verwisselen van dezelve voor de wezenlijk bestaande dingen, reeds zoo groot, dat het niet meer te verwonderen is, dat HEGEL den grondslag van alles in de identiteit van het *denken* en *zijn* kon stellen.

Het Kriticismus was, wel is waar, overwinnaar van deszelfs dogmatische en sceptische bestrijders gebleven; doch het was ook door deszelfs aanhangers in zekere opzigten verkeerd begrepen, en door hun volgens deze valsche opvatting uitgebreid, teregt gewezen en nader ontwikkeld. Bij FICHTE's absolut Idealismus was het bijna geheel verdwenen, men begon reeds de leer van KANT als oud en gebrekkig te beschouwen, en toen SCHELLING en naderhand HEGEL optraden, werd zij door hunne volgelingen bijna geheel vergeten. Zij hadden het Kriticismus in het geheel niet meer noodig, omdat zij door het *absolute* het middel uitgevonden had-

den, om zich God, de natuur en den mensch gansch naar hunnen zin zamen te stellen, (te *construëren*). Doch tot heil der wetenschap heerschten de absolute stelsels niet onverdeeld, zij werden hevig en met voordeel door meer bezadigd denkende Wijsgeeren bestreden. Deze mannen, zoo als FRIES en KRUG, drongen beter door in den geest van KANT en poogden op eene voorzigtige en met den gang van het Kriticismus strokende wijze, sommige leemten en gebreken in dezelve te herstellen; zij zagen spoedig in, dat alleen volgens de kritische methode de overdrevene stelsels zegevierend te wederleggen waren. Het verschil der Scepticisten en der gevoels-wijsgeeren met de leer van KANT hield eindelijk op; zij traden zelfs eenigzins, zoo als SCHULZE en BOUTERWECK, tot de grondslagen der kritische Wijsgeeren toe, en vereenigden zich met de latere Kriticisten, om de leer van het *absolute* in al deszelfs wijzigingen te bestrijden en te wederleggen. SCHULZE maakte zich inzonderheid door zijn werk: *Ueber die menschliche Erkenntniss*, als een der verdienstelijkste Wijsgeeren van Duitschland bekend. Men is door de pogingen van deze en andere bekwame mannen, zoo als KÖPPEN, WEISSE, BACHMANN en anderen, in het algemeen langzamerhand van de zucht tot de overdrevene bespiegeling teruggekomen, en tot eene meer wetenschappelijke wijze (*methode*) van onderzoek en beoefening in de Wijsbegeerte teruggekeerd.

Uit al hetgeen wij reeds aangemerkt hebben,

omtrent de geschiedenis der wijsgeerige stelsels, die zich in de laatste tijden in Duitschland opvolgden, heeft men den gang kunnen nagaan, die de bespiegeling daar gedurende eene halve eeuw gehouden heeft, en tevens kunnen oordeelen over den invloed, welken de voornaamste systema's op elkander uitgeoefend hebben. Kant, dit hebben wij reeds gezegd, en kunnen het niet genoeg herhalen, heeft geen nieuw stelsel daargesteld, maar eene nieuwe methode aangewezen, zijne leer, spoedig door sommigen in Duitschland verwaarloosd, is door de opvolgende stelsels niet verdrongen kunnen worden, zij is blijven bestaan, en heeft weder beginnen te herleven, toen men van de zelfbegoocheling der absolute bespiegeling eenigzins is teruggekomen. De zucht tot eene overdrevene bespiegeling was altijd de vornaamste karaktertrek der Duitsche Wijsbegeerte. De zinnelijke ervaring werd over het algemeen door haar op eenen ondergeschikten rang gesteld of geheel verwaarloosd. Kant poogde en bespiegeling en ervaring met elkander in een juist verband te brengen. Doch wij zagen dat zijne volgelingen weldra dit verband deden in duigen vallen, door aan het Kriticismus eene idealistische strekking toe te schrijven. Het stelsel van Fichte was hiervan het gevolg; uit hetzelve sproot door tegenstelling de leer van het *absolute*; deze moest immers door de stelling der identiteit de onoplosbare tegenstrijdigheid van het *ik* en het *niet ik* opheffen en verklaren. Het *absolute* van Schelling was echter te onbepaald om zich lang zonder eenen wetenschappelij-

ken grond te kunnen staande houden. BARDILI en HERBART deden pogingen om dit aan hetzelve te geven, deze maakten weinig opgang, doch zij bereidden den weg aan het stelsel van HEGEL, of dat van de identiteit van het *denken* en *zijn*, dat de bespiegeling tot de hoogst bereikbare verheffing bragt, zoodanig, dat het alle ervaring en de geheele werkelijkheid uit het gezigt verloor. Men kan aan het Kriticismus de schuld niet geven, dat het de absolute stelsels van FICHTE, SCHELLING en HEGEL deed geboren worden, zij sproten uit eene verkeerde voorstelling van hetzelve voort, waaraan de leer van KANT geenszins eenig deel had; want het zuivere Dogmatismus, waartoe zij vervielen, is met deszelfs strekking geheel in tegenspraak. Wij hebben daarentegen gezien, dat het Scepticismus en de Wijsbegeerte des gevoels, die eerst het Kriticismus bestreden, naderhand meer tot de grondstellingen der Kritiek zijn overgegaan, en zich met de voorstanders van het gewijzigd Kriticismus vereenigd hebben, om de leer van het *absolute* in hare grondstellingen en gevolgtrekkingen te bestrijden. Wij moeten dus als slotsom van deze geschiedkundige beschouwingen opmaken, dat het Kriticismus het eigenlijke middenpunt der nieuwe Duitsche Wijsbegeerte uitmaakt; hetgeen waardoor deze zich van die bij andere volken, zoo als bij de Engelschen en Franschen, waar de zinnelijke ervaring altijd meer op den voorgrond stond, geheel onderscheidt; dat naarmate de opvolgende stelsels zich van dit middenpunt verwijderd hebben, zij

zich aan eene grondige wederlegging hebben bloot-gesteld, en dat langzamerhand de stelsels, die eerst het Kriticismus bestreden hebben, tot hetzelve zijn toegenaderd, toen men zag, dat de methode van KANT de eenige weg was, om den heerschenden overdreven bespiegelingsgeest binnen deszelfs juiste palen weder terug te voeren. Wij stemmen volkomen in met het volgend gezegde van den voortreffelijken schrijver, dien wij in het vorige hoofdstuk aanhaalden, en dat tevens het gevoelen moet zijn van allen, die den gang der wijsgeerige wetenschappen in Duitschland hebben nagegaan. » De ware Wijs-» begeerte is zedig. Zij moet zich schikken naar » haren staat, die eene menschelijke is. Deze staat » wijst den mensch zijne plaats aan tusschen de on-» zinnelijke (*intellectuëele*) en zinnelijke wereld, tus-» schen het eindige en oneindige, tusschen het ab-» solute en het betrekkelijke wezen. Het *ik* is het » uitgangspunt van alle Wijsbegeerte, het absolu-» te wezen is het einddoel harer bespiegelingen; » de zinnen doen ons de eindige voorwerpen ken-» nen, de rede verkondigt en openbaart ons het » oneindige. Men moet niet gelooven, dat de » zinnelijke wereld het Heelal is, en dat alles tot » de zintuigelijke indrukken kan worden teruggebragt, maar men moet daarentegen ook niet te » veel van de rede verwachten, en na van haar » vermogen misbruik gemaakt te hebben, om al-» le wezens en voorwerpen onder den naam van » verschijnselen (*phenomenen*), te vernietigen, zich » dan niet verbeelden, dat zij in zich zelve, en

» daarin alleen, de wezenlijkheid (*realiteit*) zal
» vinden (*).”

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Onderzoek of de bespiegelende Wijsbegeerte in Duitschland of in zekerheid, of in omvang van kennis, of wel in veelzijdigheid van beschouwing, aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft; en aanwijzing der oorzaken, waarom over het algemeen, die vorderingen aan de verwachting der onpartijdige denkers niet hebben voldaan.

Bijna aan het einde onzer taak gekomen, blijft er nog een belangrijk onderzoek over, ten einde de vorderingen na te gaan, die de bespiegelende Wijsbegeerte in Duitschland door de pogingen dier Wijsgeeren gemaakt heeft, wier gevoelens wij kortelijk hebben uiteen gezet en beoordeeld. Wij kunnen echter, na al hetgeen wij reeds hebben aangemerkt, hierin eene duidelijke beknoptheid in acht nemen, om niet in noodelooze herhalingen te ver-

(*) ANCILLON, *Essais de philosophie, de politique et de litterature*, 1832. T. I, Préf. p. 12. Men vergelijke verder met dit Hoofdstuk: TENNEMANN'S *Grundrisz der Gesch. der Philos.*, de verhandeling van ANCILLON, *Sur l'existence et les derniers systèmes de Métaphysique*, in de hierboven aangehaalde *Essais*, T. I. en het *Kort overzigt van de voornaamste veranderingen in de Bovennatuurkunde sedert* KANT in K. H. L. PÖLITZ, *Uitgezochte Verhandelingen*, 1833.

vallen. Vooreerst moeten wij zien, of de bespiegelende Wijsbegeerte sedert Kant in zekerheid van kennis is toegenomen. Volgens hetgeen wij in de Inleiding reeds gezegd hebben, kan de zekerheid van kennis alleen door de *methode*, of wijze van onderzoek en voordragt, in deze wetenschap bereikt worden. Het Dogmatismus der vroegere Wijsgeeren geeft ons, volgens ons gevoelen, deze zekerheid niet, hetzij men met Plato de oorsprong onzer kennis in de Ideën stelt, of met Aristoteles in de zinnelijke ervaring en de werking des verstands op dezelve; het blijven altijd hypothesen, die, sedert deze groote mannen, alle dogmatische Wijsgeeren in Spiritualisten en Sensualisten verdeeld hebben. Bij de sceptische methode kan deze zekerheid in het geheel geen plaats vinden, daar deze ten doel heeft, om aan te toonen, dat onze kennis in het algemeen, alle gronden van zekerheid mist. De kritische methode daarentegen is even ver van de stelligheid der dogmatische, als van de twijfelarij der sceptische verwijderd, en brengt ons op het standpunt om de gebreken der eerste en de valsche scherpzinnigheid der laatste te overzien; door zich te gronden op een naauwkeurig onderzoek van den aard en de wetten van ons kenvermogen, waarop toch de waarde en zekerheid onzer kennis moet rusten. Dat de grenzen van dit kenvermogen door Kant naauwkeurig bepaald zijn, hebben wij trachten aan te toonen, en tevens doen zien, dat daardoor alleen de zekerheid in onze kennis te verkrijgen is. Moet men niet eerst over-

tuigd zijn van *wat* men en *hoe* men kan weten, eer men beslissen kan, of zekere gevoelens in het gebied onzer kennis eenige zekerheid bezitten; deze vragen zijn, dunkt ons, door KANT opgelost, dus is er in het wijsgeerige alleen zekerheid te verkrijgen door den weg, dien hij aan de bespiegeling heeft voorgeschreven. Zelfs zijne bestrijders hebben moeten erkennen, dat hij aan het oude Dogmatismus eenen onherstelbaren slag heeft toegebragt, dat hij gelukkiger in het afbreken, dan in het opbouwen is geweest, maar hebben tevens ook volgehouden, dat hij het eene Scepticismus, in de plaats van het andere, nanelijk dat van HUME, gesteld heeft. Het zal dan wel waar zijn, dat het oude Dogmatismus niet meer te houden is, waarom? omdat deszelfs gronden de genoegzame zekerheid misten, hierom heeft KANT met eene zoo onwederstaanbare kracht zoo veel kunnen afbreken; maar was hij daarom genoodzaakt om in de plaats van iedere dwaling, die hij opruimde, eene waarheid te stellen? Is het niet beter hiervoor slechts eenige weinige beproefde waarheden te geven, dan een aantal betwistbare gevoelens in de plaats der oude meeningen te zetten? Veel van hetgeen voorheen als zeker gold, is geheel weggeredeneerd, en weinig is er over gebleven; doch is dit de schuld van KANT, of wel van de bekrompenheid der menschelijke kennis? En zoude er dan volstrekt geene zekerheid overgebleven zijn? Dit moeten wij volmondig ontkennen.

KANT heeft onwederlegbaar aangetoond, 1°. dat

de indrukken, die wij door de zintuigen van de zaken buiten ons ontvangen, niet kunnen gezegd worden, volkomen overeenkomstig (*adequaat*) met de voorwerpen zelven te zijn; dit slaat het Sensualismus den bodem in; 2°. dat onze kennis binnen de grenzen der zinnelijkheid bepaald is; hetgeen het Spiritualismus doet ongerijmd worden; 3°. dat al de tot nog toe geldende bewijzen voor het bestaan van God alle zekerheid missen en er naar andere moet gezocht worden; 4°. dat de algemeene orde en eigenschappen, die wij aan het Heelal en de voorwerpen toeschrijven, geenszins kunnen gezegd worden daaraan wezenlijk toe te behooren, maar door ons op de indrukken worden toegepast, die wij van dezelve verkrijgen. Is KANT daarom een idealist en scepticus? wij gelooven het tegendeel; hij heeft daardoor aan onze kennis die zekerheid gegeven, die haar, als zijnde eene betrekkelijke (*relative*) en geenszins eene volstrekte (*absolute*), toekomt, en ons dezelve doen beschouwen zoo als zij wezenlijk is, als eene *subjective*, dat wil zeggen: eene kennis, die door den eigendommelijken aard van ons kenvermogen gewijzigd is, en die niet tot het wezen der dingen kan doordringen.

In deze stellingen is eene wetenschappelijke zekerheid vervat, die zeer ver van het Idealismus of Scepticismus, dat men in de leer van KANT heeft meenen te vinden, verwijderd is, en tevens op de wetten van onzen geest en deszelfs vermogen is gegrond. De volgende gezegden van KANT moeten hem immers ook geheel van deze ongegronde be-

schuldiging, waartegen hij zich heeft verdedigd, vrijpleiten: » inderdaad, indien wij de zinnelijke » voorwerpen naar behooren als enkele verschijnin- » gen beschouwen, dan geven wij daardoor reeds » toe, *dat die verschijningen een ding aan zich tot » grond* hebben (*)." » Het ware eene ongerijmd- » heid, wanneer wij in het geheel geene dingen » aan zich veronderstelden, of onze ondervinding » als het eenigst middel beschouwden, om de din- » gen te kennen (†)," en nog vele anderen, waarin hij zich in denzelfden geest uitlaat. In de bespiegelende Wijsbegeerte bestaat dus volgens KANT alle zekerheid in de vormen der zinnelijkheid en de wetten des verstands (*cathegoriën*) en tot nog toe hebben zijne bestrijders nog geene andere gronden van zekerheid kunnen aanwijzen, die den toets van een scherpzinnig onderzoek kunnen doorstaan.

Maar nog verhevener en sterker gronden vinden wij in het zedelijk gedeelte van de leer van KANT. Hier is onze kennis niet meer subjectif, en dus slechts van eene betrekkelijkelijke waarde, maar zij wordt objectif, absolut, omdat wij ons zelven onmiddellijk, zonder behulp van de vormen der zinnelijkheid, en de verstands-cathegoriën, als zedelijk wezen beschouwen. Hierdoor komen wij tot de volstrekte kennis der begrippen van deugd, pligt, zedewet en bestemming; hierdoor komen wij tot de vaste overtuiging van het bestaan van God, der ze-

(*) *Prolegómenen*, etc. S. 114.
(†) Idem. S 163.

delijke vrijheid en der onsterfelijkheid. De postulaten der practische rede bij KANT zijn niet slechts willekeurige stellingen, die hij heeft aangenomen, omdat het bestaan derzelve, nadat hij die theoretisch had twijfelachtig gemaakt, niet openlijk durfde loochenen, zoo als men zich wel eens veroorloofd heeft, tegen hem aan te merken, maar onomstootelijke waarheden, die door de innigste overtuiging van het zedelijk gemoed worden geloofd, en die KANT boven alle aanrandingen der twijfelarij, en de bezwaren die de zinnelijke ervaring er tegen zoude kunnen inbrengen, verheven heeft; door haar uit den kring der zinnelijkheid, waarmede zij niets gemeens hebben, in eenen hoogeren, in dien der zedelijkheid te verplaatsen.

Wij zien dus dat KANT in de bespiegelingen al die vermeende gronden van zekerheid van het oude Dogmatismus met regt voor onvoldoende heeft verklaard, en hierin aan de Wijsbegeerte eene onwaardeerbare dienst heeft bewezen; dat hij daarëntegen hiervoor wel weinige, maar echter onwederlegbare grondstellingen in de plaats heeft gesteld, die der bespiegeling haren weg en haren werkkring aanwijzen; dat hij, eindelijk in het zedelijke, deze gronden zoo onwrikbaar bevestigd heeft, dat alle tegenwerpingen, die het verstand tegen de zedelijke bewijzen voor het bestaan van God, der vrijheid en der onsterfelijkheid zoude kunnen maken, hunne kracht verliezen. Hij heeft dus aan de Wijsbegeerte die zekerheid verleend, die zij als de hoogste kennis van een zedelijk wezen behoeft.

Bezien wij nu vervolgens welke vorderingen de bespiegelende wijsbegeerte in zekerheid van kennis door de pogingen en de stelsels van JACOBI, FICHTE, SCHELLING en HEGEL gemaakt heeft. Eene Wijsbegeerte als die van JACOBI, die geheel op het geloof en een onmiddellijk gevoel of aanschouwing van het goddelijke of bovenzinnelijke rust, die het verstand geheel onbevoegd verklaart, om eenig zeker oordeel te vellen, zelfs in het zinnelijke, waar niets dan schijn en dwaling heerscht, is voorwaar niet geschikt om de gronden van zekerheid in het gebied der bespiegeling te versterken; integendeel moet zij het Scepticismus van de eene zijde, en het Mysticismus van den anderen kant in de hand werken, gelijk zij dan ook gedaan heeft, zoo als wij reeds hier boven aanmerkten.

Het eigendommelijke der stelsels van FICHTE, SCHELLING en HEGEL doet ons van voren (*a priori*) reeds vermoeden, dat de Wijsbegeerte hier in zekerheid weinig kan gewonnen hebben, omdat zij alle drie dogmatisch zijn. Eene methode wier ongenoegzaamheid, en dus onzekerheid, KANT reeds voldingend had aangetoond.

Deze drie wijsgeeren hebben den weg der kritische methode verlaten, en de waarheid in het veld der bespiegeling op eene onmiddellijke en stellige wijze in de éénheid gezocht. Zij zijn van de grondstelling van KANT, dat wij het bovenzinnelijke niet kunnen kennen, afgeweken, en hebben apodictisch beslist over het wezen van God, van de wereld en van den mensch, en hierover de tegenstrijdigste ge-

voelens voortgebragt. Indien wij bij FICHTE vinden, dat het *ik* het beginsel van alle dingen is, dat deze dingen niet dan de grenzen zijn, die dit *ik* in zijne oneindige werkzaamheid aan zich zelve stelt; dat het absolute *ik* de zedelijke wereldorde is, naar wier oneindige zelfsgenoegzaamheid het begrensde *ik* moet streven; dan weder dat het *zijn* Gods, dit algemeene of absolute *ik* is, en het *niet ik* of de buitenwereld deszelfs absolute grenzen zijn; als men tevens hoort, dat men niet door eene verstandelijke redenering en uiteenzetting van gronden, maar door eene inwendige aanschouwing, tot de overtuiging van het bestaan van dit zijn Gods moet geraken: zal men dan niet vragen, wat is hier waarheid, en welke zekerheid hebben deze hoogdravende bespiegelingen, die het wezenlijk daarzijn der buitenwereld, het persoonlijk bestaan van God en de innigste overtuiging van het verstand, het noodzakelijk en onafhankelijk van elkander bestaan van het *ik* en het *niet ik*, ontkennen? FICHTE's stelsel moet voor hem zelven ook weinig zekerheid gehad hebben, omdat hij dit in later tijd zoo zeer wijzigde, dat het geheel iets anders leerde, dan het te voren gedaan had, en hetzelve van het Idealismus tot het Realismus overging, zoo als wij hier boven zagen. Indien men het stelsel van FICHTE aan de kritische gronden toetst, zal men zien, dat het alle zekerheid mist, omdat het den grond der verschijnselen der zinnenwereld wegnam, om hiervoor een *niet ik*, dat alle wezenlijkheid, alle inhoud mist, en dus eigenlijk *niets* is, in de plaats te stellen.

De leer der absolute identiteit van SCHELLING schijnt ons toe nog minder zekerheid dan die van FICHTE op te leveren, en de poëtische phantasie, waarmede men in het heiligdom zijner Wijsbegeerte moet dringen, is nog onzekerder en onbepaalder dan de onmiddellijke aanschouwing van zich zelven, door het *ik* in de *Wissenschaftslehre*. De individualiteit en de vrijheid van het subject, de wezenlijke zelfstandigheid van het object, worden hier gezegd niet te bestaan, en het eerste voor afval van het *absolute*, het andere voor een ijdele schijn verklaard. Welke zekerheid heeft men om dit alles, dat zoo zeer tegen ons gezond verstand en inwendig gevoel aandruischt, voor waarheid te moeten aannemen? Kan men die zekerheid aan eene dweepende verbeeldingskracht toeschrijven, waarmede men zich in het *absolute* moet verliezen? Wij zijn innig en vast overtuigd, dat de zedelijkheid met het geloof aan een volmaakt zedelijk Opperwezen, aan de vrijheid van den menschelijken wil en aan de onsterfelijkheid, staat of valt; en wij vinden bij SCHELLING niets anders dan een onbepaald *absolute*, dat zonder bewustzijn aan de noodzakelijke wet der ontwikkeling gebonden is; en noch vrijheid, noch onsterfelijkheid kunnen plaats hebben, daar, waar de mensch slechts eene noodzakelijke en voorbijgaande verschijning zonder wezenlijkheid is, en waar zijn wezen dat slechts in het *absolute* bestaat, weder in hetzelve zonder bewustzijn zal wegsmelten. Alles is hier onzeker en duister niet alleen, maar ongerijmd voor het opgeklaarde verstand en

de ontwikkelde rede, en het kan alleen door een door geestdrijverij opgewonden gemoed als waarheid aangenomen worden, dat met één denkbeeld ingenomen zijnde, zich volstrekt niet laat afschrikken door al de gevolgtrekkingen, die men er uit kan afleiden, en dus maar vast blijft volhouden, dat alles daardoor is of moet worden verklaard, zoo als zulks met het denkbeeld der absolute identiteit het geval was.

Evenmin als de Wijsbegeerte van SCHELLING is die van HEGEL in staat om de bespiegeling in gronden van zekerheid vorderingen te doen maken. Deze worden niet daargesteld door eene magtspreukige verklaring, dat het absolute *denken* en *zijn*, één (*ident*) is, en dat alles wat denkbaar en redelijk is, bestaat. Het is aan HEGEL niet mogelijk geweest te bewijzen, dat een afgetrokken denkbeeld als zoodanig, op zich zelven, dat is buiten ons, bestaan kan, en dat de voorwerpen niets anders zouden zijn, dan afgetrokkene begrippen uit den nimmer stilstaanden draaikring van het *zuivere zijn*, het *worden*, het *daar zijn* en het *één zijn* voortkomende. Men heeft volstrekt geene zekerheid, dat alles wat wij zien, en wij zelven, slechts uitingen (*manifestatiën*) van een onbepaald en geheel afgetrokken begrip van *zijn*, dat bijna één is met het *niet zijn*, zouden wezen; terwijl daarentegen het gezond verstand en ons inwendig gevoel ons zeggen, dat wij zelfstandige en zedelijke wezens zijn, even als de voorwerpen buiten ons zaken en geene begrippen moeten wezen; schoon wij van ons zelven en van deze voorwerpen, ons

begrippen kunnen en moeten vormen, om eenigzins tot de kennis van ons zelven en die voorwerpen te geraken. Al hetgeen HEGEL omtrent God, de zedelijkheid en de onsterfelijkheid leert, is bijna van denzelfden aard als hetgeen daarvan bij SCHELLING voorkomt, en dus niet alleen even onzeker, maar ook even ongerijmd; omdat in het stelsel van den eersten zoo min als in dat van den laatsten, van eenen God als een op zich zelven staand wezen, van eene vrije individualiteit en eene persoonlijke onsterfelijkheid de rede zijn kan, en alles, zoo wel hier als daar, aan eene onherroepelijke wet der noodzakelijke kringvormige beweging en ontwikkeling onderworpen is.

Dit alles is ook toepasselijk op zulke stelsels als die van BARDILI en HERBART, die ook het *absolute* uit de afgetrokkene begrippen zochten te verklaren. Al de éénheids Wijsgeeren hebben in hunne bespiegelingen de eenvoudigste waarheden van het gezond verstand over het hoofd gezien, en niet willen begrijpen, dat eene afgetrokkene redenering wel boven de uitspraken van dit gezond verstand zich verheffen kan; zoo als bij KANT, door zijne grondstelling dat wij de voorwerpen niet kunnen kennen, zoo als zij wezenlijk zijn; terwijl het gezond verstand op de zinnelijke ervaring steunende, het tegendeel zoude aannemen; maar dat de bespiegeling nimmer tegen hetzelve moet aandruischen, zoo als in de leer van het *ik*, van de identiteit, van het onderwerp (*subject*), met het voorwerp (*object*), en van de éénheid van het *zijn* met het *denken*. Indien wij

dus na dit aangevoerde een besluit omtrent de vorderingen der bespiegelende Wijsbegeerte in Duitschland sedert de laatste vijftig jaren moeten opmaken, kunnen wij zeggen, dat alleen de Wijsbegeerte van KANT ons eenige meerdere zekerheid omtrent den aard en den omvang onzer kennis gegeven heeft; en ons tevens geleerd, dat wij de zaken in zich zelven nimmer kunnen kennen; terwijl zij ons de waarde en de verhevenheid onzer zedelijke natuur, nader en op eene volkomene wijze heeft leeren inzien.

Het tweede punt onzes onderzoeks is, of de bespiegelende Wijsbegeerte in het tijdvak dat wij behandelen vorderingen in omvang van kennis gemaakt heeft? Na al hetgeen wij over de vorderingen in de zekerheid van deze kennis gezegd hebben, zal het niet moeijelijk vallen, deze vraag kort te kunnen beantwoorden. Wij hebben gezien dat KANT veel van hetgeen het oude Dogmatismus voor waarheid hield, heeft afgebroken, en dus hierin den kring onzer vermeende kennis verengd; daarentegen heeft hij de bron waaruit de kennis moet voortspruiten (het menschelijk kenvermogen), nader en uitvoerig doen kennen, dus ook hierin de kennis der bespiegelende Wijsbegeerte in omvang doen toenemen. Meer bijzonder is deze uitbreiding van kennis door zijne *Critik der Urtheilskraft* bevorderd, door eene nadere verklaring van eigenlijken aard des gevoels voor het schoone en verhevene, is er eene geheele hervorming eener nieuwe wetenschap, de Æsthetica, ontstaan, of de leer van de toepassing der begrippen van schoon-

en verhevenheid op de voorwerpen van natuur en kunst. Doch voornamelijk is de omvang der kennis in het zedelijke door de Kritische leer grooter geworden, naarmate deze kennis in onbetwistbare zekerheid is toegenomen, waardoor zij van de vruchtbaarste toepassing op de godsdienst, regts- en staatsleer en op de voorstelling der geschiedenis der menschheid geworden is. Hierin werd alles door KANT op de waarde van den mensch als zedelijk wezen terug gebragt, hetgeen nieuwe en verrassende standpunten aanwees, die den blik in het gebied dezer wetenschappen deden verruimen en dezelve eene andere gedaante deden aannemen, zoo als wij in de vorige afdeeling hebben aangetoond. Zoo men het onderzoek, dat ons bezig houdt op de stelsels van JACOBI, FICHTE, SCHELLING en HEGEL toepast, zal men geenszins tot zulk eene voordeelige slotsom geraken, hoezeer deze Wijsgeeren geheel het gebied der menschelijke kennis eene andere gedaante hebben trachten te geven, en zeker gemeend hebben den kring van dezelve te hebben uitgebreid. Wij hebben reeds aangetoond, dat die stelsels, wel verre van eenige meerdere zekerheid in de bespiegeling aan te bieden, te onbepaald en zelfs ongerijmd, en tegen het gezond verstand aandruischende waren, zij kunnen dus ook niet medegewerkt hebben, om die bespiegeling wezenlijke vorderingen in uitbreiding en omvang van kennis te doen maken. Het geloof rustende op eene onmiddellijke inwendige aanschouwing, zoo als bij JACOBI, is alleen weinig geschikt om onze kennis uit te breiden. De leer van het

ik van FICHTE is dunkt ons geheel daartoe strekkende om ons van het *niet ik*, deszelfs grens en beperking, af te leiden, en onze kennis op dit middelpunt van alle bestaan te doen zamentrekken, waardoor voorzeker onze kennis in omvang niet kan winnen. De absolute identiteit van SCHELLING beloofde ons in de kennis van God, de natuur en den mensch in te wijden; maar het beslist dat alles in het absolute één is, dat alle verscheidenheid slechts schijn voor het empyrisch zelfbewustzijn kan genoemd worden, geeft die aan onze kennis eenen meerderen omvang, en verrijkt ons dezelve met meerdere kundigheden omtrent God, de natuur en ons zelven? Eene Wijsbegeerte die ons minachting voor het bijzondere en *individuele* inboezemt, is weinig geschikt om nieuwe denkbeelden en gezigtspunten te doen ontstaan, die ons ook door de redenering en phantasie niet alleen, maar ook door eene verstandige ervaring moeten toekomen, en hoezeer de natuur-philosophie van SCHELLING eene zamenstelling (*constructie*) der wereld *à priori* is, heeft zij aan de natuurkundige wetenschappen weinig vorderingen doen maken, ja zelfs die in haren rigtigen gang gehinderd en den geest van bespiegeling, ten nadeele van die eener bedaarde en naauwkeurige waarneming, aangevuurd. De natuurkundige wetenschappen hebben door de nieuwe scheikunde, de toepassing der wiskunde en de ontdekkingen der natuurlijke geschiedenis enz. voorzeker meer vorderingen, dan door de natuur-philosophie kunnen maken. De Wijsbegeerte van SCHELLING

brengt ons, wat den omvang der kennis aangaat, op het standpunt van PLOTINUS en der Nieuw-Platonische school terug, het komt ons dus voor, dat door hare leerstellingen de wetenschap der bespiegeling weinig gewonnen heeft. Hetzelfde kan men van het stelsel van HEGEL en van die Wijsgeeren zeggen, die de *absolute* waarheid in de afgetrokkene begrippen hebben gezocht. Deze eenzijdige beschouwing der begrippen trekt hen noodwendig van het onderzoek der zaken af, die zij gelooven dat in die begrippen vervat zijn, zij geven ledige abstractiën, in de plaats van zelfstandigheden; want wat zijn het *zuivere zijn*, het *worden*, het *daarzijn* en het *één zijn* van HEGEL, waaruit hij alles afleidt en zamenstelt, anders dan schaduwbeelden zonder ligchaam en inhoud, die onze kennis geen stap verder doen vorderen niet alleen, maar die haar zoo zeer doen inkrimpen, dat wij ons tot op de gevoelens der Eleatische Wijsgeeren, zoo als zij in den *Parmenides* van PLATO voorkomen, zien teruggedrongen. KANT heeft het begrip der zedelijke volmaaktbaarheid der menschheid op de wereldgeschiedenis toegepast (*), en hierdoor den grond gelegd voor eene wijsgeerige en vruchtbare behandeling van de lotgevallen der volken en staten, zijn voorbeeld is met min of meer goed gevolg door verscheidene schrijvers in het oog gehouden, die hiermede echter het naauwkeurig kritisch onder-

(*) In zijne *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht.*

zoek der daadzaken verbonden hebben. Bij HEGEL vindt men integendeel deze daadzaken onvolledig of gewrongen voorgesteld, om de grondstellingen die hij *a priori* had aangenomen, te doen uitkomen. Onze kennis van de geschiedenis heeft weinig in omvang gewonnen, nu men weet dat de groote heerschappijen in het Oosten het *zuivere zijn* der menschheid zijn geweest, dat de kleine, schitterende gemeenebesten in Griekenland het menigvuldige van het *anders zijn* waren, dat Rome den strijd van dit *anders zijn* met den *geest der éénheid* heeft voorgesteld, en eindelijk dat de Europesche en voornamelijk de Duitsche beschaving, de menschheid tot die *éénheid* of het zich zelven bewuste *absolute* zal opvoeren. Indien zulke geschiedkundige bespiegelingen algemeen ingang vonden, was het met de historische kritiek, waarin men in onze eeuw zulke groote vorderingen gemaakt heeft, gedaan, en men zoude zich met, hoewel geestig gevondene, echter ledige hersenbeelden, moeten te vreden stellen, die ons eigenlijk niets van het eigendommelijke der beschaving van de oudheid, der middeleeuwen en der hedendaagsche tijden zouden leeren. De eenzijdige wijsgeerige behandeling der geschiedenis is, volgens ons gevoelen, zeer nadeelig voor de juiste geschiedkennis, en moet noodwendig onze nasporing hierin van den regten weg afleiden en in plaats van een bedaard onderzoek aan te kweken, ons aanzetten om meesterachtig te beslissen en de daadzaken willekeurig en oppervlakkig te behandelen. Wij zien dus dat alleen de Wijsbegeerte van KANT de kennis

in de bespiegelende Wijsbegeerte in omvang waarlijk heeft uitgebreid, terwijl de stelsels die aan dezelve opgevolgd zijn, wel verre van die kennis uit te breiden, die hebben ingekrompen, en eigenlijk niets hebben gesteld, dat niet reeds door sommige oude Grieksche Wijsgeeren en de Alexandrijnsche Neoplatonisten, wat de hoofdzaak betreft, gezegd was. Het stelsel van FICHTE maakt hierop wel eene uitzondering, doch het heeft de kennis ook geheel tot het *ik* bepaald, en hierdoor voorzeker dezelve niet in omvang doen winnen.

Het derde gedeelte van ons onderzoek betreft de vraag of de wijsgeerige methode van KANT met de daarop gevolgde stelsels der latere Wijsgeeren de bespiegeling in veelzijdigheid van beschouwing vorderingen heeft doen maken? Nimmer heeft er zich bij een volk, zelfs niet bij de Grieken, eenen zoo grooten ijver en levendige belangstelling voor de wijsgeerige wetenschappen vertoond, als bij de Duitschers in de laatste vijftig jaren. De wijsgeerige schriften van dit tijdvak alleen, zouden eene geheele bibliotheek vormen. Al de verschillende gedaanten, waarin de wijsbegeerte zich kan voordoen, al de standpunten waarop zich de bespiegeling plaatsen kan, hebben zich in dit tijdbestek weder vertoond, en men heeft er de wetenschap ook uit beschouwd. Op het Kriticismus volgde, nadat hetzelve het oude Dogmatismus van LEIBNITZ en WOLFF verwonnen had, het Scepticismus, het Idealismus, de leer der absolute identiteit, het rationeel Realismus, de Wijsbegeerte van het gevoel en des geloofs

in het bovenzienlijke, de leer van het absolute *zijn*, en nog zoo vele andere wijzigingen van die verschillende voorstellingen eener wetenschap, die, volgens al die Wijsgeeren slechts één is. Aan veelzijdigheid van beschouwing heeft het dus niet ontbroken, en waren de meeste stelsels, zoo als wij hebben aangetoond, weinig geschikt om onze kennis in het wijsgeerige in zekerheid en omvang te doen toenemen, zoo hebben zij echter medegewerkt om ons het veld der bespiegeling in alle rigtingen te doen doorkruisen, en ons in staat gesteld, om den regten gids van den onkundigen of verkeerd ingelichten geleider te onderscheiden. Door deze veelzijdigheid van beschouwing, heeft men zich nog levendiger van de waarde der kritische methode kunnen overtuigen, die ons nimmer op die dwaalwegen gevoerd heeft, waarin zij zijn vervallen, die dezen wegwijzer verlaten hebben, om eenen anderen te volgen. De stelsels van FICHTE, SCHELLING en HEGEL hebben een groot ontkennend nut gehad, zij hebben bewezen, dat het nieuwe Dogmatismus zoo min als het oude, tot voldoende slotsommen leidt, en dat het tot nog grooter ongerijmdheden vervallen is. Voor het overige hebben deze stelsels, hoezeer niet met een zoo goed gevolg als de methode van KANT, zich op alle takken van wetenschap toegepast, en hierdoor nu en dan heilzame waarheden doen ontspringen, die echter in waarde en heilzaamheid, niet bij de zedelijke rigting te vergelijken zijn, die KANT de godsdienst, regts- en staatsleer, de geschiedenis en opvoedingskunde, heeft doen aannemen. . . .

Wij hebben in de vorige afdeeling ook doen opmerken, dat de leer van SCHELLING den ijver voor de mythologische studien in Duitschland heeft aangevuurd, en tevens tot het nader onderzoeken der godsdienstige leerstellingen van het Oosten aanleiding heeft gegeven; hoewel deze onderzoekingen dikwijls uit een éénzijdig oogpunt werden verrigt, hebben zij veel in de godsdienst der oude volken opgehelderd en hierover een helder licht doen opgaan. Dit is dan ook de rede, waarom wij de nieuwere Duitsche Wijsbegeerte, als de middellijke oorzaak aanzien van eene veelzijdigheid van beschouwing, in een opzigt, dat in een zoo naauw verband met de Wijsbegeerte in het algemeen staat.

Als wij nu de slotsom der vorderingen in zekerheid en omvang van kennis en in veelzijdigheid van beschouwing, van de Duitsche Wijsbegeerte moeten opmaken, zoo blijkt uit al hetgeen wij hierboven hebben aangevoerd, dat de Wijsbegeerte van KANT alleen de zekerheid en omvang van kennis in de bespiegeling heeft doen toenemen, 1°. juist door de nadere en uitvoerige uiteenzetting van de wetten van het menschelijk kenvermogen, of het punt waarvan ieder gegrond wijsgeerig onderzoek moet uitgaan. 2°. door de zedelijkheid in hare afgetrokkene zuiverheid voor te stellen, en aan te toonen, dat de mensch door deze zedelijkheid, die in zijn wezen ligt, met eene hoogere en onzinnelijke wereld in betrekking staat. 3°. door eene nieuwe en juiste theorie der oordeelskracht, waardoor hij het eerst wijsgeerige gronden aan de wetenschap van het

schoone en verhevene (de *Æsthetica*) gaf, waardoor zij eene geheel andere gedaante verkreeg dan zij door BAUMGARTEN ontvangen had. 4°. door eene vruchtbare en heilzame toepassing der zedelijkheid op godsdienst-, regts- en staatsleer, geschiedenis en opvoedingskunde, en eindelijk 5°. door het aanwijzen eener nieuwe (de kritische) methode in de Wijsbegeerte, waardoor aan het stellige van het Dogmatismus, en aan het onzekere en wankelbare van het Scepticismus een einde gemaakt wordt. Wij hebben daarentegen aangetoond, dat door de stelsels der voornaamste Wijsgeeren, die aan KANT opgevolgd zijn, de kennis in het gebied der bespiegeling, wel verre van in zekerheid en in omvang te zijn toegenomen, zelfs meer onzeker geworden, en somtijds tot het ongerijmde vervallen is; doch dat zij tevens door hunne stellingen aanleiding tot eene veelzijdigheid van beschouwing gegeven hebben, zonder dat zij hierin echter ook met de vruchtbare toepassing van het Kriticismus op alle takken van wetenschap hebben kunnen wedijveren.

Wat dus de stelsels van FICHTE, SCHELLING en HEGEL voornamelijk aangaat, zoo moeten wij volmondig erkennen, dat hierin de vorderingen in geenen deele hebben beantwoord aan hetgeen men van de inspanning en talenten dier mannen verwachten mogt, het zal niet moeijelijk zijn om te ontwikkelen, waaraan deze minder gunstige uitslag is toe te schrijven.

Sedert KANT is in Duitschland de ijver voor de wijsgeerige bespiegeling algemeen geworden, maar

tevens niet met die bezadigdheid beoefend, die dit vak vereischt. Men heeft, door de groote ontdekkingen van den meester aangevuurd, ook iets nieuws willen leveren, en hem in diepzinnigheid, in stoutheid en algemeenheid van begrippen willen overtreffen. Zijne eerste volgelingen waanden spoedig wijzer te zijn dan hij. Men heeft voornamelijk de strekking van zijne methode uit het oog verloren, en is tot het Dogmatismus vervallen, dat hij zoo zegevierend had overwonnen, en waarvoor hij zoo zeer waarschuwde, toen hij zoo duidelijk de ongenoegzaamheid van het vroegere aantoonde. Eene hoofddwaling daar alle verdere afwijkingen uit kunnen worden afgeleid, is, dat men geloofde, dat KANT zich dogmatisch over de betrekking van den vorm tot den inhoud onzer kennis uitgelaten had, en eigenlijk leerde, dat de verschijningen in ons geenen anderen grond dan in het subject zelven hebben; waardoor hij het Idealismus zoude hebben voorgestaan. Uit deze dwaling is het stelsel van FICHTE voortgesproten, die, niet te vreden dat wij de zaken in zich zelven nimmer zouden kunnen kennen, het beproeven wilde, of hij tot die kennis niet konde geraken, en spoedig meende dezelve bereikt te hebben, door het *ik* als de bron van alles aan te nemen, eene stelling, die hij naderhand op een duister begrip van het *zijn* Gods overbragt. SCHELLING, de eenzijdigheid dezer leer inziende, doch tevens de oplossing van het groote vraagstuk, het verband namelijk van subject en object niet opgevende, meende de tegenstelling die er in gelegen

is door de absolute identiteit te kunnen oplossen. HEGEL poogde het stelsel van zijnen voorganger, door er de wetten der Logica op toe te passen, eene meer wetenschappelijke houding te geven. Dit alles hebben wij in de eerste afdeeling uitvoerig uiteengezet, en hebben dit hier herhaald, om den onderlingen zamenhang der stelsels aan te wijzen die het Kriticismus zijn opgevolgd, en die hetzelve verlaten hebben, om op eene dwaling te bouwen, meenende door het Dogmatismus eene absolute verklaring van God, de natuur en den mensch te geven. Het is juist door den verkeerden weg dien deze drie Wijsgeeren in de bespiegeling hebben ingeslagen, dat hunne onbetwistbare groote inspanning en talenten niet met dien goeden uitslag zijn bekroond geworden in hunne poging om alles tot één beginsel in de bespiegelende Wijsbegeerte terug te leiden. Zij hebben den gids der kritische methode versmaad, en hieraan schrijven wij voornamelijk het excentrische en paradoxe hunner grondstellingen toe, schoon wij de scherpzinnigheid en de veelomvattendheid van hunnen geest bewonderen, die zulke vast zamenhangende systema's uit de hypothesen wist te scheppen, waarvan zij uitgingen. Zij werden verleid door den bijval, die spoedig hunne vreemde en stoute stellingen verkregen, om hierop als apodiktische waarheden te bouwen, en merkten niet op, dat hunne stelsels, hoe schitterend ook, slechts voor eenen korten tijd moesten bestaan, om door andere, even schitterend, maar in den grondslag even broze en gebrekkige, vervangen te

worden. Zij hebben aan de wereld getoond dat de menschelijke bespiegeling grenzen heeft, die zij niet kan overschrijden, zonder in het ongerijmde te vervallen, en dat alles eigenlijk onzin wordt, zoodra de rede zich buiten de grenzen van haar kenvermogen waagt. Wij hebben alle achting voor de groote intellectuele zielskracht en voor het wijsgeerig vernuft, dat een FICHTE, SCHELLING en HEGEL hebben ten toon gespreid, doch wij zijn tevens overtuigd, dat dit alles hun de klippen niet kon doen vermijden, waarop zij schipbreuk geleden hebben, omdat zij het eenige kompas voor het onmetelijke veld der bespiegeling, de kritische methode namelijk, niet verkozen mede te nemen. Desniettegenstaande heeft de Duitsche Wijsbegeerte sedert de laatste vijftig jaren de wetenschap der bespiegeling merkelijk doen vooruitgaan. De methode die KANT aan het licht bragt, heeft, zoo als wij hierboven herhaalde malen aangetoond hebben, heilzaam op alle takken der wetenschappen haren invloed uitgeoefend. Hoezeer de leer van het Kriticismus niet algemeen heerschende bleef en spoedig door de absolute stelsels van het nieuwe Dogmatismus eenigzins werd verdrongen, zoo bleef zij echter bij meer bedaarde denkers hare waarde behouden, zij gaven aan dezelve eenige wijzigingen, die zij in verband met de vorderingen der overige wetenschappen scheen te behoeven, en andere Wijsgeeren die in het eerst zich niet met de kritische grondstellingen konden vereenigen, sloten zich naderhand in sommige opzigten met dezelve aan. Mannen, zoo als

JACOBI, KÖPPEN, BOUTERWECK, HERMES, SCHULZE, FRIES en KRUG, hebben zich in de wijsgeerige wetenschappen zeer verdienstelijk gemaakt, schoon zij zelve geene nieuwe stelsels daarstelden, plaatsten zij sommige belangrijke waarheden in een helder licht of maakten een oorspronkelijk gebruik van die methode die eene zoo vruchtbare en gelukkige omwenteling in de Wijsbegeerte veroorzaakt heeft. Zij hebben ook met goed gevolg de nieuwe Dogmatisten bestreden, daardoor de wetenschap van teruggang bevrijd en tevens aan de zucht tot het paradoxe en overdrevene perk gesteld. De overspanning, die ten tijde van FICHTE, SCHELLING en HEGEL in de bespiegeling bij de Duitschers heerschte, is meer bedaard en heeft bij velen voor bezonnen redenering en naauwkeurig onderzoek plaats gemaakt, die de vorderingen der Wijsbegeerte in verband brengt met die der andere wetenschappen, zoowel natuur-, als oudheid- en geschiedkundige, en dus alles goeds voor de toekomst doet hopen. De nieuwheidszucht en de bespiegeling, zoo wel als de min of meer vijandige houding van dezen tegen de geopenbaarde godsdienst, is veel verminderd, het Rationalismus en het Supernaturalismus staan in Duitschland niet meer zoo vijandig tegen elkander over, en sommige wijsgeerige Godgeleerden, als TZSCHIRNER, ULLMANN, BRETSCHNEIDER, SCHLEIERMACHER en anderen, hebben de rede en de openbaring in de schoonste overeenstemming gebragt.

Wij hebben thans, naar ons vermogen, het voorstel dat het Utrechtsche Genootschap zoo doelmatig

in het belang der bespiegelende Wijsbegeerte, ook in ons vaderland, voorstelde, opgelost, en de hoofdstelsels, die sedert de laatste halve eeuw elkander zijn opgevolgd, in hunne voornaamste karaktertrekken geschetst en hunnen geest beoordeeld, terwijl wij ons hierop grondende met korte woorden de vorderingen aangewezen hebben, welke deze de bespiegelende Wijsbegeerte in zekerheid en omvang van kennis en in veelzijdigheid van beschouwing heeft doen maken. Eene meer uitvoerige uiteenzetting hiervan, zou ons in noodelooze herhalingen hebben doen vallen. Moge onze poging aan de bedoelingen van het geleerde genootschap eenigzins beantwoord hebben, dan achten wij ons rijkelijk beloond voor de inspanning en moeite, die ons deze verhandeling gekost heeft, terwijl wij ook tevens met dezelve hebben beoogd, om in ons vaderland de zucht voor de verhevenste aller wetenschappen, die hier voorzeker nog niet zeer groot is, meer aan te wakkeren.

Wij hebben eindelijk in deze verhandeling getoond, voorstanders te zijn van de kritische methode; doch wij zijn dit uit overtuiging en geenszins uit stelselzucht, of omdat wij ons slaafsch aan de uitspraken eener school onderworpen hebben; ieder die de Wijsbegeerte beoefent, moet immers eene zekere methode aannemen; dus hebben wij het regt om voor ons de kritische te verkiezen, die aan de beide overigen volgens ons gevoelen een einde gemaakt heeft. Noch het Dogmatismns, noch het Scepticismus voldoen aan de eischen van den

wijsgeerig onderzoekenden geest en het Eclectismus kan nimmer dien echt stelselmatigen vorm aannemen, dien eene wetenschap vordert. Wij hebben zoo veel ons mogelijk was, bij de beoordeeling der stelsels, die de kritische methode niet volgden of verlaten hebben, ons op het standpunt der Wijsgeeren zelven zoeken te verplaatsen en getracht in den loop hunner gedachten in te dringen; hierdoor alleen kan men in staat worden gesteld om eene onpartijdige beschouwing en waardering te geven, van zoo vele gevoelens, die door hunne vreemdheid en het paradoxe der grondstellingen, ons tot een schijnbaar strenger en verwerpend oordeel zouden hebben kunnen doen overgaan; hetgeen echter even zoo onbillijk zoude geweest zijn, als het een doorslaand blijk van eene te oppervlakkige toetsing zoude gegeven hebben. In het gebied der Wijsbegeerte moet men altijd eene bedaarde gematigdheid in het beoordeelen der gevoelens van anderen, hoezeer zij met de onzen mogen verschillen, in acht nemen, want in alle de wijsgeerige stelsels, is de waarheid min of meer met de dwaling vermengd aanwezig; het is daarom dat ANCILLON (*) met zoo veel regt aanmerkt:

» *La vraie Philosophie est modeste.*"

Deze *zedigheid* is niet alleen noodzakelijk in het beoordeelen van de wijsgeerige stelsels van anderen, om hierin de juistheid en billijkheid in het oog

(*) In zijne *Essais de philosophie, de politique et de littérature*, *Tom.* I. *pag.* 12. Men vergelijke verder met dit hoofdstuk, hetgeen BORGER in zijn *Mysticismus*, en KEMPER in zijne *Proeve over den invloed der staatkundige gebeurtenissen op de godsdienstige en wijsgeerige begrippen*, over de Duitsche Wijsbegeerte gezegd hebben; hoezeer wij meenden

te houden; maar zij is het vooral bij de onderzoekingen in het veld der bespiegeling; omdat zij den geest met een voorzigtig wantrouwen aan zijne onfeilbaarheid vervult, en hem tot een nimmer ophouden in het toetsen der begrippen, en het gebruik maken van ervaring en geschiedenis aan-

---

in sommige opzigten van deze voortreffelijke schrijvers te moeten verschillen. Ook nog het *Kort overzigt der voornaamste veranderingen, in de Bovennatuurkunde sedert* KANT, in PÖLITZ *Uitgez. Verhand.* O. F. GRUPPE, *Wendepunct der Philosophie in* 19ᵉ *Jahrh.*, 1834; S. SALAT, *Ueber die Hauptgebrechen der Deutschen Philosophie*, 1834; V. COUSIN, *Ueber Französischen und Deutschen Philosophie, mit einer Vorrede von* SCHELLING, 1834. Deze drie laatstgenoemde werken zijn van belang, omdat zij van de verschillende rigtingen, die de wijsgeerige geest, sedert den dood van HEGEL, genomen heeft, belangrijke wenken geven. Dat van GRUPPE is in denzelfden zin als zijnen *Antäus*, die wij hierboven aanhaalden, opgesteld. Hij wil de methode die BACO voor de natuurkundige wetenschappen aanwees, ook geheel op de wijsgeerige toegepast hebben. Zijne aanmerkingen omtrent den aard en het misbruik der abstracte begrippen in de Logica en Bovennatuurkunde, alsmede over die van ruimte en tijd, zijn zeer scherpzinnig. Hoe echter de Schrijver zijne methode op de zedekunde wil en kan toepassen, blijft nog duister. SALAT beschuldigt de Duitsche wijsbegeerte in het algemeen van Idealismus, en ijvert met regt voor een ondubbelzinnig geloof aan God en zedelijkheid, als iets wezenlijks (*reëls*); hij schijnt uit de school van JACOBI en KÖPPEN te zijn. Het laatste werkje, zijnde eene vertaling van de Voorrede voor den 2den druk van de *Fragmens philosophiques* van COUSIN is voornamelijk merkwaardig door de Voorrede van SCHELLING, die hiermede een 25 jarig stilzwijgen verbroken heeft. Hij laat hierin zich niet zeer gunstig over de leer van HEGEL uit, en bepaalt de rigting die de Wijsbegeerte nemen moet om tot hare volmaking te geraken. Dit geschrift heeft in Duitschland zeer veel gerucht gemaakt. KRUG heeft hierin aanleiding gevonden om op nieuw de zwakheid der stelsels

spoort. Het is voornamelijk aan het gebrek van deze zedigheid te wijten, dat de nieuwe Duitsche Wijsbegeerte, over het algemeen, niet datgene heeft opgeleverd, wat men van de geestvermogens en inspanning der Wijsgeeren van onzen tijd, zoude hebben kunnen verwachten.

---

van het *absolute* aan te wijzen door zijn werkje: SCHELLING *und* HEGEL, *oder die neueste Philosophie in Vernichtungskriege mit sich selbst begriffen*, 1835. Hierop heeft Dr. G. MARBACH zijn meester HEGEL, tegen SCHELLING en KRUG trachten te verdedigen, in een boekje, getiteld: SCHELLING, HEGEL, COUSIN *und* KRUG, 1835, waardoor hij echter, volgens ons gevoelen, de zaak weinig van gedaante heeft doen veranderen. Hiermede staat in verband eene wijsgeerige brochure, *Entdeckungen über die Entdeckungen unserer neuesten Philosophen. Ein Panorama in fünfthalb Acten mit ein Nachspiel*, *von* MAGIS AMICA VERITAS 1835. Eene geestige satire met belangrijke bijzonderheden omtrent SCHELLING en HEGEL, die hunne opregtheid waarlijk geen eer aandoen. Sedert eenigen tijd zijn de jonge FICHTE (de zoon) en BRANISS, weder met nieuwe stelsels in de wijsbegeerte te voorschijn getreden, die beide echter tot de absolute behooren. De eerste stelt het *absolute* in de *persoonlijkheid* Gods, hetgeen veel overeenkomst heeft met het *zijn* Gods van zijnen vader; de andere zegt, dat het *absolute* het zuivere *doen* is, in plaats van het zuiver *denken* van HEGEL. Wij gelooven echter, dat de tijd voorbij is, in welken de absolute stelsels opgang kunnen maken. Men zie J. H. FICHTE, *Grundzüge zum System. der Philosophie etc.*, 1835. BRANISS, *System. der Metaphysik*, 1834.

J. A. BAKKER,
VERHANDELING
OVER DE
DUITSCHE
WIJSBEGEERTE.

J. A. BAKKER,
VERHANDELING
OVER DE
DUITSCHE
WIJSBEGEERTE.

VERHANDELING

OVER DE

VRIJHEID VAN DEN HANDEL,

BESCHOUWD ALS

ALGEMEEN BEGINSEL VAN STAATSHUISHOUDKUNDE.

VERHANDELING

OVER DE

VRIJHEID VAN DEN HANDEL,

BESCHOUWD ALS

ALGEMEEN BEGINSEL VAN STAATSHUISHOUDKUNDE.

DOOR

MR. R. METELERKAMP,

RIDDER DER ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW.

UITGEGEVEN DOOR HET

PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

TE UTRECHT,

BIJ JOH. ALTHEER,

Drukker van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap.

MDCCCXXXV.

VERHANDELING,

TER BEANTWOORDING DER

VRAAG:

» INDIEN HET WAAR IS, DAT DE ALGEMEENE BEGINSELEN VAN STAATS-» HUISHOUDKUNDE DE VRIJHEID VAN DEN HANDEL EN DE VRIJE » UITOEFENING DER INDUSTRIE AANBEVELEN, ZIJN DAN DEZE BE-» GINSELEN OMTRENT DIT STUK ZOO ALGEMEEN, DAT DEZELVE AAN » GEENE UITZONDERING ONDERHEVIG ZIJN? OF KAN HET OOIT VAN » HET BELANG VAN EEN LAND ZIJN, OM DOOR VERBODSWETTEN OF » ZWARE BELASTINGEN DE VOORTBRENGSELEN VAN ANDERE VOLKEN » TE VERBIEDEN OF TE BELASTEN, WANNEER GEEN ANDER VOLK » TEGEN DAT LAND ZOODANIGE WETTEN HEEFT VASTGESTELD? EN » WANNEER BIJ EENIGE VOLKEN ZOODANIGE WETTEN AL BESTAAN, » KAN HET DAN VAN HET BELANG DER ANDERE VOLKEN ZIJN, » OM, BIJ ZOOGENAAMDE REPRESAILLE, OOK VERBODSWETTEN EN » HOOGE BELASTINGEN DAAR TE STELLEN; OF BEHOOREN DEZE ZELFS

» DAN NOG DEN HANDEL EN DE INDUSTRIE VRIJ TE LATEN?
» WELKEN INVLOED ZOU HET VOLGEN VAN HET EENE OF VAN HET
» ANDERE BEGINSEL HEBBEN, OP HET WELVAREN EN RIJKDOM
» DIER VOLKEN?"

AAN WELKE

DOOR HET PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP,

op den 26 Juny 1835.

DE GOUDEN EEREPRIJS

IS TOEGEWEZEN.

Sedert dat de Huishouding van den Staat het voorwerp van wetenschappelijk onderzoek heeft uitgemaakt: sedert dat de Staatshuishoudkunde, gegrond op de echte Statistieke kennis van de bestanddeelen der Maatschappij, aan de bevordering van het geluk en de welvaart der Volken is dienstbaar gemaakt, zijn de ware grondslagen van die welvaart meer en meer onderzocht en bekend geworden; wat dan ook LUEDER (1) en anderen daartegen mogen hebben aangevoerd, het is deze wetenschap, waardoor de Regering in staat wordt gesteld, om tot de vermeerdering en bevestiging van het geluk der Maatschappij, welke aan hare zorg is toevertrouwd, krachtdadig mede te werken. Het zijn intusschen geene bloote bespiegelingen, geene gewaagde stellingen, geene zoogenaamde beginselen, welke tot dit doel kunnen leiden; het is integendeel het grondig onderzoek en de vergelijking van

---

(1) *Kritische Geschichte der Statistik.*

daadzaken, door de ondervinding bevestigd, welke den Staatsman tot de kennis dier waarheden kunnen brengen, die op den voorspoed van natiën en personen den voordeeligsten of nadeeligsten invloed uitoefenen, die het volksgeluk bevestigen of vernietigen.

In den tegenwoordigen toestand van Europa, op den trap van beschaving, waarop dit werelddeel zich geplaatst bevindt, is de Staatshuishoudkunde eene voor den Staatsman onmisbare wetenschap, en het is derhalve van het uiterst belang, dat de groote grondbeginselen, waarop dezelve berust, tot de meest mogelijke klaarheid en duidelijkheid worden gebragt en ontheven van het leerstellige, hetgeen ook deze wetenschap maar al te veel aankleeft en op dezelve niet zelden eenen schadelijken invloed uitoefent. In Staatkundige aangelegenheden toch, waar zoo vele doeleinden elkander kruissen, kan eene te groote strengheid in de toepassing dier beginselen niet anders dan nadeelig zijn.

Onder de verschillende punten van onderzoek, welke de Staatshuishoudkunde oplevert, verdient eene bijzondere opmerking het zoogenaamd *merkantiel* stelsel, hetgeen COLBERT in 1667 door zijn tarief van in- en uitgaande regten, waarbij zware lasten op voortbrengselen van buitenlandsche nijverheid werden gelegd, het eerst in werking heeft gebragt; een stelsel naderhand door anderen, inzonderheid door Engeland nagevolgd, en vooral in de laatste tijden door NAPOLEON tot die hoogte opgevoerd, dat hetzelve, indien het had blijven bestaan,

de vernietiging van allen handel en de verstoring der maatschappelijke betrekkingen tusschen de onderscheidene volken bewerkt zoude hebben: een stelsel eindelijk geheel in strijd met de vrijheid van den handel, welke door A. SMITH en, op zijn voetspoor, door vele andere beroemde mannen is bewezen, als de hechtste grondslag van de welvaart en den rijkdom der natiën te moeten beschouwd worden.

Van wederzijde is deze strijd met drift en stelselmatige hevigheid gevoerd geworden, en niet zelden is hierdoor het ware gezigtspunt, het wezenlijk belang van de onderscheidene takken der volksvlijt, uit het oog verloren. Dit schijnt dan ook, en zulks met zeer veel regt, het verdienstelijk Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bewogen te hebben, om de in allen opzigte belangrijke prijsvraag voor te stellen, waarvan ik onderneem de beantwoording te beproeven, in de hoop van, al mogt dezelve niet geheel aan de bedoeling van de uitschrijvers voldoen, daardoor echter iets tot uitbreiding eener zoo belangrijke wetenschap, als de Staatshuishoudkunde, te hebben bijgedragen.

De Verhandeling, welke ik de eer heb het Genootschap aan te bieden, verdeelt zich, naar aanleiding der voorgestelde vraag, van zelve in de drie navolgende hoofdpunten:

1°. Is het waar, dat de algemeene beginselen van Staatshuishoudkunde de vrijheid van den handel en de vrije uitoefening der nijverheid aanbevelen?

2°. Is deze regel zoo algemeen, dat dezelve aan geene uitzondering onderhevig is, of kan het ooit van belang voor een land zijn, om door verbodswetten of zware belastingen de voortbrengselen van andere volken te verbieden of te belasten, wanneer géen ander volk tegen dat land zoodanige wetten heeft vastgesteld?

3°. Wanneer zoodanige wetten bij eenige volken bestaan, kan dan het wel begrepen belang van anderen mede brengen, om bij zoogenaamde represaille ook verbodswetten en hooge belastingen daar te stellen, of behooren deze zelfs dan nog den handel en de nijverheid vrij te laten, en welken invloed zoude het volgen van het een of ander beginsel hebben op de welvaart en den rijkdom dier volken?

Hoezeer dit onderwerp door vele schrijvers is behandeld, heb ik echter gemeend deze Verhandeling niet met aanhalingen te moeten overladen; maar heb mij tot eenige weinige bepaald, welke kunnen strekken om mijne meeningen duidelijkheid bij te zetten, of daadzaken te bevestigen.

I.

Is het waar, dat de algemeene beginselen van Staatshuishoudkunde, de vrijheid van den handel en de vrije uitoefening der nijverheid aanbevelen?

Bij het uitschrijven der prijsvraag, welke het onderwerp dezer Verhandeling uitmaakt, is het beginsel van de vrijheid van den handel en van de vrije uitoefening der nijverheid, als het ware op den voorgrond gesteld. Het laatste beginsel, de vrije uitoefening der nijverheid, is zoo dikwijls behandeld en thans wel zoo ver boven alle bedenking verheven, dat wij hetzelve gerustelijk, als geene verdere ontwikkeling behoevende, kunnen aannemen. Voorname schrijvers over de Staatshuishoudkunde, gelijk A. SMITH, J. B. SAY, J. Graaf VON SODEN, H. STORCH en onze in dit vak zoo verdienstelijke landgenoot G. K. Graaf VAN HOGENDORP hebben de noodzakelijkheid van eenen vrijen handel met den besten uitslag verdedigd; terwijl zelfs andere niet minder beroemde mannen, zoo als CH. GANILH, N. F. CANARD, Graaf CHAPTAL, hoezeer niet geheel hebbende kunnen afzien van een stelsel van bescherming, hetgeen zij voor de ondersteuning der nijverheid onmisbaar rekenen, zich echter verpligt hebben gevonden, de vrijheid van den handel,

voor zoo ver die met hun geliefkoosd stelsel kan worden overeengebragt, als hoogst wenschelijk in het belang van de algemeene welvaart te erkennen.

Ik vertrouw dus, wat dit eerste punt betreft het meest aan de bedoeling van het geleerd genootschap te zullen voldoen, met mij te bepalen tot eene korte doch beredeneerde opgave der voornaamste gronden, welke voor de vrijheid van den handel, als algemeen beginsel van Staatshuishoudkunde, zijn of kunnen worden aangevoerd.

De toepassing van het beginsel van eenen vrijen handel wordt door den handel zelven van alle zijden ingeroepen.

Hoeveel eene onbelemmerde vrijheid tot den bloei van den koophandel mede werkt, zal wel geen bepaald betoog noodig hebben in een land, hetgeen door dien handel groot en magtig is geworden: de ondervinding van vroegere jaren heeft de onschatbare voordeelen van die vrijheid, welke onder de eerste oorzaken van de vestiging van den wereldhandel in Holland moet worden gerekend, doen kennen; die van latere tijden daarentegen heeft aldaar den verderfelijken invloed van verbodsstelsels en hooge regten bewezen.

Verbodswetten, en hiermede staan in vele opzigten hooge regten gelijk, bederven uit haren aard den koophandel, door denzelven van eenige zijner takken te berooven, welke wederom in verband staan met alle anderen. Verkoopen zonder in te koopen is, zoo als Sir FRANCIS D'IVERNOIS zegt, den steen der wijzen zoeken: de natuur van den handel brengt

mede, dat de koopman eene markt zoekt, waar hij alles, wat hij noodig kan hebben, zoo veel mogelijk vereenigd vindt; zoodra men dus door verbodswetten of buitensporige regten het ijzer, de katoene goederen, het leder of andere belangrijke voorwerpen van die markt uitsluit, zoo verbant men te gelijker tijd de speculatie op andere handelstakken, en de koopman brengt bij voorkeur de goederen, welke hij te verkoopen heeft, naar die markt, waar zich bij de meeste zekerheid om zijne goederen spoedig en tegen behoorlijke prijzen af te zetten de grootste verscheidenheid van koopwaren ter inkoop, naar gelang zijner behoefte, opdoet. Is dit nu eene algemeene waarheid voor alle handeldrijvende volken, zoo vindt dezelve buiten twijfel eene meer bijzondere toepassing voor een land, als het Koningrijk der Nederlanden, hetgeen, zoo wel door zijne natuurlijke ligging, zijne zeehavens en groote middelen van vervoer, door het karakter en de gewoonten zijner inwoonderen, als door de aanzienlijke in den handel gevestigde kapitalen geschikt is om zulk eene markt te bezitten, en eene algemeene stapelplaats voor den handel op te leveren: zoo was Holland in de beste tijden der Republiek het middelpunt van den Europeschen koophandel geworden, omdat de koopman, die verzekerd was koopers voor zijne aangebragte waren te zullen vinden, er niet minder op konde rekenen, aldaar ook die goederen te zullen aantreffen, welke hij ter uitvoer mogt noodig hebben.

Doch het zijn niet alleen de hooge regten, welke den handel drukken en den binnen- zoo wel als den buitenlandschen koopman afschrikken, maar evenzeer de belemmeringen, welke hij ondervindt door duizenderlei formaliteiten; waarop even zoo vele boetens, aanhalingen en verbeurd verklaringen volgen. De spoed, welke handelsondernemingen veelal vorderen, en het geheim, waarmede men niet zelden dezelve wenscht vergezeld te doen gaan, zijn in volkomen tegenspraak met het gedurig oponthoud en de verpligting, om alles wat tot zoodanige onderneming betrekking heeft, bloot te leggen, hetgeen intusschen bij het bestaan van hooge regten niet te vermijden is, wil men den smokkelhandel, ten minsten eenigermate, voorkomen, welke weder van zijne zijde de uitbreiding van den handel verhindert, door den naauwgezetten koopman in den grond te helpen en eerlijke lieden in het algemeen van den koophandel te verwijderen.

Het is eene aanmerking van CHAPTAL (1), die zeker niet van te groote partijdigheid voor het stelsel van vrijen handel zal beschuldigd worden, dat het bestuur nimmer uit het oog behoort te verliezen, dat de belastingen, hoe drukkend ook, bij den koopman minder ontevredenheid verwekken, dan de knevelarijen, het herhaalde geloop, de ontelbare verklaringen, de nuttelooze formaliteiten, welke hem gedurig van zijne bezigheden af- en in

---

(1) *De l'industrie française.* Vol. II, p. 400.

eene gedwongene vrees houden, en dat het bezigen van eenen maatregel, die niet volstrekt noodzakelijk is, een ware geessel is voor den koophandel en een algemeenen tegenzin tegen het publiek gezag doet ontstaan.

Wij mogen dus zonder overdrevenheid het *merkantiel* stelsel beschouwen, als eene Staatkundige dwaling, welke het meest heeft toegebragt, om de uitbreiding van den algemeenen handel te verhinderen; de strekking toch van hetzelve is geene andere, als om de eene natie de welvaart van de andere als strijdig met hare eigene te doen aanmerken, om door de belemmering der wederzijdsche betrekkingen eene vijandelijke mededinging te doen ontstaan, welke wederom de begeerte om zich onderling te benadeelen en te verarmen doet geboren worden, en eene der voornaamste oorzaken is geweest van de meeste oorlogen, welke in de laatste eeuw zijn gevoerd geworden. In een woord, dit noodlottig stelsel heeft overal waar het zich heeft gevestigd, den voortgang van den Nationalen voorspoed, het natuurlijk gevolg van eenen uitgebreiden koophandel, verhinderd (1).

De vrijheid van den handel is, als algemeen beginsel aangenomen, zelfs voor de Nijverheid en voor den landbouw ten hoogsten belangrijk.

Het is de vereeniging en bloei van den landbouw, de fabrijken en den handel, waardoor de welvaart

---

(1) Met sterke kleuren worden de nadeelen van het *merkantiel* stelsel afgeschilderd door STORCH, *Cours d'économie politique*. T. 1, p. 102.

en de rijkdom der volken wordt bevorderd, en nimmer kunnen deze drie takken der volksvlijt, wat hun wezenlijk en voortdurend belang betreft, met elkander in strijd zijn; schijnbaar kan er somtijds wel zoodanige strijd bestaan, en tot klagten aanleiding geven, zelfs is het niet te ontkennen, dat door den loop der omstandigheden deze of gene tak van volksbestaan, voor het oogenblik, kan lijden door den bloei van eenen anderen, doch op den duur en over het algemeen hebben zij zich wederkeerig noodig en winnen allen bij een vrijzinnig stelsel: zij hebben dan ook allen eene gelijke aanspraak op bescherming, en elk stelsel, waardoor de belangen van den eenen tak aan die des anderen worden opgeofferd, kan niet anders, dan nadeelig voor allen zijn. Bezwaarlijk kunnen wij ons ergens, maar het minst in landen, welke eene beperkte uitgestrektheid en bevolking hebben, eenen rijken landbouw en bloeijende fabrijken, zonder een onbelemmerden uit- en invoer voorstellen: doch, zoodra het overtollige kan worden uitgevoerd, kunnen de voortbrengselen van den grond tot in het oneindige worden aangekweekt, en de fabrijkeur vreest nooit, dat hij te veel werk zal leveren, wanneer hij voor buitenlandsche markten kan werken, hij verlangt dan niets meer, als den vrijen aanvoer der grondstoffen, en der eerste levensnoodwendigheden, wier lage prijzen en deugdelijkheid voor hem eene zaak van hoog belang is, daar deze lage arbeidsloonen ten gevolge hebben, hetgeen weder eene der eerste behoeften voor de

inlandsche fabrijken is, willen dezelve met de buitenlandsche wedijveren.

Eene maar al te algemeene, doch kortzigtige staatkunde ziet geen heil voor de fabrijken, dan in het bezwaren of verbieden van den invoer van vreemde voortbrengselen van dezelfde soort, en van den uitvoer der grondstoffen, voor die fabrijken benoodigd, maar gewoonlijk worden daarbij de gevolgen van zoodanige maatregelen uit het oog verloren; het verbod van invoer der voortbrengselen van vreemde nijverheid sleept inderdaad het verbod van uitvoer der voortbrengselen onzer eigen fabrijken naar zich; het verbod van uitvoer der grondstoffen is doorgaans eene drukkende last, op eenen anderen tak van volkswerkzaamheid gelegd, doet dikwijls eenen nieuwen tak van nijverheid bij vreemden ontstaan en is niet zelden in de gevolgen nadeelig voor dien tak zelven, ten wiens behoeve hetzelve gelegd was. Opmerkelijk is hetgeen door den Graaf VAN HOGENDORP (1) met opzigt tot de Engelsche wol is aangehaald: deze wol, welke onder de beste van Europa konde worden gerekend, werd door een verbod van uitvoer onder haren natuurlijken prijs gedrukt, doch met geen ander gevolg, dan dat zij zoo slecht is geworden, dat de fijnere soorten thans van buiten moeten komen, en die schoone grondstof is bedorven door de kunstige wetten, waarmede men dezelve nog dienstiger aan de algemeene welvaart wilde maken; door deze

(1) Bijdragen tot de Huishouding van den Staat. Deel I, p. 124.

grondstof aan andere landen te willen onttrekken heeft men niet anders uitgewerkt, dan dat vreemde landen die thans beter hebben dan Engeland. Dit voorbeeld levert, onder vele anderen, een treffend bewijs op, hoe ligt een verbod van uitvoer, in plaats van de volksvlijt bij andere natiën, waartegen hetzelve gerigt is, te belemmeren, bij dezelve nieuwe bronnen van welvaart kan doen ontstaan, die voor de verbiedende natie verloren gaan.

Daarenboven de alleenhandel, welken de inlandsche fabrijkeur door verbodswetten of hooge regten verkrijgt, is uit zijnen aard juist geschikt, om alle voortgangen der nijverheid te stremmen en de drijfveeren der mededinging te verlammen: door de vreemde mededinging te beletten, worden te gelijk de beginselen, welke de veerkracht moeten ontwikkelen, de noodzakelijkheid en de naijver, vernietigd.

Zeer algemeen is de vrees, dat door den invoer van de voortbrengselen van vreemden landbouw, fabrijken, of andere nijverheidsondernemingen die takken van volksbestaan binnen's lands aan het kwijnen zullen geraken, het geld zal worden uitgevoerd en de massa van den rijkdom zal verminderen: deze vrees, welke in de verkeerde denkbeelden die men zich van den nationalen rijkdom maakt, haren oorsprong heeft, is veelal overdreven en dikwijls ongegrond, daar men niet genoeg bedenkt, dat deze schijnbare of wezenlijke ongelegenheden door veel grootere en meer algemeene voordeelen worden opgewogen. De grondbezitter kan, en mogelijk niet geheel ten onregt, de vrees

koesteren, dat de waarde zijner bezittingen door den invoer van de voortbrengselen van vreemden landbouw zal worden verminderd, doch verliest dan daarbij gewoonlijk uit het oog, dat ook op eenen anderen tijd de vrije handel den prijs zijner producten staande houdt, om niet te spreken van de nadeelen, welke zoo wel aan andere takken van volksbestaan, als aan den landbouw zelven, de zoo bekende koornwetten in Engeland en elders hebben veroorzaakt.

De fabrijkeur klaagt over den invoer van vreemde manufactuurwaren, en bedenkt daarbij niet, dat niet alle fabrijken voor elk land berekend zijn, en dat als nijverheidsondernemingen, niettegenstaande de voorregten, welke zij altijd boven vreemde genieten, niet in staat zijn, de mededinging dezer laatste door te staan, en wanneer aan soortgelijke voortbrengselen van elders aangevoerd aanhoudend de voorkeur wordt gegeven boven inlandsche, het besluit mag worden opgemaakt, dat het voor de natie voordeeliger is, dat zoodanige waren door vreemden worden vervaardigd; ten minste, dat alle dergelijke inrigtingen, waarvan men niet met waarschijnlijkheid kan verwachten, dat zij de mededinging van vreemde soortgelijke op den duur zullen kunnen doorstaan, beter worden nagelaten, dan ondernomen.

En welk is dan ook inderdaad het voordeel, hetgeen de fabrijkeur, in wiens belang de hooge regten zijn ingevoerd, uit dezelve trekt? Het is genoegzaam bekend, dat de buitenlandsche koopwa-

ren niet met het inkomend regt, maar alleen met de premie van assurantie, welke gegeven wordt om het regt te ontduiken, belast worden: wanneer men nu het hooge regt op 10 of 12 en de premie van assurantie op 4 pCt. stelt, zoo ware het voordeeliger voor den fabrijkeur, indien het van buiten ingevoerde voortbrengsel met niet meer dan met 5 of 6 pCt. wierde bezwaard; de winst, welke de sluikhandel dan zoude opleveren, zoude niet voldoende wezen, om denzelven te blijven drijven, waarvan het natuurlijk gevolg zoude zijn, dat de schatkist de 5 of 6 pCt, die het nu verliest, trekken; en de fabrijkeur meerdere bescherming bij matige regten, welke betaald, dan bij de hooge regten, welke ontdoken worden, genieten zoude.

Wat nog verder een sterk bewijs voor het onvoldoende en ondoelmatige van het verbodsstelsel oplevert, is de tegenspraak, waarin diegenen vervallen, die dit stelsel tot instandhouding der fabrijken onmisbaar rekenen; want terwijl zij eene ondersteuning voor de nijverheid in verbodswetten en hooge regten zoeken, zoo beweren zij gelijktijdig, dat het geheel ondoelmatig is, om, ten einde den landbouw aan te moedigen, de voortbrengselen van vreemden grond te belasten, en dit wel uithoofde zoodanige maatregel niet alleen voor de fabrijken nadeelig zoude wezen, maar ook een der rijkste bronnen van den ruilhandel zoude doen opdroogen (1). Is nu deze redenering, welke wij

(1) Chaptal *de l'industrie française*. T. II, p. 210.

gereedelijk kunnen toestemmen, gegrond, wat de voortbrengselen van den grond betreft, zoo vindt zij voorwaar niet minder hare toepassing op die van het fabrijkwezen.

Eindelijk, (en dit alleen zoude in een land van eene zeer beperkte bevolking, gelijk het onze, een voldoend bewijs opleveren voor de noodzakelijkheid van eenen vrijen handel in het belang der nijverheid), hoe meer verbodswetten wij maken, hoe hooger wij de regten opvoeren, zoo veel te meer wetten van wedervergelding zullen dien ten gevolge andere natiën tegen ons maken, en zoo veel te meer zal het vertier onzer fabrijken verminderen en zich tot het binnenlandsch gebruik moeten bepalen. Groote rijken, welke in zich zelven twintig of dertig millioenen gebruikers hebben, kunnen bloeijende fabrijken blijven behouden, al werden dezelve van alle buitenlandsch vertier, ten gevolge van het aannemen van het verbodsstelsel, uitgesloten; maar nimmer kan dit het geval zijn in een land, hetgeen niet meer dan ruim een paar millioenen gebruikers bevat, en wat zoude er van deszelfs fabrijken worden, wanneer het vertier van dezelve zich tot zulk een gering getal zouden moeten bepalen. Zoodanig land moet in allen gevalle een vrijzinnig stelsel omhelzen, en de vrijheid van den handel is, aldaar ten minste, het eerste vereischte, om bloeijende fabrijken, welke niet zonder uitvoer kunnen bestaan, te behouden.

De vrijheid van den handel is eene weldaad voor de burgerlijke maatschappij in het algemeen.

De wijze, waarop de Voorzienigheid in de onderscheidene klimaten verschillende natuurlijke voortbrengselen doet ontstaan, verdient opmerking en schijnt het oogmerk aan te duiden, om het onderling verkeer der volken noodzakelijk te maken en die wederzijdsche betrekkingen te doen geboren worden, welke zoo zeer de algemeene welvaart bevorderen; tot bereiking van dit groote doel is de vrijheid van den handel eene eerste behoefte, en alle bezwaren, welke eene kortzigtige Staatkunde den koophandel vermeent te moeten opleggen, wanneer dezelve door de omstandigheden niet gebiedend worden gevorderd, hebben uit hunnen aard de ongelukkige strekking, om de natiën in eenen staat van afzondering te plaatsen en dus het volksgeluk te verminderen. De geschiedenis toch der Europesche Staten heeft voldoende bewezen, dat hooge regten en verbodsstelsels de algemeene welvaart in haren loop stuiten, de ontwikkeling der krachten belemmeren, en dat die volken, welke aan deze waarheid op de ondervinding gegrond, niet toegeven het armst blijven, terwijl die, welke door de ondervinding wijzer worden, het meest in rijkdom toenemen. Mogelijk zal men ons hier het voorbeeld van Engeland tegenwerpen, hetgeen met een streng verbodsstelsel magtig en rijk is geworden; wij stellen daartegen over hetgeen door beroemde Staatshuishoudkundigen meermalen is aangevoerd, dat die voorspoed niet *door*, maar *ten spijte* van het verbodsstelsel was toegenomen. Door deszelfs voortreffelijke burgerlijke inrigtingen heb-

ben zich aldaar alle soorten van nijverheid kunnen ontwikkelen, en alle kapitalen onder de bescherming der wetten voordeelig kunnen geplaatst worden, en deze was wel de voornaamste bron der algemeene welvaart: doch uit dien gelukkigen toestand van Engeland volgt niet, dat wanneer men aldaar de hierboven ontwikkelde beginselen eener verlichte Staatshuishoudkunde had aangenomen, dat land niet nog eenen hoogeren trap van welvaart zoude hebben bereikt, en ten minste de nationale voorspoed zich meer door alle klassen der maatschappij verbreid en zich op vaster grondslagen gevestigd zoude hebben. In welk een toestand toch bevond zich Engeland, toen NAPOLEON de havens van het vaste land voor de voortbrengselen hunner fabrijken en koloniën gesloten hield? en in welk een toestand zoude datzelfde land niet komen, wanneer het voor den overvloed dier voortbrengselen geenen genoegzamen uitvoer meer konde vinden? hoedanige staat van zaken tot de mogelijkheden, zoo al niet tot de waarschijnlijkheden behoort. Reeds begint men aldaar meer en meer het gevaar in te zien, om het noodlottig beginsel van afzondering vol te houden en meer dan een hunner meest verlichte Staatsmannen heeft reeds de noodzakelijkheid gevoeld, om daarvan allengskens terug te komen.

Het nationaal belang brengt mede, dat alle waren goedkoop zijn, hierdoor blijven de arbeidsloonen laag en elk ingezeten kan in zijne behoeften voorzien; het is de vrije handel en de opene mede-

dinging, die de overdreven winsten belet en het algemeen tot billijke prijzen van alle goederen voorziet, en niets is met de zuivere beginselen eener verlichte Staatkunde minder overeenkomstig, dan het misgunnen der vorderingen, die naburige landen in derzelver landbouw of fabrijken maken; wij zouden dwaas handelen, met de bronnen van bestaan van onze naburen te willen vernielen, daar wij hen daardoor buiten staat zouden stellen onze voortbrengselen in te koopen: het zijn de luiheid en de armoede en geenszins de rijkdom en nijverheid van andere volken, die wij moeten vreezen. » Het liberaal stelsel," zegt G. K. VAN HOGENDORP (1), » laat de prijzen zich van zelve regelen door de me- » dedinging van koopers en verkoopers; laat aan » die prijzen al derzelver invloed op de ontelbare » verrigtingen van het burgerlijk leven; veroorlooft » alles ten laagsten prijze in te koopen; betaalt den » vreemdeling die ze aanbrengt met de voortbreng- » selen der nationale nijverheid, vermenigvuldigt » en versterkt aldus de banden tusschen de afgele- » genste volken, ten behoeve van allen, en mengt » zich nooit in die groote en nuttige gemeenschap » naar binnen en buiten, dan om alle hinderpalen » te vereffenen, alle zwarigheden te doen ver- » dwijnen."

Een tegenovergesteld beginsel, hetgeen strekt om vreemde mededinging af te wenden, veroorzaakt algemeene duurte en dus gebrek bij de arbeidende

(1) Bijdragen tot de Huishouding van den Staat. Deel VI, pag. 79.

klassen; de arbeidsloonen, hoezeer ook verhoogd, staan niet meer in evenredigheid tot de prijzen van alle voorwerpen; van daar de vermeerdering der armoede met al derzelver schroomelijke gevolgen, terwijl van eene andere zijde de duurte van alle voorwerpen de Staatsuitgaven naar evenredigheid vermeerdert, waardoor hoogere belastingen noodzakelijk worden, welke op hare beurt weder medewerken, om de nationale welvaart te drukken. Het is bekend dat in 1816 de Steenkolen in de zuidelijke provinciën met zes en acht guldens de hoed zijn opgeslagen, het hoog inkomend regt op de Engelsche Steenkolen, waardoor de prijs der inlandsche nog altijd beneden dien der vreemde bleef, heeft deze vermeerdering veroorzaakt. Deze daadzaak, een voorwerp van eerste noodzakelijkheid betreffende, levert een sprekend bewijs op, hoe nadeelig voor het algemeen het gebrek aan mededinging is, hetgeen door verbodswetten of hooge regten wordt veroorzaakt.

Wij vermeenen dus als bewezen te mogen aannemen, dat de invoering van het merkantiel stelsel overal de vermeerdering van den nationalen voorspoed in den weg staat, daar hetzelve den voortgang der volksvlijt, der welvaart, der beschaving en der veredeling der volken verhindert; terwijl in tegendeel, wanneer de koophandel vrij en aan geene belemmeringen onderworpen is, ieder lid der burgerlijke maatschappij zijn vermogen en zijne vlijt besteedt aan die takken, welke hem de meeste voordeelen aanbieden, en hem het meest

in de gelegenheid stellen rijkdommen te verkrijgen, waardoor een ieder weder het zijne toebrengt tot vermeerdering van den nationalen rijkdom en de uitbreiding van het volksgeluk.

De gevolgen van het verbodsstelsel en hooge regten zijn, de zaak uit een geheel financiëel oogpunt beschouwd, zeer nadeelig voor den Staat.

Het oogmerk van verbodswetten is om den invoer van de verboden voorwerpen te beletten, worden dezelve dus nageleefd, zoo berooven zij de schatkist van hetgeen de handel, bij eene matige belasting, daarin zoude hebben gestort: zelfs hooge regten leveren in het belang van de schatkist niet die uitkomsten op, welke men van matige regten mag verwachten, want of zij verminderen den invoer van de daarmede belaste koopmanschappen en staan dan in zoo verre gelijk met de verbodswetten, of zij worden niet opgebragt, maar door den sluikhandel ontdoken.

Uit een reeds hierboven aangehaald voorbeeld blijkt, dat wanneer een voorwerp van invoer met 10 of 15 pCt. belast is, terwijl de premie van assurantie niet meer dan 4 pCt. bedraagt, alle dadelijke betalingen, welke ten laste van den smokkelhandel komen, aan de assuradeurs geschieden, in plaats van de schatkist aan te vullen; wanneer daarentegen op hetzelfde voorwerp een regt van 5 pCt., hetgeen den smokkelhandel niet uitlokt, wordt gesteld, zal het land die 5 pCt. trekken die het thans verliest.

Van eenen anderen kant wordt bij het stelsel

van hooge regten en verbodswetten de schatkist gedrukt door de groote kosten, welke door hetzelve worden veroorzaakt, en welke, volgens de opgaaf van G. K. VAN HOGENDORP (1) hier te lande in het jaar 1817 niet minder dan 40 pCt. van de opbrengst hebben bedragen. Bij matige regten daarentegen is de heffing gemakkelijk en onkostbaar. Hooge regten, zoo als dezelfde schrijver daarbij opmerkt, verminderen gedurig met den koophandel, waarvan zij den ondergang naar zich slepen, matige regten daarentegen gaan altijd omhoog met den koophandel, dien zij verlevendigen.

De smokkelhandel en het daarmede gepaard gaande zedebederf is het onmiddellijk gevolg van alle verbodswetten en hooge regten.

Het is algemeen erkend, dat de sluikhandel nimmer tot die hoogte was gestegen, welke zij thans, inzonderheid na de invoering van het zoogenaamd continentaalstelsel, heeft bereikt; dat dezelve regelmatig wordt gedreven; en dat de deelnemers in dien handel zich door eene gematigde premie van assurantie tegen alle schade en gevaar weten te dekken: een staat van zaken zoo onzedelijk, dat dezelve niet genoeg de aandacht der regering kan bezig houden.

Wij hebben hierboven gezien, welke de nadeelige gevolgen zijn, die uit dit kwaad zoo voor den Staat, als voor de onderscheidene takken der volksvlijt voortspruiten, daar door hetzelve de eerlijke

---

(1) Bijdragen tot de Huishouding van den Staat. Deel III, pag. 75.

beroepen worden in den grond geboord en de schatkist van zijne inkomsten wordt verstoken: maar niet minder rampzalig is de invloed, welken deze pest der maatschappij, waardoor alle eerlijkheid en goede trouw geheel ondermijnd wordt, op de zedelijkheid der natie uitoefent. De gewoonte om aan de schatkist het verschuldigde, bij het in- of uitvoeren van koopmanswaren, te onthouden breidt zich al spoedig uit tot het ontduiken van andere belastingen, hetgeen doorgaans met minder gevaar en moeite gepaard gaat; de begeerte tot ongeoorloofd winstbejag vermeerdert; zij voor wier rekening, zoo wel als diegenen, door wier tusschenkomst de smokkelhandel wordt gedreven, worden gemeenzaam met het bedrog, de valsche eeden, waartoe men zoo dikwijls den toevlugt moet nemen, worden niet meer geteld; en hij die op de sluwste wijze den Staat het zijne weet te ontrooven, wordt al spoedig voor den bekwaamsten koopman gehouden. Welken invloed dit ongeoorloofde en zedebedervend bedrijf op alle andere menschelijke handelingen heeft, leert de ondervinding inzonderheid in die streken, waar hetzelve voornamelijk wordt uitgeoefend; wanneer men zich gewend heeft het bedriegen van het bestuur, als eene geoorloofde daad te beschouwen, wordt het bezwaarlijk het bedrog aan den naasten gepleegd als een misdrijf aan te merken.

Het is moeijelijk de schadelijke gevolgen van den smokkelhandel zoo voor de welvaart als voor de zedelijkheid der volken met meer kracht en waar-

heid te beschrijven, dan dit door J. VON SODEN (1) is gedaan, wiens woorden ik dan ook gaarne de mijne maak.

Eene belasting, die den sluikhandel uitlokt, welke dan ook de beweegreden daarvoor moge zijn, bereikt nimmer het doel. Zij verandert de grenzen van den Staat in roofholen, en derzelver bewoners in rooversbenden, zij kweekt de luiheid aan en ontspant al de veerkracht der nijverheid, zij doet zoo wel bij den inwoner als bij den vreemden de kiem van oneerlijkheid en bedrog ontspruiten en ontwortelt de grondslagen van de nationale welvaart, door de banden van het vertrouwen tusschen de regering en het volk te verbreken; en bij dit alles verhindert zij niet eens den invoer van vreemde koopwaren, want zij voert de list en loosheid tot eene hoogte op, welke de achterdochtigste waakzaamheid van den tolbeambte niet kan bereiken.

Wanneer wij nu aan de eene zijde alle de voordeelen van de vrijheid van den handel in het belang van de onderscheidene takken der volksvlijt, der gebruikers en der schatkist, en dus der geheele burgerlijke maatschappij bij elkander opnemen en daarmede vergelijken de nadeelen, welke het tegenovergesteld stelsel aanbiedt, dan zeker is het besluit ligt op te maken. Bij dit alles moet dan nog gevoegd worden de onuitvoerlijkheid van het laatstgemelde.

---

(1) *Nazional Oeconomie.* B. 2, p. 228.

De waren, welke zwaar belast zijn, zoo wel als die, welke verboden zijn, worden ingevoerd en zullen blijven worden ingevoerd, zoo lang het voordeel op het vertier daarvan de kosten kan opwegen, en dit zal dagelijks met meer gemak geschieden, naarmate de fijne kunst van sluikerij gedurig volmaakter wordt. De geschiedenis van den sluikhandel in de onderscheidene Staten van Europa levert de bewijzen op van de onmogelijkheid, om een land, en vooral een land, hetgeen uitgestrekte en opene grenzen heeft, voor den invoer van vreemde koopmanschappen te sluiten.

Noch de ligging van Engeland noch deszelfs zeemagt beschermen dit land tegen den smokkelhandel, welke aldaar bijna openlijk gedreven wordt. Het militair despotismus van NAPOLEON heeft aan het verbodsstelsel den geheelen koophandel opgeofferd, zonder in zijn oogmerk te kunnen slagen. Vijftig duizend tolbeambten konden niet verhinderen, dat voor meer dan Honderd Vijftig Millioenen franken in Frankrijk jaarlijks werden ingevoerd (1).

In het laatst der afgeloopen eeuw trachtte de Spaansche regering de nijverheid te doen herleven en verbood tot dat einde bijna alle voortbrengselen van vreemden oorsprong, of bezwaarde dezelve bij den invoer met zeer hooge regten: doch te

---

(1) J. VON SODEN, *Nazion. Oeconomie*, B. 2. p. 228, die uit dit en andere voorbeelden het gevolg trekt, dat nog nimmer een Staat het zoo ver heeft kunnen brengen, om den sluikhandel geheel te bedwingen.

vergeefs, de minderheid van de voortbrengselen der Spaansche nijverheid was te zeer in het oog vallende en het belang van den handel te groot, dan dat de verordeningen der regering het doel konden bereiken. — Frankrijk en Engeland zetten hunnen handel met Spanje voort, niettegenstaande alle belemmeringen en de strengheid der wetten. Op de vreemde voortbrengselen werd het merkteeken van eene Spaansche fabrijk gedrukt en de kooplieden in het zuiden van Frankrijk wisten zich met de hoofden der toldirectie voor den invoer hunner goederen te verstaan, zoo dat de in Spanje opgerigte fabrijken niet anders werden, dan een middel om den sluikhandel te begunstigen, en om aan de voortbrengselen van vreemden oorsprong den vrijen omloop door het geheele Spaansche rijk te verzekeren (1).

Wij mogen dan ook, zoo als ik geloof op theoretische en praktische gronden te hebben aangetoond, als bewezen aannemen, dat de algemeene beginselen der Staatshuishoudkunde de vrijheid van den handel en de vrije uitoefening der nijverheid aanbevelen. Hiermede dus het eerste punt, hetgeen bij het uitschrijven der prijsvraag op den voorgrond is gesteld, hebbende afgehandeld, ga ik over tot de beschouwing van het tweede, hetgeen niet minder belangrijk, echter aan meerdere bedenkingen onderhevig schijnt te zijn.

---

(1) Dit voorbeeld van vruchtelooze pogingen om den sluikhandel te beletten wordt medegedeeld door CHAPTAL *de l'industrie française*. T. I, p. 7.

II.

Is deze regel zoo algemeen, dat dezelve aan geene uitzondering onderhevig is, of kan het ooit van belang voor een land zijn, om door verbodswetten of zware belastingen de voortbrengselen van andere volken te verbieden of te belasten, wanneer geen ander volk tegen dat land zoodanige wetten heeft vastgesteld?

Het aannemen van vaste grondbeginselen, welke als boven alle uitzonderingen verheven moeten beschouwd worden, is in de meeste beoefenende wetenschappen ten uiterste bedenkelijk; het leidt tot eene stelselmatigheid, waardoor dikwijls de ondervinding aan de beginselen en de praktijk aan de theorie wordt opgeofferd: inzonderheid echter vindt dit zijne toepassing in de Staatshuishoudkunde.

In Staatkundige aangelegenheden, (wij hebben reeds in den aanvang dezer Verhandeling de opmerking gemaakt), welke zoo zeer van de omstandigheden afhankelijk zijn, en waarin zoo veel belangen zich onderling kruissen, kan eene te groote gehechtheid aan beginselen dikwijls de nadeeligste gevolgen te weeg brengen. De Staatshuishoudkunde rust en moet rusten op daadzaken, welke de slotsom der ondervinding uitmaken; de best beredeneerde grondbeginselen blijven altijd in verband

staan met de omstandigheden, waarin de landen en volken zich bevinden, en welke uit den aard der zaak aan vele en groote veranderingen onderhevig zijn; want niet alleen, dat hetgeen voor het eene land als nadeelig moet worden aangemerkt, dikwijls de gelukkigste resultaten voor het ander kan opleveren, maar ook niet zelden bestaat het geval, dat een beginsel op den eenen tijd voor eenen staat zeer goed en doelmatig is, hetgeen op eenen anderen tijd, bij een veranderden staat van zaken, de schadelijkste uitwerkselen zoude kunnen hebben. Er is geen volk, hetwelk de waarheid hiervan niet zal hebben ondervonden, en de voorbeelden, welke de geschiedenis der staatshuishoudkunde daarvan aanbiedt, zijn menigvuldig.

Zoo bestaat er een aanmerkelijk onderscheid tusschen een groot rijk, met eene bevolking van twintig of dertig millioenen inwoners, en eenen kleinen staat, die naauwelijks twee of drie millioenen bevat; het eerste kan aan uitgebreide en bloeijende fabrijken in het land zelve en zonder den uitvoer naar buiten overvloedig werk verschaffen; eene genoegzame mededinging bestaat aldaar, zelfs zonder den aanvoer van de voortbrengselen der vreemde nijverheid, en doet de vrees voor buitensporige prijzen verdwijnen. Hoezeer dan ook het verbodsstelsel in het algemeen uit den aard der zaak altijd als nadeelig voor de welvaart en den bloei der volken moet worden beschouwd, zoo zijn nogtans de gevolgen van hetzelve daar niet zoo schadelijk dan in eenen kleinen staat, waar zich naauw-

lijks eene eenigzins uitgebreide fabrijk of nijverheidsonderneming laat denken zonder uitvoer, en waar zich dus alle de rampzalige uitwerkselen van dit stelsel in derzelver geheelen omvang doen gevoelen.

Zoo zal ook in een groot rijk, hetgeen maar eenige punten heeft, waarmede het, wat den in- en uitvoer betreft, met andere volken in aanraking kan komen, de uitvoering van het verbodsstelsel veel minder zwarigheden ontmoeten en dus, van dien kant beschouwd, minder nadeelig zijn, dan in eenen beperkten staat, wiens grenzen open liggen en welke zich omringd bevindt door naburen, die de voortbrengselen van hunnen grond en nijverheid op allerlei wijze trachten uit te voeren.

Wie zoude durven ontkennen, dat in het welbegrepen nationaal belang niet somtijds uitzonderingen op den algemeenen regel zouden moeten worden toegestaan; 1°.) wanneer de schade, door zoodanig verbod of hooge regten aan andere landen berokkend, niet noemenswaardig is, in vergelijking van de hoogst belangrijke voordeelen, welke daardoor aan het land, hetwelk van dit middel gebruik maakt, toevloeijen; 2°.) wanneer zoodanige uitzonderingen onmisbaar moeten worden geacht voor eenig land, ten einde zijn aanwezen te handhaven en de algemeene welvaart te verzekeren. Hiertoe zouden kunnen worden gebragt voorwerpen, welke niet tot den algemeenen handel behooren en waarvan de verboden invoer, zonder den handel te benadeelen, of den smokkelhandel uit te lokken,

aan weldadige takken van eigen bestaan leven en voedsel kan geven; dus zal bij voorbeeld het verbod van uitvoer van lompen, welke onze papiermolens, en van gestooten glas, hetwelk onze glasfabrijken noodig hebben, den grooten handel even weinig schade toebrengen, als dezelve een lokaas voor den smokkelhandel aanbieden. – Zoo kan de invoer van vreemde visch, voor zoo verre die voor onze visscherijen nadeelig is, zonder gevaar voor onzen handel worden verboden; inzonderheid behoort toch onze zoogenaamde groote of haringvisscherij tot onze nationale middelen van bestaan en welvaart; dezelve heeft den grondslag gelegd voor ons zeewezen; onze nationaliteit eischt de bescherming van dezen belangrijken tak van volksvlijt, welke minder de mededinging van, dan wel de vermenging met de voorwerpen van vreemde visscherijen vreest. – Evenmin zal de koophandel zich beklagen, wanneer onder het verbod van uitvoer begrepen worden mestspeciën, beenderen, zeepzieders- en zoutkeet-asch, garen voor haringwand, en soortgelijke voorwerpen, en de smokkelaar zal zich de moeite en kosten niet getroosten, om dergelijke artikelen ter sluik uit te voeren. Op deze en andere voorwerpen van gelijken aard zal het dan ook in het belang der nationale welvaart niet noodig zijn, het beginsel van den vrijen handel in zijnen geheelen omvang van toepassing te maken.

Van eene andere zijde heeft de opheffing van het verbod van invoer van het Engelsch klipzout, waarvan de uitvoer voor dat land van geen groot belang kan worden gerekend, de kwijning veroor-

zaakt van onzen bevorens zoo belangrijken handel en scheepvaart op Frankrijk, Portugal en Spanje, met al de nadeelige gevolgen, daaruit voor de scheepvaart en daarmede verwante takken van nijverheid voortvloeijende. Zoo is het over bekend, dat de opheffing van het regt op den uitvoer van Friesche boter geene andere uitwerking heeft gehad, dan dat een hooger regt op den invoer van dezelve in Engeland, waar men dit voortbrengsel van onzen landbouw bezwaarlijk kan ontberen, gelegd is, zonder dat deze ontheffing eenigen voordeeligen invloed op onze markt had: wij vinden dus hier de voorbeelden van een verbod van invoer van een vreemd produkt en eene belasting van een inlandsch voortbrengsel, beide uitzonderingen van den algemeenen regel, welke voor de nationale welvaart eer voor- dan nadeelig zijn.

Het is niet minder waar, dat even zoo zeer, als wel gevestigde fabrijken, die voor het algemeen voordeelige uitkomsten opleveren, en dus in het nationaal belang bestaan, zonder verbodswetten noch hooge regten geene vreemde mededinging behoeven te vreezen, aan de andere zijde echter een nieuwe tak van nijverheid, waarvan men voor de maatschappij voordeelige vruchten mag verwachten, bescherming en ondersteuning kan noodig hebben, om tot die hoogte te geraken, van door geene buitenlandsche mededinging onderdrukt te kunnen worden. Het kan derhalve in soortgelijke gevallen nuttig en doelmatig zijn, ontluikende fabrijken door eenigzins hoogere regten op inkomende fabrijkwa-

ren van dezelfde soort zoo lang te ondersteunen, als zij deze bescherming behoeven, in zoo verre echter, als dit kan geschieden, zonder gevaar te loopen, dat zoodanige hoogere regten den sluikhandel uitlokken, of aan vreemde natiën aanleiding tot het nemen van represaille zouden kunnen geven, ten minste wanneer er aan de eene zijde genoegzamen grond bestaat, om zoodanige fabrijken in het belang van den nationalen rijkdom en voor het gerijf der ingezetenen aan te moedigen; en men aan de andere zijde bezwaren vindt, om door het toestaan van premiën hetzelfde doel te bereiken, hetgeen in de meeste gevallen de voorkeur zoude verdienen, voor zoo verre de daarmede verbonden moeijelijkheden konden worden uit den weg geruimd. Zoo kan al verder het bezwaren van den invoer van voortbrengselen van vreemde nijverheid, welke uit grondstoffen vervaardigd zijn, die uit het land zelve zijn uitgevoerd en daar hadden kunnen verwerkt worden, zeer doelmatig zijn.

Ook het accijnsstelsel kan, zoowel als andere binnenlandsche belastingen, uit den aard der zaak invloed hebben op den invoer van dezelfde of soortgelijke goederen, welke aan zoodanige belasting zijn onderworpen, en behooren de in- en uitgaande regten daarmede op de meest geschikte wijze in overeenstemming te worden gebragt, hoezeer hieruit wel eens eene afwijking van het algemeen beginsel kan voortvloeijen. Dit is bij voorbeeld van toepassing op de regten, welke bij den invoer worden geheven, van het meel en het gerookt en gezouten

vleesch, en welke billijker wijze met de accijnsbelasting op het gemaal en geslagt in verhouding moeten staan. Op gelijke wijze kunnen onze bierbrouwerijen en jeneverstookerijen, welke aan eene accijnsbelasting zijn onderworpen, met regt vorderen, dat ook de inkomende regten op de vreemde bieren en geestrijke dranken tot zoodanige hoogte worden opgevoerd, als waardoor zij in staat worden gesteld, om door gelijke belastingen de mededinging te kunnen doorstaan. Er kan een punt van aanraking bestaan tusschen onze grondbelasting en den prijs van voortbrengselen van vreemden grond.

Insgelijks kunnen de voordeelen, welke in eenige landen bij den uitvoer aan sommige fabrijken worden toegestaan, somtijds het nemen van maatregelen noodzakelijk maken, om het nadeel voor soortgelijke takken van inlandsche nijverheid, daaruit ontstaande, af te weren. Men denke hier aan de premiën bij den uitvoer van geraffineerde suiker, door Frankrijk en Engeland gegeven, welke noodwendig invloed op de wettelijke verordeningen, dit onderwerp betreffende, hier te lande moeten hebben, en dus bijzondere bepalingen in het belang onzer suikerraffinaderijen noodzakelijk kunnen maken.

Eindelijk, om niet meerdere voorbeelden van uitzonderingen aan te halen, welke met de zuivere beginselen der staatshuishoudkunde niet in strijd zijn, maar geheel naar de omstandigheden moeten worden beoordeeld en dikwijls van tijd en plaats afhangen, zal ik mij bepalen tot de opmer-

king, dat de aard der voorwerpen, welker in- of uitvoer men in het belang van dezen of genen tak der volks werkzaamheid vermeent te moeten bezwaren of verbieden, hierbij inzonderheid in aanmerking behoort te worden genomen.

Niet alle koopmanswaren behooren even zeer tot de groote markt; niet alle koopmanswaren zijn even geschikt en uitlokkend voor den smokkelhandel; ook niet alle koopmanswaren zijn voorwerpen van levensnoodzakelijkheid, waarvan de lage prijzen met reden verlangd worden in het belang der maatschappij en vooral der mindere standen, wier grootste behoefte is goedkoop gekleed en gevoed te zijn. Dit een en ander toch, hoezeer van eene algemeene toepassing op het onderwerp in zijnen geheelen omvang, moet inzonderheid in het oog worden gehouden bij de beoordeeling van het doelmatige om eene uitzondering van den algemeenen regel toe te staan, wanneer die uitzondering in het belang der volksvlijt verlangd wordt of noodig kan zijn.

In een zeer naauw verband met hetgeen in deze afdeeling is behandeld, staat natuurlijker wijze de *transito handel* en het *entrepôt stelsel*, welke twee punten hier dus niet met stilzwijgen mogen worden voorbijgegaan, en dan doet zich al dadelijk de vraag op, in hoe verre de vroeger ontwikkelde denkbeelden hunne toepassing kunnen en moeten vinden op de regten, welke op den doorvoer van vreemde koopmansgoederen worden geheven?

Zeer uiteenloopend zijn ook op dit stuk de denk-

beelden der staatshuishoudkundigen. Eenige, die de regten van in- en uitvoer zoo laag mogelijk gesteld wenschen te zien, zijn echter van oordeel, dat de transito handel tot aanmoediging van eigen handel met zware regten zoude moeten worden belast, andere daarentegen vermeenen, dat de regten op den doorvoer laag moeten worden gesteld, ten einde die tak van handel niet naar andere landen worde overgebragt. Ook hier komt het ons voor, dat alles weder van de omstandigheden afhangt; een gemakkelijke en onkostbare doorvoer kan niet anders dan voor den eigen handel nadeelig zijn, en toen Holland vroeger in het ongestoord bezit was van zoodanigen eigen handel, zal niemand ligt ontkennen, dat het aldaar aangenomen stelsel, om door hooge regten den doorvoer tegen te gaan, op goede gronden rustte. Thans echter is de zaak geheel van gedaante veranderd; bij de groote veranderingen in den koophandel ontstaan, daar de kooplieden in het midden van Duitschland en Zwitserland hunne betrekkingen meer en meer uitbreiden, en veelal de goederen, welke zij benoodigd hebben, regtstreeks aan den oorsprong willen ontbieden, is het transito een noodzakelijk kwaad geworden, hetgeen door geene hooge regten op den doorvoer te beletten is, als welke niets anders kunnen uitwerken, dan dezen tak van handel, welke toch ook zijne voordeelen oplevert en somtijds aanleiding tot eigen handel kan geven, van het land, hetgeen den doorvoer belemmert, te verwijderen en tot andere landen over te brengen; daar het naauwelijks

denkbaar is, dat door hooge regten de doorvoerhandel in eigen handel zal worden herschapen.

Met dezen doorvoer-handel staat in verband het entrepôt stelsel: vroeger was hier te lande de vooringenomenheid tegen hetzelve algemeen, voornamelijk, omdat men zich daarbij altijd hooge regten en het vervullen van lastige formaliteiten voor den geest stelde; dat schrikbeeld is echter grootelijks verdwenen, en de ondervinding heeft reeds de nuttigheid dezer inrigting meer en meer doen kennen. Het is waar bij hooge regten is het entrepôt onvermijdelijk en heeft ook daaraan zijnen oorsprong zoo in Engeland als in Frankrijk te danken, doch zelfs bij matige of lage regten kan hetzelve, mits doelmatig ingerigt, eene nuttige strekking hebben voor den handel, die dikwijls belang heeft om ingevoerd wordende goederen voor eenigen tijd van alle regt hoegenaamd te bevrijden, hetzij dezelve later voor binnenlandsch gebruik of wel voor weder uitvoer bestemd zijn (1). Zoodanig entrepôt wordt nog belangrijker voor den handel, wanneer men daarbij het accijnsstelsel in

---

(1) De Graaf VAN HOGENDORP, wien men ten deze opzigte van geene partijdigheid zal beschuldigen, zegt zelve: *Inmiddels, wanneer onze entrepôts opgevuld worden met goederen voor het transit, zullen alle de schepen, die onze havens aandoen, zonder moeite ladingen vinden, en dit is een kostelijk voorregt, dat wij alle reden hebben om te bewaren. Ik heb zekere bewijzen, dat de handel van Amsterdam minder afkeerig is van het transit dan voor dezen, en deze toenadering is mij zeer aangenaam.*

Bijdragen tot de Huishoudkunde van den Staat. D. II. p. 224.

aanmerking neemt en de noodzakelijkheid, waarin de koopman zich kan bevinden, om zijne ontvangen waren, ten minste voorloopig, van die belasting, welke bij den oorsprong wordt geheven, te bevrijden. Het denkbeeld immers onlangs door eenen kundigen schrijver op den voorgrond geplaatst, om door directe belastingen de uitgaven van den Staat te bestrijden, vooral tot die hoogte waartoe dezelve in bijna alle landen van Europa zijn opgedreven, zal wel niet ligt verwezenlijkt worden, en heeft mijns inziens zulke onoverkomelijke zwarigheden, in den aard der zaak gelegen, dat hetzelve ook nimmer als wenschelijk kan worden beschouwd: het is intusschen hier de plaats niet, om in een bepaald onderzoek te treden, betreffende de overigens zeer belangrijke vraag, welke belastingen voor de beste te houden zijn. In alle gevalle, en dit verdient hier bijzonder in het oog te worden gehouden, is het gebruik maken van het entrepôt geheel facultatief, de koopman, die het niet verlangt, wordt daartoe niet verpligt, het is een voorregt aan den handel gegeven, hetgeen aan denzelven niet wordt opgedrongen.

Het tweede gedeelte derhalve der voorgestelde prijsvraag ontkennend te willen beantwoorden, zoude eene allezins overdrevene gehechtheid aan het leerstellige verraden, en wij kunnen, als overeenkomstig met de gronden van eene verlichte staatshuishoudkunde, aannemen, dat er gevallen bestaan, waarin het voor een land van belang kan zijn om door verbodswetten of hooge belastingen

de voortbrengselen van andere volken te verbieden of te belasten, zelfs dan, wanneer geen ander volk tegen dat land zoodanige wetten heeft vastgesteld.

Nimmer intusschen behooren wij hierbij uit het oog te verliezen, dat er zeer veel moet zamenloopen, om deze hooge regten of verbodswetten te billijken; dat deze uitzonderingen van het algemeen aangenomen beginsel van vrijen handel niet dan zeer zeldzaam kunnen plaats hebben, nimmer de regel worden, maar altijd uitzonderingen blijven moeten; en eindelijk, dat dezelve, daar dit punt in de toepassing altijd aan zwarigheden onderhevig blijft, niet dan met de grootste omzigtigheid behooren te worden aangewend.

III.

Wanneer zoodanige wetten bij eenige volken bestaan, kan dan het wel begrepen belang van anderen medebrengen, om bij zoogenaamde represailles ook verbodswetten en hooge belastingen daar te stellen, of behooren deze zelfs dan nog den handel en de nijverheid vrij te laten; en welken invloed zoude het volgen van het een of ander beginsel hebben op de welvaart en den rijkdom dier volken?

Onder de uitzonderingen, welke eene gezonde staatkunde kan vorderen, komen in de eerste plaats die verbodswetten of hooge belastingen in aanmerking, welke bij wijze van retorsie daargesteld worden tegen zoodanige volken, die door het verbieden of zwaar belasten van de voortbrengselen van een ander volk, of door het belemmeren van de scheepvaart van hetzelve, deszelfs handel of andere takken van volksvlijt, trachten te onderdrukken.

Verbieden of zwaar belasten uit wedervergelding tegen dengenen, die het verbodsstelsel invoert, of de scheepvaart van eenig ander volk belemmert, is geheel iets anders, als dit stelsel voor zich zelven aan te nemen; er bestaat tusschen het stelsel van retorsie en dat van verbod dit wezenlijk onderscheid, dat het laatste regelregt leidt tot eene

afzondering van ieder land en volk, en aan de vrijheid van den handel den doodsteek geeft, terwijl het eerste tot zijn bepaald oogmerk heeft, de vrije gemeenschap van alle volken onderling, en dus de vrijheid van den handel en de scheepvaart, in het algemeen belang van alle beschaafde volken, te herstellen, en door minder vrijzinnige regeringen van het voor de belangen der menschheid zoo vernielend verbodsstelsel te doen afzien, de zegepraal van den vrijen handel te verzekeren.

Het verbodsstelsel omvat alle natiën, vrienden zoo wel als vijanden, al heeft niet het minste ongelijk daartoe aanleiding gegeven, en het natuurlijk gevolg daarvan is, dat ook die volken, welke anders daaraan niet zouden gedacht hebben, tot het aannemen van hetzelve worden uitgelokt; represailles daarentegen bepalen zich tot die natiën, welke door het maken van verbodswetten of het leggen van hooge belastingen onzen handel en scheepvaart trachten te belemmeren, en moeten alleen strekken, om zoodanige natie door het nadeel, hetgeen zij zelve daaruit voor haren handel of scheepvaart ondervindt, tot redelijker beginselen terug te brengen.

Het doelmatige van zoodanige wedervergelding is in meer dan een geval door de ondervinding bewezen. De regering van Zweden had aan de ingezetenen der Nederlanden bij verbeurdverklaring van schip en goed verboden met schepen, onder Nederlandsche vlag varende, eenige andere goederen in de Zweedsche havens in te voeren, dan

die, welke afkomstig zijn van den grond en de nijverheid van dat rijk en deszelfs koloniën. Bij de wet van 14 Maart 1819 heeft de Koning der Nederlanden, gebruik makende van het regt van wedervergelding, bepaald, dat het aan niemand zal vrijstaan, om met schepen onder Zweedsche vlag eenige andere goederen binnen dit rijk in te voeren, dan die, welke afkomstig zijn van den grond en de nijverheid van het Zweedsche rijk of van deszelfs overzeesche bezittingen, en zulks op straffe van verbeurdverklaring van schip en goed. Deze maatregel, waarvan de billijkheid zoo wel als de noodzakelijkheid algemeen is erkend geworden, heeft volkomen aan de verwachting voldaan; het oogmerk van denzelven, de bevordering van den vrijen handel en scheepvaart, is bereikt; de Koning van Zweden heeft eindelijk de nadeelige gevolgen ingezien, welke daaruit, bij het vasthouden van het in zijn rijk aangenomen beginsel, voor zijne onderdanen voortvloeiden, die het grootst belang hadden de vrijheden, welke zij aan de Nederlanders ontnamen, in derzelver havens te genieten. — De Zweedsche regering heeft dan ook in 1827 de aldaar bestaande bepalingen, voor zoo verre die de Nederlandsche schepen betroffen, ingetrokken, hetgeen te regt ten gevolge heeft gehad, dat in hetzelfde jaar van de zijde der Nederlandsche regering de wet van 14 Maart 1819, bij eene nadere wet, is buiten werking gesteld.

Noord-Amerika heeft nog niet lang geleden eene wet gemaakt, waarbij vreemde schepen aan een

zwaarder lastgeld onderworpen worden, met uitzondering nogtans van die natiën, welke de Noord-Amerikaansche schepen niet boven hare eigene belasten, waarvan het eerste gevolg is geweest, dat Engeland de Noord–Amerikaansche schepen op gelijke lasten als zijne eigene gesteld heeft.

Zullen deze represailles intusschen het ware oogmerk, de bevordering van den vrijen handel bereiken, zoo moeten dezelve door de reden en niet door de hartstogten worden voorgeschreven, en behooren geene andere strekking te hebben, dan om diegenen, welke het verbodsstelsel trachten in te voeren tot rede te brengen.

Dezelve moeten zich dus in de eerste plaats tot de natie, over welke men zich heeft te beklagen, bepalen en geen algemeene maatregel worden: wanneer men Frankrijk door het stelsel van wedervergelding wil bewegen, om ten opzigte van Nederland af te zien van de zwaardere regten, die aldaar worden geheven van goederen, welke in vreemde schepen geladen zijn, dan moet de retorsie zich tot Frankrijk alleen bepalen, en geenszins algemeen zijn, daar dit, wel verre van de vrijheid van den handel te bevoordeelen, inderdaad zoude strekken om het uitsluitend stelsel verder uit te breiden (1).

---

(1) Met regt zegt CHAPTAL, wiens gevoelen in dit geval gezag heeft: *Admettre le principe de la prohibition des produits fabriqués comme base de la législation des douanes, seroit un acte d'hostilité envers des nations, qui ne prohibent point. — Adopter ce principe contre les nations, qui prohibent, c'est user d'un simple droit de représailles.*

Een ander vereischte, hetgeen inzonderheid daarbij niet uit het oog mag worden verloren, is, dat dezelve uitvoerlijk moeten zijn; wanneer men de wedervergelding zoekt in het verbieden of zwaar belasten van goederen, welke eene ruime belooning aan den sluikhandel aanbieden en uit hunnen aard gemakkelijk kunnen worden ingesmokkeld, zoo kan dezelve nooit aan het oogmerk beantwoorden en bewerkt derhalve, zoo als alle onuitvoerlijke maatregelen, niets dan nadeel. De wet van retorsie, tegen Zweden in 1819 genomen, was aan geene moeijelijkheden in de uitvoering verbonden en heeft dan ook de bedoelde uitwerking gehad.

De represailles moeten eindelijk niet in het nadeel kunnen werken van de natie, welke dit middel vermeent te moeten aanwenden om eene andere natie tot meer vrijzinnige denkbeelden te brengen; dit zoude echter zeer ligt het geval kunnen worden, wanneer wij, bij wijze van wedervergelding, den invoer van voortbrengselen van een ander land, welke voor ons zelven onmisbaar zijn, wilden verbieden of met hooge regten bezwaren; zoodanige maaatregel zoude meer strekken, om onze eigene welvaart te verminderen, dan om de regering van het land, waartegen dezelve gerigt was, tot rede te brengen. Wanneer bij voorbeeld Nederland zich in het geval bevond, om maatregelen van represaille tegen Pruissen of Zweden te moeten nemen, en men zulks wilde doen door den invoer van granen of ijzer te verbieden, dan zoude zeker het nadeel, hetgeen onze groote handel, of onderschei-

dene takken van nijverheid, of wel onze bevolking zelve daardoor zouden lijden, niet kunnen worden opgewogen door de mogelijkheid om op die wijze eene in die rijken bestaande, voor onzen handel schadelijke, bepaling te doen opheffen; het zoude niet anders zijn, dan een zeker kwaad aan te nemen, om een nog onzeker goed te bekomen. Dit zoude evenzeer het geval zijn, wanneer eene natie, bij wijze van wedervergelding, den uitvoer van grondstoffen naar een ander land wilde verbieden, waarvan zij overvloed en waaraan het ander gebrek heeft, zonder eerst zich te hebben verzekerd, of het land, hetgeen door zoodanig verbod tot een meer vrijzinnig stelsel moet worden gebragt, zich ook van elders van die grondstof konde voorzien, waardoor de maatregel de bedoelde uitwerking zoude missen en al het nadeel op de verbiedende partij nederkomen. Dus zoude door het verbod van uitvoer van steenkolen uit de zuidelijke provinciën van het rijk der Nederlanden naar Frankrijk, om dat land tot eene mildere wetgeving te noodzaken, zeker een tak van welvaart in de Nederlanden gedrukt zijn geworden, terwijl het nog onzeker was, of Frankrijk zich niet even gemakkelijk van steenkolen uit Engeland zoude hebben kunnen voorzien. Hetzelfde zoude eindelijk plaats hebben, wanneer door de wedervergelding andere takken der volksvlijt moesten lijden. De Engelschen lagen voor eenigen tijd op de boter en de kaas eene zwaardere belasting, wanneer dezelve met vreemde schepen werden inge-

voerd; de inlandsche reeders klaagden, dat hunne schepen stil moesten leggen, en alle uitvoer met Engelsche schepen geschiedde; de landeigenaars daarentegen verklaarden, dat de boter en kaas nu toch meer golden en duurder betaald werden bij den uitvoer met Engelsche schepen, en dat als deze bij retorsie zwaarder belast wierden, de belasting algemeen zoude werken en de prijzen der boter en kaas zouden gedrukt worden. Het middel van retorsie is dan ook te regt hier niet gebezigd.

Bedenkingen gelijk deze, welke, bij de toepassing van het middel van wedervergelding, nimmer uit het oog mogen worden verloren, leveren op nieuw het bewijs op, hoe bezwaarlijk het is, in de staatshuishoudkunde regelen vast te stellen, die aan geene uitzonderingen zouden onderworpen zijn. Behoudens dezelve echter vermeenen wij als bewezen te mogen aannemen, dat, wanneer bij eenig volk verbodswetten of zware belastingen bestaan, het wel begrepen belang van anderen kan medebrengen, om bij zoogenaamde represaille ook verbodswetten en hooge belastingen daar te stellen, en in zoodanig geval den handel en de nijverheid dier volken niet vrij te laten.

Tot deze beschouwing behoort meer bijzonder het gewigtig vraagpunt, het verleenen van bescherming van eigen vlag betreffende, hetgeen den grootsten invloed moet uitoefenen op de uitbreiding van de nationale scheepvaart, een tak van volksbestaan, welke wederom niet alleen in een

naauw verband staat met den scheepsbouw en daarmede verwante nijverheid, maar ook inzonderheid geschikt is tot de vermeerdering van bevaren zeelieden, zoo onmisbaar voor eene handeldrijvende natie, welke in het bezit is van belangrijke koloniën.

Het zijn, wij hebben dit reeds bevorens opgemerkt, nog meer de formaliteiten en het oponthoud, bij hooge regten noodzakelijk, dan het bedrag dier regten zelve, welken den handel belemmeren. Het leggen van hoogere lastgelden op vreemde schepen, hetgeen zich volgens den meetbrief laat bepalen, is dus niet zoo bezwarend voor den handel, als het heffen van hooge regten op de goederen zelve, welke met die schepen worden aangebragt, hetgeen altijd oponthoud en onderzoek noodzakelijk maakt. De zaak van die zijde beschouwd, zoude er minder zwarigheid bestaan, om op deze wijze eenige meerdere bescherming aan de nationale vlag en dus eene redelijke aanmoediging aan eigen scheepvaart te verschaffen; wanneer men echter deze uitzondering van eene algemeene toepassing wilde maken, zoude daarvan al spoedig het gevolg zijn, dat ook andere natiën, welke nu nog onze schepen op eenen gelijken voet met hare eigene behandelen, dit voorbeeld zouden volgen, waardoor dan onze scheepvaart meer benadeeld dan bevoordeeld zoude worden. Om dit kwaad te vermijden en echter zoo veel aanmoediging aan onze scheepvaart te verleenen, als het algemeen belang toelaat, zoude zoodanige bescherming van eigen vlag

zich moeten bepalen tot vreemde schepen, welke in landen te huis behooren, alwaar onze schepen aan hoogere lasten zijn onderworpen.

Zeer doelmatig is de bepaling, die in de wet van 3 October 1816 voorkomt; Art. 206 dier wet luidt aldus:

»En zullen, in betrekking tot het lastgeld mede »als Nederlandsche schepen worden behandeld »alle dezulken, welke de vlag voeren van en »te huis behooren in een rijk, staat, of ha»ven, alwaar van de Nederlandsche schepen »geene meerdere of andere lasten, dan van »eigene schepen worden gevorderd."

Ik maak dan ook geene zwarigheid om met een der warmste verdedigers van den vrijen handel, den Graaf VAN HOGENDORP het beginsel, zoo als het daar gesteld is, in het belang van onze scheepvaart, als een zeer doelmatig middel van wedervergelding in te roepen.

Represailles, met kennis van de ware belangen der natie, doelmatig aangewend, kunnen dus niet anders, dan den gelukkigsten invloed op de welvaart en den rijkdom der volken uitoefenen, mits men dezelve altijd uit het ware oogpunt blijft beschouwen, ten einde namelijk daardoor de vrijheid van den handel, die rijke bron van nationalen voorspoed, te bevestigen en uit te breiden. Een tegenovergesteld beginsel tast het regt van zelfverdediging aan, en strekt, om den koophandel, zoo wel als den landbouw en de nijverheid dier volken, welke zich aan de onbillijke bepalingen van

anderen zonder tegenstand onderwerpen, te doen kwijnen, en door hen in eenen staat van afhankelijkheid te brengen, hunne nationale welvaart te vernietigen.

Na dus de drie hoofdpunten, welke wij ons hadden voorgesteld, te hebben afgehandeld, zoude een afzonderlijk onderzoek van het laatste gedeelte van de prijsvraag, welken invloed het volgen van het een of ander beginsel op het welvaren en den rijkdom der volken zoude hebben, tot niets anders kunnen leiden, dan tot herhalingen van hetgeen bijna op iedere bladzijde is aangetoond, en wij vermeenen dus genoeg gezegd te hebben, om daaruit het besluit te mogen trekken:

Dat de ware beginselen van eene verlichte staatshuishoudkunde de vrijheid van den handel en de vrije uitoefening der nijverheid aanbevelen, ja gebiedend vorderen, doch dat deze beginselen niet zoo algemeen zijn, dat dezelve aan geene uitzonderingen onderhevig zouden kunnen wezen. Dat de gevallen kunnen bestaan, hoe zeldzaam dezelve dan ook mogen voorkomen, dat het belang van een land vordert de voortbrengselen van andere volken te verbieden of zwaar te belasten, zelfs dan wanneer dat ander land geene zoodanige wetten heeft vastgesteld. Dat eindelijk het belang van een volk zeer wel kan medebrengen om tegen volken, waar zoodanige wetten bestaan, bij zoogenaamde represaille, verbodswetten of hooge belastingen, mits met de vereischte omzigtigheid, daar te stellen, en dat in die gevallen het vrij laten van den handel en nij-

verheid dier volken niet anders zoude zijn, dan zich aan de willekeur van vreemden vrijwillig te onderwerpen, en zelve het, voor den rijkdom en de welvaart der volken zoo schadelijk, verbodsstelsel in de hand te werken.

Ik besluit deze Verhandeling met de woorden van CHAPTAL, welke ik ook tot zinspreuk verkoos:

> Osons croire, que le retour aux vrais principes n'est point éloigné, et, en attendant ne prohibons les produits étrangers, qu'autant qu'on repoussera ceux de notre sol et de notre industrie.

VERHANDELING

OVER HET

VERVAARDIGEN VAN EEN KANAAL

IN DE

PROVINCIE DRENTHE.

VERHANDELING

OVER HET

VERVAARDIGEN VAN EEN KANAAL

IN DE

PROVINCIE DRENTHE,

DOOR

C. DE BEER,

FUNGEREND HOOFD-INGENIEUR VAN DEN WATERSTAAT IN DE PROVINCIE DRENTHE.

UITGEGEVEN DOOR HET

PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

TE UTRECHT

BIJ JOH. ALTHEER,

Drukker van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap.

MDCCCXXXV.

Zoekt en gij zult vinden.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN.

VERHANDELING,

TER BEANTWOORDING DER

VRAAG:

»Naardien het, in sommige provinciën van ons vaderland, nog aan genoegzame middelen ontbreekt, om de voortbrengselen van den bodem, van fabrijken en trafijken, op eene goedkoope en gemakkelijke wijze, naar elders te vervoeren; en daardoor de ontwikkeling der nijverheid, de uitbreiding van handel en landbouw, het ontginnen van woeste gronden, het aanleggen van bosschen, enz. krachtdadig wordt belemmerd; en de geringe waarde van sommige dier voortbrengselen, en het gebrek aan genoegzame kapitalen in die streken, het aanleggen van groote kanalen, die kostbare sluizen en andere werken vereischen, niet gedoogen; en naardien men zich, in andere landen, tot het binnenlandsch vertier, dikwijls met voordeel, van kleine kanaaltjes of vaartjes, die weinig water bevatten, en door middel van overtoomen met elkander gemeenschap hebben, bedient, — vraagt het Genootschap,

» ZOUDE MEN ZICH OOK WEL, IN DIE PROVINCIEN WAARIN DIT GEBREK
» AAN MIDDELEN VAN VERVOER BESTAAT, IN *Gelderland* EN *Over-*
» *ijssel* BIJ VOORBEELD, EN MET GOED GEVOLG VAN ZULKE KLEINE
» KANAALTJES OF VAARTJES KUNNEN BEDIENEN, OM DE GEMEEN-

» SCHAP VAN AFGELEGENE STREKEN MET GROOTERE KANALEN, » VAARTEN OF RIVIEREN GEMAKKELIJK EN MINDER KOSTBAAR TE » MAKEN? ZOO JA, OP WELK EENE WIJZE ZOUDEN ZULKE KA- » NALEN OF VAARTEN BEHOOREN AANGELEGD TE WORDEN? IN HOE » VERRE ZOUDEN DE REEDS BESTAANDE KLEINE RIVIERTJES, BE- » KEN, WATERINGEN OF VAARTEN DAARTOE KUNNEN WORDEN » BEKWAAM GEMAAKT? WELKE ZOUDE DE INRIGTING DER OVER- » TOOMEN OF ANDERE MIDDELEN VAN GEMEENSCHAP TUSSCHEN » DE VERSCHILLENDE TAKKEN DIER KANALEN BEHOOREN TE ZIJN? » WELKE SOORT VAN VAARTUIGEN ZOUDE MEN OP DEZELVE MOE- » TEN BEZIGEN? EN HOE VEEL ZOUDEN DE GLOBALE KOSTEN VAN » ZULK EENE ONDERNEMING BEDRAGEN?"

» Men wenscht de algemeene beginselen, welke hierin ten gids moeten verstrekken, toegepast te zien op de kanalisering van een of ander district, hetwelk thans het meest behoefte heeft aan min kostbare middelen van vervoer; en men verlangt, de voordeelen duidelijk te zien aangetoond, welke daaruit voor zulk een district zoude kunnen ontstaan."

AAN WELKE

DOOR HET PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP,

op den 27 Junij 1834

DE GOUDEN EEREPRIJS

IS TOEGEWEZEN,

Het genootschap den wensch te kennen gevende, de algemeene beginselen welke in deze ten gids moeten verstrekken, toegepast te zien op de kanalisering van een of ander district, hetwelk thans de meeste behoefte heeft aan min kostbare middelen van vervoer, met aantooning van de voordeelen welke daaruit voor zulk een district zouden kunnen ontstaan.

Dezen wensch zullen wij trachten te beantwoorden, het oog slaande op de Provincie Drenthe, nadien het Edel genootschap de vrijheid geeft, het onderwerp te nemen voor een district in Noord-Nederland, hetwelk thans de meeste behoefte aan gepaste middelen van vervoer heeft, en naar deze overweging is de beantwoording ingerigt.

Is er een district in Noord-Nederland dat naar zoodanige middelen als door het Edel genootschap gevraagd worden behoefte heeft, dan is het de Provincie Drenthe; en in deze provincie liggen kostbare schatten voor de Nederlandsche Zeeweringen

opgesloten, die minder kostbaar te verkrijgen zijn, in vergelijking van dusdanige voorwerpen welke heden voor groote sommen in Noorwegen gekocht en gehaald moeten worden.

Aangespoord door de belangrijkheid der zaak voor dit gewest, zal de voorgestelde vraag beantwoord worden, naar den regel door het Edel genootschap voorgeschreven, nadat alvorens de vrijheid genomen is, een kort overzigt aangaande deze provincie te nemen.

Drenthe bevat eene oppervlakte van 2,662,78 bunders, waarvan slechts 78,022 bunders bouw-, wei- en hooilanden, en 1,181,24 bunders veenen zijn, al de overige bunders zijn heide-velden, vaarten, kanalen, plassen, meren, wegen, enz.

Drenthe verheft zich van de grenzen naar de midden, met eene rijzing welke deszelfs toppunt bereikt aan de gehuchten Grollo en Schoonlo, tusschen de dorpen Rolde, Borger, Odoorn, Zweelo, en Westenbroek.

In de nabijheid van deze punten ontstaan de eerste waterleidingen, beken en stroomen over een afdalend terrein, welke stroomen achtervolgens meerder vermogen verkrijgen en in verschillende rigtingen afstroomen.

De voornaamste dezer stroomen zijn de navolgende:

a. De Oostermoersche vaart, ontspringt ten oosten Grollo, rigt zich noordwaarts naar Groningen.

b. Het Hoornsche diep, ontspringt ten westen

Grollo en rigt zich mede noordwaarts naar Groningen.

c. De oude stroom, ontspringt ten oosten Westerbork, rigt zich eerst westwaarts naar Dwingelo, en vervolgens zuidwestwaarts naar Meppel, en

d. De Loo- en Drosten-diepen ontspringen ten zuiden Grollo, strekkende zuidwaarts naar Koeverden.

Deze stroomen, en voornamelijk de hoogliggende gedeelten, zijn ongeschikt ter bevaring, en zullen nimmer tot dat einde behooren te worden ingerigt, ten einde het water dat van eene zoo groote oppervlakte door deze stroomen in regen-saizoenen over een hellend vlak afstroomt, eenen vrijen loop te laten, terwijl eene bevaarbaarmaking dezer stroomen, van afstand tot afstand sluizen in dezelve zouden vorderen, en welke sluizen nadeeligen tegenstand in de afstrooming kunnen veroorzaken, verkieslijker zal het te achten zijn, dat door waterleidingen en gepaste middelen, water uit deze stroomen in gegraven kanalen tot voeding derzelve geleid worden.

Deze rede leid tot grondslag, dat afzonderlijke vaarten in deze provincie behooren gegraven te worden, ten einde aan het doel te kunnen beantwoorden en gevorderd worden, zoo als de Drentsche Hoofdvaart, welke vaart vereenigd met het Zwarte water te Zwartsluis, door zeven schutsluizen, het water boven de gewone vloeden in het Zwarte water tot aan Assen 11,25 ellen opkeert.

De Hoogeveensche vaart, waarin het water naar hetzelfde peil, tot aan het Hoogeveen door elf sluisen 10,54 ellen wordt tegengehouden; terwijl de gewone waterstand in de grachten te Koeverden 0,07 el boven de gewone vloeden van het Zwarte water bij Hasselt verheven is.

Deze opmerkingen zullen tot grondslag verstrekken ter beantwoording der door het Edel Genootschap voorgestelde vragen; als:

1°. Op welke wijze zouden kanalen naar de behoefte van zulk terrein behooren aangelegd te worden?

Dat de waterspiegel in gegraven kanalen, van een steeds rijzend terrein, van afstand tot afstand verhoogen moet, en dat ter bevaarbaarmaking van zoodanige kanalen, bij ieder verschil van één en één half of twee ellen in deze waterstanden kostbare schutsluizen gevorderd worden, behoeft geen betoog; de wijze nogtans waarop voor de behoefte op zulk terrein, mitsgaders op eene onkostbare wijze vaarten zonder sluizen of belangrijke waterwerken, in vergelijking van de bestaande kanalen, daargesteld kunnen worden, zal zich tot het volgende bepalen, alleen zij nog gezegd, dat om het voorgestelde doel te bereiken, kanalen met rijzende waterspiegels behooren te bestaan, of daargesteld te worden, ter verkrijging van gemeenschap naar of van zee of rivieren, met de hooger liggende gedeelten des lands.

Het voorgestelde doel voor eene nieuwe wijze van kanalisering, is, om kanalen op een verhoogd ter-

rein en horizontale hoogte, min kostbaar in vergelijking van kanalen met sluizen daar te stellen.

Het peil van het bovenpand der Drentsche Hoofdvaart bij Assen, is nog verre beneden het toppunt van de grootste hoogte van Drenthe, waarvoor ten bewijzen strekt, dat de stroom komende van Westerbork naar Beilen, het bovenpand dezer vaart over eene uitgestrektheid van vier uren lengte, met vele bijkanalen of zoogenaamde wijken, voedt en van water voorziet.

Dit peil der Hoofdvaart zal dienvolgens voor het peil van den waterspiegel voor een kanaal op een horizontaal vlak behooren te worden aangenomen, ten einde te verkrijgen, dat eene gemeenschap zonder sluizen over de geheele uitgestrektheid aan dit kanaal, in verband met de Hoofdvaart gegeven zal kunnen worden, waardoor de gemeenschap dezer vaarten met de zee en rivieren zal zijn daargesteld.

En terwijl nog uitgestrekte gedeelten lands boven dat peil verheven liggen, zal de kanalisering op eene horizontale hoogte, om het verheven toppunt in de strekking van deze hoogte behooren bewerkstelligd te worden; bij voorbeeld van af de Beilervaart naar de environs van Zweelo, Sleen, Emmen, Odoorn, Borger, Gasselte, Gieten, enz. waarvan de juiste punten door waterpassingen zouden behooren te worden opgespoord, en dat die punten te vinden zijn, zal geen betoog vorderen, nadien hooger en lager terrein, dan dezen bedoelden waterstand, de oppervlakte van Drenthe, uitmaakt.

Door deze wijze van kanalisering, zal een aan-

merkelijk terrein omringd kunnen worden, waarvan de boventakken van eenige stroomen in dat terrein liggende, zoo als de Loo- en Drostendiepen, zich met deze kanalen zouden vereenigen, en waardoor eene waarborg ontstaat, voor aanvoer van water in deze kanalen en de daarmede in verband staande Drentsche Hoofdvaart, bijzonder in drooge saizoenen, alzoo door deze wijze van kanalisering al het ingesloten terrein, ten dien einde dienstbaar gemaakt zal kunnen worden, doordien deze gronden achtervolgens door greppels, slooten, beeken en veengronden water afvoeren.

Het grondbeginsel waarop deze wijze van kanalisering berust, is voortvloeijende uit de hiervoren opgegeven standen des waters op verhoogd terrein boven de gewone vloeden in het Zwarte water of van de Zuider-zee, waarmede de waterlossingen dezer landen in naauwe betrekking staan.

Blijkens waarnemingen, is er een verschil in hoogte tusschen den waterspiegel van het bovenpand der Drentsche Hoofdvaart en het bovenpand van de Hoogeveensche vaart van slechts 71 duim, welk gering verschil ten bewijze verstrekt, dat kanalen op zoodanig terrein aangelegd, met eenen waterspiegel op gelijke hoogte van het bovenpand dezer hoofdvaart, in de strekking van Beilen zich rigten zullen ten Noorden en Noord-Oosten van het Hoogeveen.

De gewone stand van het water in de grachten te Koeverden is 2,18 el beneden het peil der Hoofdvaart, waaruit af te leiden is, dat de kana-

lisering op grooter afstand van Koeverden verwijderd blijven zal, en de rigting oogenschijnlijk door de gemeenten Dalen, Emmen, Odoorn, Borger, Gasselte en Gieten zal strekken, om vervolgens door de gemeente Rolde en ten Zuiden Assen weder met de Hoofdvaart te vereenigen.

Door deze wijze van kanalisering, wordt het bouwen van sluizen geheel en al vermeden, en bij iedere vereeniging of snijding van deze kanalen met stroomen, zullen drie keerschuttingen gevorderd worden als een in de stroom beneden dusdanige vereeniging der kanalen, om het water tegen te houden of te doen afstroomen, naarmate de behoefte vereischen zal, en eene keerschutting in den mond van ieder dezer kanalen, om geen meerder water op de verschillende panden of afdeelingen te brengen dan noodig is, of om geen minder water op de kanalen te houden dan gevorderd wordt.

Door deze wijze van kanalisering zullen geene lange regte, nog met evenredige hoeken of den kortsten weg volgende kanalen verkregen worden, maar de strekkingen zullen naar de hoogte van het terrein behooren geregeld te worden, en waardoor deze kanalen uit den aard der zaak, in vele omstandigheden grootere uitgestrektheden verkrijgen zullen, dan wel den kortsten weg tusschen twee punten insluit, nogtans zal deze grootere lengte geene schade veroorzaken, nadien deze kanalen door meerderen omvang aan uitgebreidere landen dienstbaar zullen kunnen zijn, en mogten

eenige gedeelten dezer strekkingen in het oog springen, dan zal door eenigzins meerdere vergraving van hooger terrein tusschen twee punten, de strekking van een dusdanig gedeelte gewijzigd kunnen worden.

Kanalen volgens deze wijze ingerigt, zullen voor de provincie Drenthe, en voor Nederland geene onbelangrijke voordeelen opleveren, doordien dusdanige kanalen in de uitgestrekte velden van Drenthe strekken zullen, en nabij plaatsen alwaar honderd duizende lasten keijen van verschillende afmetingen, onontbeerlijk voor de Nederlandsche Zeeweringen, in of bij de oppervlakte van den grond liggen, en welke keijen heden ter oorzake van te bezwarende transportkosten per as, voor de Nederlandsche Zeeweringen verloren zijn.

De deugd dezer keijen kan ruim opwegen tegen de Noordsche keijen, en de Vilvoordsche en Doorniksche steen welke voor deze, door de Belgen voor hooge prijzen in betrekking van derzelver deugd, aan de Nederlandsche Zeeweringen geleverd zijn, kunnen in geenen deelen vergeleken worden, tegen de deugd van deze keijen.

De keijen in de velden van Drenthe zijn zeer verschillende in derzelver afmetingen, groote hoeveelheden worden gevonden van 10, 20 en 30 ponden; deze soorten kunnen de Vilvoordsche steen vervangen, en zijn voor zinkwerken en tot dekking der rijswerken op de rivieren verre te verkiezen boven de Vilvoordsche steen; de zwaardere soorten zijn van 30, 50, 100 en meerder ponden,

kunnen strekken ter vervanging der Doorniksche en Noordsche Zeeweringen.

De voordeelen welke in zoodanige wijze van kanalisering liggen opgesloten zullen allerbelangrijkst kunnen zijn, nadien tot het uitdelven en het vervoeren dezer keijen voor de Zeeweringen des Lands, aan vele handen veelvuldige werkzaamheden gegeven zullen worden, en belangrijke sommen binnen 's lands blijven, welke heden jaarlijks buitenlandsch worden gezonden, voor het aankoopen van keijen, minder deugdzaam en meerder kostbaar als de keijen welke in Drenthe voorhanden zijn; en deze sommen zullen dan kunnen strekken, om in eene provincie in welke nog duizende goede doch niet ontgonnen bunders bouwlanden liggen, deze voor den landbouw in te rigten, terwijl de bevolking in deze provincie, welke in vergelijking van de hoeveelheden bunders land, zeer gering is, grootelijks zal kunnen en moeten toenemen, en eene algemeene welvaart in dat gewest, verkregen door kanalisering, bijna als wiskunstig zeker te beschouwen zal zijn.

Dat deze wijze van redeneren niet ongegrond is, zal uit de heden bestaande daadzaken afgeleid kunnen worden; de keijen voor de Zeeweringen worden van Noorwegen door zeeschepen aangevoerd, en tot dertien gulden per last betaald, vervolgens gelost, en van deze losplaatsen moeten dezelve naar de onderscheidene Zeewerken vervoerd worden, waarvoor niet minder dan twee gulden per last te stellen is, dus vijftien gulden per Last; en indien

door doelmatige kanaliseringen de plaatsen der keijen benaderd worden, zullen deze keijen aan scheepsboord niet boven de tien gulden per last bedragen, en van waar deze keijen zonder overlading tot aan de plaatsen ter verwerking aangevoerd zullen kunnen worden; deze meerdere kosten der vreemde keijen moeten natuurlijker wijze ten laste van het Rijk komen, waarenboven de gelden voor aankoop nog naar buiten 's Lands worden uitgevoerd.

En mogen wij ons nog veroorloven een vlugtig overzigt te nemen van de waarschijnlijke voordeelen, welke verder voor Drenthe in de voorgestelde wijze van kanaliseren opgesloten ligt, men neme als dan in aanmerking, dat vooral de Nederlandsche zee- en rivierwerken jaarlijks niet minder dan twintig duizend lasten steen van verschillende zwaarten benoodigd zijn, men stelle nu, dat voor deze steen per last tot aan scheepsboord betaald wordt tien gulden, dan zal jaarlijks eene som van twee tonnen gouds in eene provincie ingevoerd worden, welke behoefte aan kanalen en middelen heeft, om te wedijveren met de voordeeligste gewesten des Rijks.

Het zal geene verdere verklaring vorderen dat aan deze kanalen, volgens de voorgestelde wijze van uitvoeringen daargesteld, door zijtakken grootere uitgebreidheid gegeven zal kunnen worden, om in de eerste plaats deze met de velden in verband te brengen, van waar de keijen direct in vaartuigen geladen kunnen worden, maar ook door het daarstellen van bijkanalen uit dit hoofd-kanaal uit-

gaande na de groote en kostbare veenen, liggende nabij Emmen, Roswinkel en meerdere plaatsen, en welke veenen tegenwoordig om dat geene gemeenschap door kanalen tot deze veenen bestaan geringe waarde bezitten.

En eindelijk ten slotte van dit gedeelte der vraag, is uit de afdaling van den grond blijkbaar, dat dusdanige kanaliseringen niet alleen tot de bovenpanden der Drentsche Hoofdvaart behoeven bepaald te worden, maar kunnen op lager terrein, naar hetzelfde grondbeginsel worden daargesteld, bij voorbeeld gelijk met den waterspiegel dezer hoofdvaart bij de Dieverbrug, alwaar de waterspiegel 3,69 el lager is, dan het water in het bovenpand bij Assen, en dien ten gevolge kunnen algemeen nut aanbrengende kanalen op evenredige horizontale hoogten verkregen worden, in eene provincie welke ter bevordering van den landbouw aan onkostbare middelen van vervoer groote behoefte heeft, nogtans zal het kanaliseren van de hoogst liggende landen als de meest winstgevende voor de noodzakelijkste te beschouwen zijn, zoo wel voor den landbouw en de verveeningen als voor de belangen der Zeeweringen en dien der Financiën, omdat door deze wijze van kanaliseren belangrijke kapitalen in het land blijven zullen, welke heden buiten 's Lands gezonden worden.

2°. Welke zoude de inrigtingen der overtoomen of andere middelen van gemeenschap tusschen de verschillende takken dier kanalen behooren te zijn?

Het kanaliseren in de Provincie Drenthe, en

over het algemeen in landstreken waarvan de grond een afdalend terrein heeft en vaarten bestaan, waardoor de transporten van de hooger liggende gedeelten naar zee verzekerd zijn, zullen kanalen in horizontale rigtingen, en vereenigd met dusdanige vaarten welke van lager liggende gedeelten gegraven, en de verschillende waterstanden door schutsluizen verzekerd worden, als de meest doelmatigste en minkostbaarste te beschouwen zijn, nadien zoodanige kanalen verwijderd van het toppunt of de grootste hoogte van het terrein, eene oppervlakte insluit, grooter naarmate dat de hoogte van den waterspiegel voor een zoodanig kanaal lager is bepaald geworden.

Uit den aard en de gesteldheid van dusdanige kanalen, vervallen alle sluizen en overtoomen, nadien de waterspiegel eene horizontale hoogte over de geheele uitgestrektheid verkregen heeft; alleen zullen keerschuttingen ter plaatse der stroomen welke het water van deze landen afvoeren behooren geplaatst te worden, voorzien van schuiven, werkende tusschen stijlen, welke schuiven door windassen opgewonden of nedergelaten en gesloten kunnen worden; dusdanige keerschuttingen zullen als de minkostbaarste en doelmatigste middelen te beschouwen zijn, waarmede de overtollige wateren in de stroomen door de natuur daargesteld, kunnen worden afgeleid, en wanneer zulks noodig is, zal het water dat van de hooger liggende landen afstroomt, door deze werktuigen gekeerd en op de horizontale kanalen geleid kunnen worden

voor zoo veel als noodig is, om het peil voor den aangenomen waterspiegel in deze kanalen te verkrijgen en te behouden.

Deze keerschuttingen aan de mondingen der kanalen en de stroomen gebouwd, behooren genoegzame wijdte gegeven te worden voor de doorvaart van op deze kanalen varende schepen, mitsgaders behooren de schuiven tot eene voldoende hoogte te kunnen worden opgewonden, opdat de schepen met nedergelegde masten geene verhinderingen ontmoeten.

Bij iedere stroom behooren drie keerschuttingen gebouwd te worden, als één in de stroom zelve, en aan iedere vereeniging in de kanalen bij deze stroom.

De werkingen met deze keerschuttingen op horizontale kanalen en afdalende stroomen zullen eenvoudig zijn, om dat wanneer de boven deze kanalen liggende gronden meerder water afvoeren, dan de kanalen behoeven, behooren de schuiven in de stroomen geopend en de schuiven in de kanalen gesloten te worden, om den waterspiegel in de kanalen te behouden en het overtollige water af te leiden, en wanneer de kanalen water benoodigd hebben, zullen de schuiven in de stroomen gesloten, en de schuiven in de kanalen behooren geopend te worden, waardoor het van hooger terrein afstroomend water gekeerd, en de kanalen ingevoerd zal worden.

En deze verrigtingen behoeven geen oorzaak te zijn van oponthoud voor de scheepvaart, nadien

ten tijde van water-afvoeringen de schuiven in de stroomen, gedurende den tijd voor doorvaart van het eene in het andere kanaal zoo veel behoeven nedergelaten te worden, dat het water tegen deze schuiven gelijk met den stand des waters in de kanalen oprijst, waardoor de waterstanden der kanalen, met die van de stroomen gelijke hoogte bekomen, en de schepen de stroomen passerende, uit het eene in het andere kanaal zullen kunnen varen.

3°. Welke soorten van vaartuigen zoude men op deze kanalen moeten bezigen?

Indien de middelen aan het voorgestelde doel beantwoorden zullen, welke ter bevordering der algemeene belangen ontworpen of daargesteld worden; dan zullen zoodanige middelen vereischen te zijn ingerigt, naar de behoefte om het voorgestelde doel te kunnen bereiken.

Dezen regel tot grondslag aannemende, zal van zelve leiden tot de bepaling van de soort van vaartuigen voor, en tot de groote van het profil dat aan deze kanalen zal behooren gegeven te worden.

De voorname transporten welke op deze voorgestelde kanalen zullen plaats hebben, zijn hoofdzakelijk:

a. Het afvoeren van keijen uit de velden van het hooge gedeelte van Drenthe, voor de Nederlandsche Zeeweringen.

b. Het afvoeren van turf van uitgestrekte veenen liggende op onderscheidene punten, in welker nabijheid deze kanalen strekken zullen; zoo als

de Emmer en Erfscheider, Weerdinger, Valther, Exloo, Bunner en Drouwender veenen, en welke veenen uit hoofde van geene middelen van vervoer heden geringe waarde bezitten, en

c. Het vervoer van de producten des Lands, het aanvoeren van mest–soorten en bouwstoffen voor woningen, waardoor eene vermenigvuldiging van bevolking in Drenthe als zeker gesteld zal kunnen worden.

En dat eene dusdanige kanalisering voor den landbouw allerbelangrijkst wezen zal, zal door daadzaken bevestigd kunnen worden; de rogge het voorname product des Lands, is te Koeverden, Dalen, Oosterhessel, Sleen, Emmen, Zweelo, Westerbork, Odoorn, Borger, enz. uit hoofde van het bezwarende der transporten, over het algemeen p. m. een gulden per mudde minder in prijs dan te Meppel, en van daar dat de landbewoners in deze environs hunne paarden met rogge in plaats van met haver voederen, en welk verschil in prijs der rogge, door eene kanalisering, strekkende in de nabijheid van deze plaatsen, meerendeels zal wegvallen.

De schepen welke de Drentsche Hoofdvaart bevaren zijn twee soorten, genaamd groote en kleine pramen.

De groote pramen zijn lang 20 el, breed 4 el, laden 20 à 22 lasten, op eene diepte van 1,04 el. De kleine pramen zijn lang 17 el, breed 3,70 el, laden 12 à 14 lasten op eene diepte van 0,74 el.

Deze nederladingen zijn bepaald volgens besluiten van de Provinciale Staten.

Deze pramen kunnen de masten strijken, waardoor geene beletselen in den weg gesteld worden, voor het passeren van in de kanalen te plaatsen keerschuttingen voorzien van windassen, tot opwinding der schuiven.

Ten einde voor deze kanalen de meeste nuttigheid te verkrijgen, zal het raadzaam te achten zijn, dat deze soorten van vaartuigen in de voorgestelde kanalen zullen kunnen varen, omdat dusdanige schepen de Drentsche Hoofdvaart, de Hoogeveensche Vaart, en de Dedemsvaart bevaren, in groote getallen voorhanden, en tot de voorgestelde transporten bekwaam zijn, en de vereischte eigenschappen bezitten, terwijl indien deze kanalen voor kleinere schepen ingerigt worden, zullen deze soort van schepen de voornoemde vaarten bevarende, deze kanalen niet kunnen bevaren, waaruit volgens den aard der zaak zal voortvloeijen dat in betrekking kleinere kanalen aan het oogmerk niet beantwoorden zullen, door gebrek aan genoegzame hoeveelheden kleine vaartuigen omdat dezelve tot geene andere einden dan op deze kanalen gebruikt zullen worden, en uit dien hoofde weinig of geene bijval tot bouwing vinden zullen, voor het vervoeren van nog kleinere hoeveelheden dan de tegenwoordige op deze vaarten varende schepen laden kunnen, mitsgaders zullen de overladingen der vrachten in grootere vaartuigen, aan de einden dezer kanalen de kosten van arbeidsloonen en transporten verzwaren, waar en boven nog in aanmerking genomen zal kunnen worden dat de op deze

vaarten varende schepen, ten allen tijde in genoegzame getallen voorhanden zijn, om groote hoeveelheden keijen, indien dezelve tot Zeeweringen gevorderd worden, te kunnen aanvoeren, terwijl kleinere vaartuigen waarschijnlijk in geen genoegzaam getal zullen zijn te vinden; bovendien *bevaren de groote pramen de Zuider-zee*, en bezitten aldus de vereischte, dat in vele omstandigheden, keijen vervoerd uit hunne bedde op de hooge gronden van Drenthe, in schepen geladen, aan de zeewerken in de Zuiderzee of aan de kusten der Noordzee, zoo als te Goederede, Hellevoetsluis of aan den Helder gelost zullen kunnen worden.

De panden der Drentsche Hoofdvaart, hebben op den waterspiegel eene gemiddelde breedte van 12 ellen, en de geringste breedte is 11,30 el.

De bedoelde pramen met zeilen varende, wisselen elkander ruim en zonder eenige verhindering, en waarom met inachtneming van het minkostbare, aan deze kanalen eene breedte van 10 ellen op de hoogte van het peil gegeven zal kunnen worden, en welke breedte gelijk is, met de kanalen te Veendam alwaar koffen gebouwd worden, en verondersteld kan worden voldoende te zijn, voor de bevaarbaarheid der bedoelde pramen; de kanten dezer kanalen met doceringen van één op één, en den bodem op eene diepte van 1,60 beneden den waterspiegel.

De groote geladen pramen zinken 1,04 el, dan in drooge saizoenen is het hoogst waarschijnlijk dat de waterspiegel beneden het peil dalen zal, waarom eene

speelruimte tusschen den bodem van deze kanalen, en de kielen der schepen als noodzakelijk te beschouwen is, ten einde in geval van eene daling van den waterspiegel, de scheepvaart geene oponthoud of dadelijke verminderingen in de ladingen ontmoeten.

4°. Hoe veel zoude de globale kosten van zulk eene onderneming bedragen?

De kosten voor eene dusdanige kanalisering zal zich regelen naar de uitgestrektheid welke aan eene zoodanige kanalisering gegeven zal worden, en terwijl deze wijze van daarstellen op eene horizontale hoogte in de helling van een afdalend terrein wordt voorgedragen, zal door eene waterpassing van dat terrein de strekking van deze kanalisering zich dienen te regelen; oogenschijnlijk zich rigten van af het punt van begin aan de Beilervaart, naar en ten Noorden van het Hoogeveen, ten Oosten Odoorn, Borger, Gasselte en Gieten, ten Noorden Rolde, en ten Zuiden Assen zich weder met de Hoofdvaart vereenigende, eene lengte van 16 à 18 uren.

De voordeelen welke in deze wijze van kanaliseren opgesloten liggen zijn almede dat naarmate de financiën zulks veroorloven, deze werken voortgezet of uitgesteld kunnen worden, terwijl door eene gedeeltelijke voltooijing de gemaakte werken steeds aan het doel beantwoorden zullen, indien van een vast punt, dat met eene vaart vereenigd is, worde uitgegaan, en deze werken voor zoo verre dezelve ondernomen worden, achtervolgens worden afgemaakt, waardoor ten allen tijde de afgemaakte ge-

deelten de middelen van vervoer daarstellen zullen, voor die gemeenten in welker nabijheid deze kanalen zijn grenzende.

De breedte voor deze kanalen op de hoogte van den waterspiegel aannemende op 10 ellen, het maaiveld gemiddeld hoog één el boven den waterspiegel of het peil, en de diepte van het kanaal 1,60 el beneden den waterspiegel, geeft eene inhoud van schaars 24,50 kubiek el per strekkende el, stellende voor het graven en slechten van deze gronden à 10 Cents per kubiek el, bedraagt voor eene el lengte, de som van *f* 2,45.

Een uur van twintig in eene graad, heeft eene lengte van 5555 ellen, aldus bedraagt het graven van een kanaal, volgens het voorgestelde profil, over eene lengte van ieder uur eene som van p. m. *f* 13,600.

Eene omringing door een kanaal van het hooge gedeelte van Drenthe, liggende boven het horizontaal vlak van het peil voor het bovenpand der Drentsche Hoofdvaart, gesteld dat eene lengte bevatten zal van zestien uren à *f* 13,600 per uur voor graafwerk, bedraagt eene som van	*f* 217,600	00
In de kanalen en aan de vier stroomen namelijk de Beilerstroom, het Loodiep, het Drosten diep en de Oostermoersche vaart, zullen in ieder stroom behooren gemaakt te worden drie Keerschuttingen, en alzoo 12 Keerschuttingen, à *f* 2000 per Keerschutting, bedraagt eene som van	» 24,000	00
Transporteere . . .	*f* 241,600	00

Pr. Transport . . .	*f* 241,600	00
Ter onderhouding van de gemeenschap tusschen de gemeenten, en de belendende landen, zullen op ieder uur lengte niet minder dan twee ophaalbruggen benoodigd zijn, à *f* 1400 voor iedere brug, bedraagt voor 32 bruggen, eene som van . . .	» 44,800	00
Voor onteigening van gronden bij gemeenten alwaar deze kanalen wei- of bouwlanden doorsnijden, en in de veronderstelling dat voor de vergravingen in de heide-velden geene gelden gevorderd zullen worden, 30 bunders land, à *f* 400 per bunder . . .	» 12,000	00
Voor opzigters bij de uitvoeringen dezer werken, mitsgaders voor onvoorziene uitgaven aan meerdere bruggen, duikers, kokers of waterleidingen, enz.	» 21,600	00
Te zamen . . .	*f* 320,000	00

De kosten eener kanalisering van de voormelde landen op een horizontaal vlak, met al derzelver noodwendigheden, zullen mitsdien voor ieder uur lengte bedragen eene som van 20,000 gulden.

Het ligt in de rede opgesloten, dat indien het profil voor eene dusdanige kanalisering op kleiner schaal bepaald wordt, de onkosten zoo wel voor de graafwerken, als voor de keerschuttingen, bruggen, enz. naar evenredigheid minder zullen zijn; dan wij vermeenen te mogen vertrouwen, dat eene kanalisering op de voorgestelde wijze ondernomen voor de Provincie Drenthe, de meest voldoende en voordeeligste uitkomsten opleveren zal.

Wij besluiten dit antwoord op de door het Edel Genootschap voorgestelde vraag, met den wensch dat door onderzoekingen en nasporingen het ware doel verkregen moge worden, opdat in eene provincie, in welke voor Noord-Nederland kostbare schatten besloten liggen, door gepaste middelen een onkostbare en zekere weg voor algemeene welvaart geopend zij, en waarvoor een middel, waarmede deze beantwoording eindigt, als niet geheel ongegrond te beschouwen zal zijn.

ZOEKT EN GIJ ZULT VINDEN.

